

Κομοτηνή, 28/09/2020

Λακεδαιμονίων Πολιτεία: Μια διακειμενική προσέγγιση της Σπάρτης της
κλασικής περιόδου

Π.Μ.Σ. ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ
ΛΙΑΠΗ ΕΙΡΗΝΗΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΣΜΑΡΩ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	3	
<i>A' μέρος</i>		
Κεφάλαιο 1: Οικογένεια		
1.1.Τεκνοποιία	5	
1.2. Γάμος	8	
1.3. Μοιχεία- Πολυγαμία	10	
Κεφάλαιο 2: Παιδεία/ Αγωγή		
2.1. Περιεχόμενο	12	
2.2. Τρόποι	18	
2.2.1 Κρυπτεία	18	
2.2.2. Παιδραστία.....	20	
2.2.3 Εκπαίδευση των νέων στην εφηβεία	23	
Κεφάλαιο 3: Θεσμοί- Αντιλήψεις		
3.1. Τρόπος ζωής.....	24	
3.1.1. Συσσίτια	24	
3.1.2. Κοινοκτημοσύνη.....	29	
3.1.3. Υπακοή στους νόμους	31	
3.2.. Έφοροι	32	
3.2.1. Εξουσία- Σχέση με βασιλείς	32	
3.2.2. Εκλογή	35	
3.3. Ένδοξος θάνατος.....	36	
3.4. Η καλλιέργεια της αρετής στα γηρατειά.....	40	
3.4.1 Γερουσία	41	
3.4.1α Σύνθεση- Τρόπος εκλογής	41	
3.4.1β Εξουσίες.....	42	
Κεφάλαιο 4: Στρατός		43
4.1. Οργάνωση στρατού.....	43	
4.2. Στρατοπέδευση	45	
4.3. Στρατιωτικές αρμοδιότητες των Βασιλέων	46	

Κεφάλαιο 5: Τήρηση των νόμων: Βασιλείς και φορείς Εξουσίας.....	49-54
<i>B' Μέρος</i>	
Προεπισκόπηση	55
Κεφάλαιο 6: Πηγές	57
6.1. Ξενοφών	58
6.1.1. Ιδεολογικές απόψεις.....	59
6.1.2. Μεροληψία.....	60
6.1.3. <i>Λακεδαιμονίων Πολιτεία</i> : Είναι σάτιρα;	62
6.1.4. <i>Λακεδαιμονίων Πολιτεία</i> : Έπαινος και κριτική;	64
6.2. Θουκυδίδης- Ηρόδοτος.....	65
6.3. Αριστοτέλης.....	68
6.3.1. Αριστοτέλης για Λυκούργο	71
6.3.2. <i>Πολιτικά</i> : Σπαρτιατική Παρακμή.....	72
6.4. Πλούταρχος.....	73
6.5. Τυρταίος	75
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	79
Βιβλιογραφία	82

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αφορμή της παρούσας εργασίας δεν ήταν άλλη από την έντονη επιθυμία μου να ανακαλύπτω νέα στοιχεία για τον κόσμο της ελληνικής αρχαιότητας. Η Σπάρτη ειδικότερα ήταν η πόλη που μου κινούσε πάντα το μεγαλύτερο ενδιαφέρον σε σχέση με τις άλλες, και αυτό γιατί εμφανιζόταν πολύ διαφορετική από αυτές. Τόσο στα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων όσο και στο σχετικό οπτικό υλικό, που απολάμβανα να παρακολουθώ από μικρή ηλικία, η πόλη παρουσιαζόταν με έναν ιδιαίτερο τρόπο, ώστε η διαφορά –σχεδόν μυστηριώδης– να σου εξάπτει αρχικά την περιέργεια και αργότερα το ενδιαφέρον να μάθεις περισσότερα για την πραγματική ζωή των πολιτών της.

Για τις σχετικές λοιπόν αναζητήσεις μου, το έργο *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* του Ξενοφώντα ήταν η μέγιστη πηγή, προπαντός όταν το μελέτησα για πρώτη φορά αναλυτικά ως προπτυχιακό μάθημα στην διάρκεια των σπουδών μου. Το έργο αυτό μού έδωσε από την αρχή απαντήσεις σε πολλά ερωτήματα μου για την σπαρτιατική κοινωνία της κλασικής περιόδου και προκάλεσε τον θαυμασμό μου για το νομοθετικό σύστημα του Λυκούργου. Κατά βάθος όμως συνειδητοποιούσα ότι χρειαζόμουν στοιχεία για μια ρεαλιστικότερη απεικόνιση της Σπάρτης, μιας και ο ίδιος ο Ξενοφών στη 14η παράγραφο του έργου του φανερώνει πως η πραγματικότητα της εποχής του διαφέρει από την εικόνα που παρουσιάστηκε στις προηγούμενες παραγράφους του. Η μελέτη μου έπρεπε να επεκταθεί και να συμπεριλάβει και άλλα συγγράμματα με σχετικές αναφορές προκειμένου να πλησιάσω όσο είναι δυνατόν στην αλήθεια των γεγονότων.

Αυτό ακριβώς επιχειρώ να πετύχω με το παρόν πόνημα. Με αφετηρία την *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* και ακολουθώντας τη δομή του έργου, στο πρώτο μέρος της εργασίας μου θα παραθέσω συνδυαστικά τα στοιχεία που συνέλεξα και από κείμενα άλλων συγγραφέων ενώ παράλληλα θα αναφερθώ σε ζητήματα που θα προκύπτουν άλλοτε συνοπτικά και άλλοτε εκτενέστερα παρουσιάζοντας τις απόψεις διάφορων μελετητών. Οι παρεκβάσεις που θα προκύψουν σχετίζονται κυρίως με τους θεσμούς (που αναφέρονται στις συγκεκριμένες παραγράφους) την ύπαρξή τους την θεωρώ απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση τόσο του πολιτικού συστήματος της Σπάρτης όσο και του τρόπου ζωής των πολιτών.

Στο δεύτερο μέρος θα εξετάσω τις πηγές μου σε μια προσπάθεια να ελέγξω τα στοιχεία υποκειμενικότητας που ενδεχομένως λανθάνουν στις πληροφορίες του καθενός συγγραφέα σε συνάρτηση και με τις συνθήκες της εκάστοτε εποχής, κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές. Οι εξεταζόμενοι συγγραφείς εκτείνονται χρονολογικά από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική εποχή. Οι σπουδαιότερες μαρτυρίες προέρχονται από τα έργα των τριών σπουδαίων ιστοριογράφων της κλασικής περιόδου, Ηρόδοτο, Θουκυδίδη και Ξενοφώντα, καθώς και από το έργο του Αριστοτέλη. Θα ακολουθήσουν οι σχετικές πληροφορίες του πολυγραφότατου Πλουτάρχου από την ελληνιστική περίοδο. Στην τελευταία θέση θα εξετάσω το έργο του ποιητή Τυρταίου, που συνέθεσε πολεμικές ωδές, εμπνευστικές για τους Σπαρτιάτες στους αγώνες τους εναντίον των Μεσσηνίων. Ο ποιητής βέβαια ανήκει στην αρχαϊκή περίοδο και χρονολογικά είναι προγενέστερος όλων. Η εξέτασή του στην τελευταία θέση είναι μεθοδολογική, γιατί η ποίηση δεν λειτουργεί με κριτήρια υποκειμενικά και δεν μπορεί να θεωρηθεί πηγή πραγματικών πληροφοριών. Είναι ωστόσο χρήσιμη για την κατανόηση του τρόπου πρόσληψης των πραγματικών γεγονότων. Εν προκειμένω, από την ποίηση του Τυρταίου θα έχουμε τη δυνατότητα να δούμε το αρχαϊκό περιεχόμενο του σπαρτιατικού πατριωτισμού προτού αυτό εκφραστεί ως μοντέλο υποδειγματικής στρατιωτικής οργάνωσης της πόλης· προπαντός, να κάνουμε καλύτερα τη διάκριση μεταξύ αντικειμενικών/ιστορικών και υποκειμενικών/λογοτεχνικών κριτηρίων.

Σκοπός μου είναι η βαθύτερη κατανόηση της αρχαίας πολιτείας των Λακεδαιμονίων με υπόβαθρο τις ίδιες τις πηγές και την ουσιαστική κατανόησή τους. Φυσικά το εύρος της βιβλιογραφίας που αφορά την Λακεδαίμονα είναι μεγάλο και γοητευτικό· καλύπτει σχεδόν όλες τις πτυχές της κοινωνίας, του πολιτεύματος, της ιστορίας και προσφέρει στον αναγνώστη την δυνατότητα να επεκτείνει τη μελέτη του και σε ειδικότερα θέματα που επιθυμεί ενδεχομένως να διερευνήσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Οικογένεια

1.1.Τεκνοποιία

Στην αρχή του έργου του *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, ο Ξενοφών ξεκινά με μια απλή απορία: πώς γίνεται η Σπάρτη να ήταν η πιο ισχυρή και ονομαστή ελληνική πόλη παρά τον μικρό πληθυσμό της (*ὀλιγανθρωπία*);¹ Την απάντηση την βρήκε, όπως αναφέρει, στην νομοθεσία του Λυκούργου, σε ό,τι αυτή προέβλεπε για την ευημερία της πόλεως, τις συνήθειες και ασχολίες των Σπαρτιατών (I, 1-2). Εκφράζει μάλιστα τον θαυμασμό του τόσο για την σοφία όσο και για την τόλμη του ανδρός να θεσπίσει νόμους αντίθετους με αυτούς των υπόλοιπων πόλεων, οι οποίοι όμως τελικά οδήγησαν στην ευδαιμονία των πολιτών.

Τα πρώτα μέτρα αναφέρονται στην τεκνοποιία. Ο Ξενοφών σχολιάζει ότι στην υπόλοιπη Ελλάδα η διατροφή των γυναικών είναι πολύ λιτή, με το λιγότερο δυνατό ψωμί και την απαγόρευση της καθαρής οινοποσίας, ενώ οι εργασίες τους είναι οικιακές (λ.χ. αργαλειός) χωρίς κόπο και ορθοστασία. Αντίθετα, ο Λάκωνας νομοθέτης έκρινε ότι με αυτές τις εργασίες μπορούν να ασχολούνται αποκλειστικά οι δούλες, ενώ οι ελεύθερες γυναίκες θα έπρεπε να ακολουθούν έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, αφού η μεγαλύτερη αποστολή τους είναι η γέννηση υγιών απογόνων. Η διατροφή των Σπαρτιατισσών δεν είναι φειδωλή και η οινοποσία είναι ελεύθερη, ώστε να γίνουν σωματικά εύρωστες για την γέννηση των παιδιών τους. Για την ευρωστία μάλιστα και των παιδιών, ο Λυκούργος θεώρησε ως προϋπόθεση και την γυναικεία άθληση και θεσμοθέτησε γυναικείους αθλητικούς αγώνες δρόμου και δύναμης, αντίστοιχους με αυτούς των ανδρών. Η πίστη του ήταν πως από δύο δυνατούς και καλά γυμνασμένους γονείς μπορούν να προκύψουν ισχυροί απόγονοι. Στο πνεύμα αυτό εντάσσεται και η γνωστή φράση της Γοργούς, γυναίκας του Λεωνίδα «μόνοι τίκτομεν ἄνδρας». Κωμικός σχολιασμός για το θέμα υπάρχει στην *Λυσιστράτη* του Αριστοφάνη (79-84), όταν εκείνη αντικρίζει την Λάκαινα Λαμπιτώ: έκπληκτη από το δυνατό κορμί της Σπαρτιάτισσας, υποστηρίζει ότι αυτή θα

¹ Καλογεροπούλου, 1972: 46-51. Μετά τους Μηδικούς πολέμους παρατηρείται μείωση του σπαρτιατικού πληθυσμού, η οποία οφείλεται σε μια σειρά γεγονότων. Η εξέγερση των ειλωτών, που ξεκίνησε περίπου το 469 π.Χ και έληξε δέκα χρόνια αργότερα, αλλά και ο μεγάλος σεισμός που έπληξε την πόλη, και ήταν υπαίτιος για τον θάνατο χιλιάδων πολιτών, είχαν ως αποτέλεσμα την μεγάλη μείωση ενός πληθυσμού που ήδη είχε πληγεί σε έναν βαθμό από τις απώλειες των Περσικών πολέμων.

μπορούσε να αντιμετωπίσει με επιτυχία ακόμα και ταύρο, και η Λαμπιτώ συμφωνεί τονίζοντας ότι αυτό θα συνέβαινε διότι γυμνάζεται πολύ. Τα στοιχεία της Λυκούργειας νομοθεσίας για τη σωματική αγωγή των Σπαρτιατισσών επιβεβαιώνει και ο μεταγενέστερος Πλούταρχος στον βίο του *Λυκούργου* (14-15), όπου αναφέρει ότι οι γυναίκες στην Σπάρτη είχαν ως μέρος της παιδείας τους ασκήσεις πάλης, δρόμου, ακοντίου και δίσκου.² Η σωματική άσκηση όμως δεν ήταν μονομερής, αφού, εκτός από αθλητικούς αγώνες, οι γυναίκες συμμετείχαν και σε αγώνες χορού και τραγουδιού στα πλαίσια θρησκευτικών εορτών.³ Στο Παρθένειο του Αλκμάνου (7ος αι. π.Χ.) σώζεται το αρχαιότερο λογοτεχνικό δείγμα χορού νεαρών γυναικών, πιθανότατα της Σπάρτης, με εμφανή στοιχεία την ομορφιά του προσώπου και του σώματος.⁴

Ως αρνητικός παράγοντας ευγονίας θεωρήθηκε στην Σπάρτη ο άμετρος προγαμιαίος έρωτας άλλων πόλεων. Επειδή κρίθηκε ότι αυτό δεν μπορεί να προσφέρει τους δυνατούς απογόνους που διακαώς επιθυμούσε η σπαρτιατική κοινωνία, ο Λυκούργος όρισε να θεωρείται ντροπή να πηγαиноέρχεται ο γαμπρός στο σπίτι της νύφης πριν από τον γάμο. Η αποχή θα καθιστούσε πιο ποθητή την ερωτική επαφή των δύο, όταν τελικά θα συνευρίσκονταν, και τα μελλοντικά τέκνα τους πιο εύρωστα «αφού το σπέρμα δεν θα είχε εκφυλισθεί με τον καθημερινό έρωτα».⁵

Όσον αφορά την κατάλληλη ηλικία γάμου, ο νομοθέτης όρισε ως χρονική προϋπόθεση την βιολογική ακμή των σωμάτων και των δύο νεονύμφων, ώστε να υπάρξει ευγονία.⁶ Αν όμως κάποιος άνδρας μεγάλης ηλικίας ήταν παντρεμένος με νέα γυναίκα, ο Λυκούργος θέσπισε, εφόσον αυτός έβρισκε κάποιον νεότερο άνδρα με σωματικά και ψυχικά χαρίσματα που ο ίδιος εκτιμούσε, να επιτρέπει στην γυναίκα του να κάνει παιδιά μαζί του, τα οποία όμως θα ανήκαν στον δικό του οίκο. Ακόμη, αν κάποιος δεν επιθυμούσε να παντρευτεί αλλά ήθελε να αποκτήσει απογόνους,

² Levy, 2008: 121, όπου υποστηρίζει πως το ακόντιο πιθανόν να μην περιλαμβανόταν στις ασκήσεις των γυναικών κατά την κλασική εποχή διότι ο Αθηναίος των Πλατωνικών *Νόμων* (7, 806b) μέμφεται τις Σπαρτιάτισσες για την ανικανότητά τους να εκσφενδονίζουν με επιδεξιότητα κάποιο όπλο.

³ Levy, 2008: 121-2.

⁴ Όλα αυτά τα είδη αγώνων είχαν ως σκοπό την ανάπτυξη της άμιλλας και μεταξύ των γυναικών. Για τους άνδρες θα μιλήσουμε στο Κεφάλαιο που αφορά την Παιδεία/ Αγωγή.

⁵ Ράπτης, 2003: 375, σημ. 6.

⁶ Σε ηλικία 20-25 ετών· βλ. Ράπτης, 2003: 375, σημ. 7.

μπορούσε να διαλέξει μια παντρεμένη γυναίκα αποδεδειγμένης ευγονίας για να του χαρίσει δικά του παιδιά, εφόσον ήταν σύμφωνος και ο σύζυγός της. Αντίθετα λοιπόν με άλλες ελληνικές πόλεις, όπου μια ανάλογη πράξη θα εθεωρείτο μοιχεία, στην Σπάρτη ίσχυαν καταστάσεις μάλλον ανατρεπτικές. Προκειμένου να τις δικαιολογήσει, ο Ξενοφών αναφέρει πως στην Σπάρτη οι γυναίκες θέλουν να έχουν δύο σπίτια και οι άνδρες να αποκτούν αδέρφια για τα παιδιά τους από άλλη γυναίκα. Πρόκειται για προχωρημένες αντιλήψεις που ενώ είναι κατακριτέες σε άλλες πόλεις, εδώ είναι επιτρεπτές από τους ίδιους τους νόμους, με βασική επιδίωξη την αναπαραγωγή εύρωστων απογόνων.⁷

Μερικές ακόμη πληροφορίες είναι αξιοσημείωτες. Ο Πλούταρχος (*Λυκούργος* 16) αναφέρει ότι κάθε νεογέννητο μωρό το πήγαινε ο πατέρας το σε έναν τόπο που ονομαζόταν Λέσχη προκειμένου οι πρεσβύτεροι από τους συμφυλέτες να το εξετάσουν. Αν έβλεπαν πως ήταν υγιές και εύρωστο, το έδιναν πάλι πίσω στον πατέρα του για να το αναθρέψει δίνοντας του ένα κλήρο από τους 9000. Σε περίπτωση όμως που το μωρό ήταν ασθενικό το άφηναν σε έναν τόπο που λεγόταν «Αποθέται», σε δύσβατο σημείο κοντά στον Ταΰγετο, με το κριτήριο ότι δεν θα ήταν χρήσιμο για την πόλη τους. Με ανάλογο πνεύμα, οι γυναίκες έλουζαν τα βρέφη με κρασί και όχι με νερό, γιατί πίστευαν πως μόνο τα ασθενικά μωρά δεν θα άντεχαν. Οι τροφοί δεν τύλιγαν τα βρέφη σε σπάργανα αλλά τα άφηναν ελεύθερα να αναπτύξουν τα μέλη τους και τους μάθαιναν να τρώνε όλες τις τροφές, να μην φοβούνται το σκοτάδι και την ερημιά και να μην είναι δύστροπα. Γι' αυτό και οι Σπαρτιάτισσες τροφοί ήταν περιζήτητες από τους ξένους, που τις αγόραζαν για την ανατροφή των παιδιών τους. Ενδιαφέρουσα είναι και η πληροφορία του Πλουτάρχου (*Λυκούργος* 15.1) για τους αγάμους. Εκείνοι δεν επιτρεπόταν να παρακολουθούν ως θεατές τους γυμνικούς αγώνες, όπου οι πομπές και η εκγύμναση των παρθένων παρουσία των νέων λειτουργούσαν ως ένας ισχυρός παράγοντας έλξης μεταξύ τους με στόχο τον γάμο· οι άγαμοι όμως, που είχαν επιλέξει να μην παντρευτούν στην ώρα τους, δεν είχαν κανέναν λόγο να είναι (εκ των υστέρων) παρόντες. Πολύ περισσότερο, οι άρχοντες επέβαλλαν στους αγάμους τον χειμώνα να περπατούν στην αγορά γυμνοί τραγουδώντας μια ωδή, η οποία ήταν έτσι δομημένη ώστε να τους υπενθυμίζει πως αυτά που παθαίνουν είναι δίκαια, γιατί η επιλογή της αγαμίας δεν ήταν σύμφωνη με

⁷ Φυσικά αναφέρει ο συγγραφέας μας ότι τα παιδιά αυτά που γεννιούνται εκτός γάμου δεν έχουν δικαιώματα στην περιουσία («τῶν δὲ χρημάτων οὐκ ἀντιποιοῦνται»).

τον νόμο. Οι άγαμοι τέλος στερούνταν την φροντίδα που δέχονταν οι μεγαλύτεροι από τους νεότερους αλλά και τις τιμές που απέδιδαν προς αυτούς, κάτι που σε συνδυασμό με την κοινωνική περιθωριοποίηση που περιγράψαμε παραπάνω, αποτελούσε ένα είδος τιμωρίας για την ανυπακοή τους. Αντίθετα, όσοι αποκτούσαν απογόνους κέρδιζαν προνόμια (Αριστοτέλης, *Πολιτικά* 1270b 1-4). Πιο συγκεκριμένα, εκείνοι που είχαν τρεις γιους απαλλάσσονταν από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις και αυτοί με τέσσερις από όλους τους φόρους. Για την εκδίκαση των σχετικών με τον γάμο υποθέσεων ο Πλούταρχος (*Λύσανδρος* 30) αναφέρει πως υπήρχαν τρία είδη δίκης, των αγάμων, όσων παντρεύονταν σε μεγάλη ηλικία (όψιγαμίου) και μία που αφορούσε τους *κακῶς νυμφευομένους* (*κακογαμίου*). Όταν ο Λύσανδρος πέθανε και προέκυψε ότι ήταν φτωχός, οι μνηστήρες των θυγατέρων του τις εγκατέλειψαν· όσο όμως ζούσε και πίστευαν ότι ήταν πλούσιος, τον κολάκευαν. Σε αυτούς λοιπόν επιβλήθηκε πρόστιμο, εφόσον πιθανόν πέρασαν από το τρίτο είδος δίκης, καθώς έγινε φανερό ότι το μόνο κίνητρό τους για αυτόν τον γάμο ήταν το χρήμα.⁸ Μία τέτοια ενέργεια δεν θα μπορούσε να είναι ποτέ αποδεκτή από το σπαρτιατικό καθεστώς.

1.2. Γάμος

Η διάταξη της αποτροπής του άκρατου προγαμιαίου έρωτα, για την οποία έγινε λόγος στην προηγούμενη ενότητα ως παράγοντα ευγονίας, ήταν συνδεδεμένη με μια περίεργη διαδικασία προπαρασκευής πριν από τον γάμο. Ο Πλούταρχος (*Λυκούργος* 15) διηγείται ότι την διαδικασία αυτή διεκπεραίωνε η αποκαλούμενη νυμφεύτρια, η οποία αναλάμβανε την νύφη προηγουμένως, της ξύριζε τα μαλλιά, την έντυνε με ανδρικά ρούχα και υποδήματα και της έστρωνε να κοιμηθεί πάνω σε μια στοίβα από καλάμια μόνη της δίχως φως. Ο γαμπρός στην συνέχεια, αφού είχε δειπνήσει στα συσσίτια, ερχόταν κρυφά στο δωμάτιο όπου κοιμόταν η κοπέλα, της έλυνε την ζώνη, την σήκωνε στα χέρια και την πήγαινε στην κλίνη. Εφόσον περνούσαν λίγο χρόνο μαζί, έφευγε με κοσμιότητα και πήγαινε να κοιμηθεί με τους υπόλοιπους νέους, όπως έκανε και προηγουμένως. Και αυτό εξακολουθούσε να συμβαίνει για πολύ καιρό, ακόμη και αφού η κοπέλα γεννούσε τα παιδιά τους. Ο

⁸ Ο Ed. Levy υποστηρίζει πως στη δίκη για τον «κακό γάμο» οδηγούνταν αυτοί που «θα έπαιρναν μια γυναίκα από κατώτερη οικογένεια ή ενδεχομένως θα νυμφεύονταν μία ξένη» (βλ. Levy, 2008: 124-5).

Πλούταρχος μάλιστα υποστηρίζει ότι οι δύο νέοι δεν έπρεπε να γίνουν αντιληπτοί από τον περίγυρο ότι συναντιόντουσαν, με αποτέλεσμα και οι δύο να τεχνάζονται τρόπους ώστε να μην τους καταλάβει κανείς. Αυτό δεν ήταν μόνο άσκηση στην εγκράτεια και την σωφροσύνη, αλλά καθιστούσε τα σώματά τους εύγωνα γιατί δεν κουράζονταν από την καθημερινή επαφή τους, όπως συνέβαινε με τους νεόνυμφους στις άλλες πόλεις. Ο γάμος επομένως στην Σπάρτη για μεγάλο διάστημα δεν ήταν δημόσιος και πιθανόν ο κόσμος να μην γνώριζε ποιος με ποιαν ήταν παντρεμένος, μέχρι τουλάχιστον την ώρα που θα έμεναν μαζί.

Ο Levy υποστηρίζει πως ο γάμος στην Σπάρτη γινόταν σε τρεις φάσεις. Η πρώτη ήταν, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, η *έγγυη*, η δέσμευση δηλαδή του πατέρα της νύφης και του μελλοντικού γαμπρού ότι ο γάμος θα πραγματοποιηθεί ακόμα και μετά από χρόνια. Η *άρπαγή* αποτελούσε την δεύτερη φάση και ήταν αντίστοιχη με την *έκδοσιν* των άλλων πόλεων, δηλαδή την μεταφορά της κοπέλας στον σπίτι του γαμπρού από το πατρικό της. Και τέλος, η τρίτη φάση ήταν η συγκατοίκηση των δύο, όταν ο άνδρας έφθανε στην ηλικία των τριάντα ετών και σταματούσε πλέον να μένει μαζί με τους υπόλοιπους νέους.⁹

Στην περίπτωση της *πατρούχου*, δηλαδή μιας κοπέλας η οποία, μη έχοντας κάποιον αδερφό ή απογόνους αδερφών της, έπαιρνε στα χέρια της όλη την περιουσία των γονιών της, αν ο πατέρας της πέθαινε και δεν την είχε αρραβωνιάσει, τότε ο βασιλιάς είχε το δικαίωμα να την δώσει σε όποιον ήθελε εκείνος. Συνήθως επέλεγαν τον πλησιέστερο συγγενή της.¹⁰ Ο Ξενοφών δεν κάνει λόγο στο έργο του για προίκες που δίνονταν στις κοπέλες και ο Πλούταρχος στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (227f) υποστηρίζει πως ο Λυκούργος είχε προβεί στην κατάργηση της προίκας. Ο Αριστοτέλης (*Πολιτικά* 3.9. 1270a 25) ωστόσο (τον τέταρτο αιώνα) κατηγορεί τους Σπαρτιάτες για τις μεγάλες προίκες που έδιναν, επειδή μάλλον στην εποχή του ο θεσμός της προίκας υφίστατο ακόμη και κάποιο μέρος γης περνούσε από τους γονείς της κοπέλας στα χέρια της. Ενδέχεται αυτή η μεταβίβαση κλήρων να μην ήταν

⁹ Levy, 2008: 127.

¹⁰ Levy, 2008: 125.

προίκα με την έννοια που είχε στην Αθήνα, αλλά ο Αριστοτέλης να κάνει μια πιο χαλαρή χρήση του όρου ως ανάλογο με την αθηναϊκή πρακτική της προίκας.¹¹

1.3. Μοιχεία- Πολυγαμία

Έχοντας νομιμοποιήσει την δυνατότητα οι άνδρες και οι γυναίκες να έχουν ερωτικούς συντρόφους και παιδιά πέρα από τον γάμο τους, ο Λυκούργος «εξαφάνισε» τον όρο της μοιχείας στην Σπάρτη. Στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (228C), ο Σπαρτιάτης Γερατάδας, σε ερώτηση ξένου για το ποια είναι η ποινή στην Σπάρτη για την μοιχεία, υποστηρίζει, μέσα από ένα παράδοξο παράδειγμα ποινής, πως δεν γίνεται να υπάρξει μοιχεία στην πόλη του. Το παράδοξο εκφράζεται με το σχήμα του αδυνάτου στην ποινή της απόδοσης εκ μέρους του μοιχού ενός ταύρου που σκύβει από τον Ταΰγετο και πίνει νερό στον Ευρώτα' όσο πιθανό είναι να υπάρχει ένα τέτοιο ζώο άλλο τόσο ήταν πιθανό να υπάρξει μοιχεία στην Σπάρτη. Ο Πολύβιος (12, 6b 8) μάλιστα υποστηρίζει ότι στην Λακεδαίμονα ήταν συνηθισμένο η γυναίκα να έχει τρεις ή τέσσερις ή και περισσότερους άνδρες, όταν εκείνοι συνδέονταν με αδερφικούς δεσμούς. Ίσως αυτή η πρακτική να ήταν κατάλοιπο από το παλαιότερο μητριαρχικό σύστημα που σκόπευε στην διατήρηση της προίκας μέσα στην ίδια οικογένεια.¹² Στην ίδια διήγηση αναφέρεται ότι, αφού κάποιος είχε αποκτήσει πολλά παιδιά με την γυναίκα του, μπορούσε στη συνέχεια να την δώσει για γάμο σε κάποιον φίλο του. Πέρα λοιπόν από την γέννηση παιδιών εκτός γάμου, που αναφέρει διεξοδικά ο Ξενοφών, υπήρχε η δυνατότητα ακόμη και να γίνει ένας δεύτερος γάμος της γυναίκας με την συναίνεση του άνδρα της. Στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (240E) βρίσκουμε το παράδειγμα της Γοργούς, όπου όταν ο Λεωνίδας έφευγε για τις Θερμοπύλες: στην ερώτησή της αν υπάρχει κάτι που ο ίδιος θα επιθυμούσε να κάνει εκείνη κατά την απουσία του, την παρακίνησε να παντρευτεί με καλούς άνδρες και να κάνει καλά παιδιά.¹³

¹¹ Hodkinson, 2004: 154 κ.ε. για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την προίκα στην Σπάρτη, που φαίνεται να υπήρχε (σύμφωνα με τους Ηρόδοτο, Αριστοτέλη), παρά τη διαφορετική άποψη του Ξενοφώντα και του Πλούταρχου.

¹² Michell, 1952: 59-61.

¹³ Ράπτης, 2003: 378.

Η αναφερόμενη από τους αρχαίους συγγραφείς (Ξενοφώντα και Πλούταρχο) πολυγαμία είναι ένα θέμα που απασχόλησε πολύ τους ερευνητές, προς την κατεύθυνση να διερευνήσουν πώς προέκυψε ο θεσμός αυτός, πότε και κάτω από ποιες συνθήκες. Η έλλειψη πηγών πριν από τον Ξενοφώντα για την πολυγαμία είχε ως αποτέλεσμα πολλοί μελετητές να υποστηρίζουν ότι αυτή αποτελούσε μια μεταγενέστερη προσθήκη στην κοινωνική ζωή της Σπάρτης ή τουλάχιστον δεν γινόταν συστηματικά πριν τον πέμπτο ή τον τέταρτο αιώνα.¹⁴ Πάντως από τις πηγές φαίνεται πως ο Λυκούργος ήταν αυτός που την όρισε, επομένως η ύπαρξη της θεωρητικά τοποθετείται πολύ πιο πριν τον πέμπτο αιώνα. Υπήρξαν μελετητές που αμφισβήτησαν την ύπαρξη της ή έστω την συστηματική διεξαγωγή της.¹⁵ Άλλοι, λιγότερο σκεπτικιστές, συσχέτισαν την απαρχή αυτής της πρακτικής με την κρίση που περνούσε η Σπάρτη, κυρίως κατά την κλασική εποχή. Η ολιγανθρωπία θεωρήθηκε ένας από τους βασικούς λόγους της κρίσης καθώς επίσης και η απειλή των ειλώτων. Ο φόβος των Σπαρτιατών για τους ειλώτες πιθανόν να τους οδήγησε σε σημαντικές αλλαγές σχετικά με τον γάμο, συμπεριλαμβανομένης της πολυγαμίας.¹⁶ Η αύξηση του πληθυσμού τους ήταν σημαντική για την ένδειξη ανωτερότητάς τους με τον Cartledge να τοποθετεί αυτές τις αλλαγές το 490 π. Χ. κατά τον δεύτερο Μεσσηνιακό πόλεμο.¹⁷ Κατά μια άλλη εκδοχή, οι αλλαγές αυτές προέκυψαν ύστερα από την έλλειψη ανδρών μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, γεγονός που επέβαλε την αύξηση του πληθυσμού τους.¹⁸ Ίσως όμως η πολυγαμία να συνδέεται και με την κατανομή της περιουσίας και τους κληρούς· τα πολλά προβλήματα που προέκυψαν κατά τον πέμπτο αιώνα δείχνουν ως πιθανή απαρχή αυτής της πρακτικής την αρχαϊκή εποχή.¹⁹

Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε πως και στον Ξενοφώντα αλλά και στον Πλούταρχο η πολυγαμία αναφέρεται μετά από τις περιγραφές για την γέννηση απογόνων, γεγονός που δείχνει πως για αυτούς αποτελούσε μια πρακτική αναγκαία για την παραγωγή όσο το δυνατόν περισσότερων παιδιών. Και οι δύο συγγραφείς δεν υπαινίσσονται κάποια σκοπιμότητα σχετική με την κληρονομιά. Ο Ξενοφών

¹⁴ Scott, 2011: 413.

¹⁵ Mitchell, 1952.

¹⁶ Cartledge, 2002: 265.

¹⁷ Cartledge, 2002: 265.

¹⁸ Mosse, πρβ. Scott, 2011: 415

¹⁹ Scott, 2011:415.

παρουσιάζει ως υποχρεωτικό για έναν μεγαλύτερο άντρα να γνωρίσει στην νεότερη γυναίκα του έναν συνομήλικό της προκειμένου να γεννήσει ένα παιδί το οποίο θα ανήκε στον οίκο του μεγαλύτερου ανδρός. Στον Πλούταρχο όμως φαίνεται πως κάτι τέτοιο δεν ήταν υποχρεωτικό. Ο μεγαλύτερος άνδρας μπορούσε να υιοθετήσει τα παιδιά ενός άλλου συντρόφου με τον νεότερο να λειτουργεί ως ο σημαντικός παράγοντας απόκτησης παιδιού για κάποιον που λόγω ηλικίας δεν μπορούσε. Πάντως κανένας από τους δύο δεν κάνει λόγο για αυτά που κάνει ο Πολύβιος, για αδέρφια δηλαδή που είχαν την ίδια σύζυγο.

Ένα άλλο θέμα είναι η αναφερόμενη από τον Ξενοφόντα τιμωρία των αγάμων από την πόλη επειδή κατά κάποιο τρόπο δεν τήρησαν τον νόμο περί γάμου, καθώς και η δυνατότητά τους να αποκτήσουν παιδιά επιλέγοντας μια παντρεμένη γυναίκα για μητέρα. Τέτοιες τροποποιήσεις των νόμων θεωρώ πως είναι πιθανόν να συνέβησαν στην περίοδο του χρόνου, ανάλογα με τις ανάγκες της κοινωνίας κάθε εποχή. Κατά μια άποψη, η περιθωριοποίηση των άγαμων με τους νόμους έχει ως κίνητρο την ανταμοιβή εκείνων που είχαν πολλούς αρσενικούς απογόνους με πιθανότερο *post quem* χρονικό όριο τον μεγάλο σεισμό το 465 π. Χ., καθώς δεν ανιχνεύεται κάποια σημαντική μείωση του πληθυσμού πριν από αυτήν την χρονολογία.²⁰

Πιθανότατα ο σκοπός της πολυγαμίας να άλλαξε μέσα στον χρόνο. Ίσως ο αρχικός στόχος να ήταν η αύξηση του πληθυσμού των Σπαρτιατών ύστερα από περιόδους κρίσης, και αργότερα να χρησιμοποιήθηκε η υπάρχουσα τακτική ως μέθοδος συγκέντρωσης πλούτου στα χέρια οικογενειών, γεγονός που τελικά οδήγησε σε παρακμή τον τέταρτο αιώνα. Η αύξηση του πληθυσμού, που παρουσιάζεται στις παλαιότερες πηγές μας ως στόχος της πολυγαμίας, ταιριάζει με την γενικότερη σπαρτιατική ιδεολογία περί ισότητας. Το ξεκίνημα έτσι της τακτικής κατά την αρχαϊκή εποχή εξυπηρετούσε και ιδεολογικούς αλλά και πρακτικούς σκοπούς, αφού οι άνδρες έλειπαν συχνά σε εκστρατείες.²¹

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : Παιδεία/ Αγωγή

²⁰ Scott, 2011: 421-422.

²¹ Κατά τη γενικότερη θέση του Scott 2011.

2.1 Περιεχόμενο

Η περιγραφή της παιδείας των Σπαρτιατών από τον Ξενοφώντα γίνεται με την αντιπαραβολή προς την παιδεία που λαμβάνουν οι νέοι σε άλλες πόλεις (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 2, 1-2), όπου οι γονείς ανέθεταν την αγωγή των παιδιών τους σε δούλους παιδαγωγούς και δασκάλους αμέσως μόλις αυτά άρχιζαν να μιλούν και να κατανοούν τον λόγο. Η αγωγή αυτή περιελάμβανε γραφή, ανάγνωση, μουσική και γυμναστική. Το σύστημα θεωρείται ορθά ιδιωτικό, αφού οι γονείς προσελάμβαναν οι ίδιοι δασκάλους επί πληρωμή για να διδάξουν τα παιδιά τους. Ως αντιπροσωπευτικότερο προβάλλεται το παράδειγμα της Αθήνας και συμπληρώνεται από την κριτική για τη λοιπή ιδεολογία των γονέων, οι οποίοι καθιστούσαν τα παιδιά τους μαλθακά: τους αγόραζαν διαφορετικά σανδάλια και ρούχα για την κάθε εποχή και δεν έθεταν μέτρο στην κατανάλωση του φαγητού, αφήνοντας τα παιδιά ελεύθερα να φάνε όσο εκείνα επιθυμούν.

Κατά την Σπαρτιατική όμως νομοθεσία, το εκπαιδευτικό σύστημα ήταν ένα, κοινό για όλους, και το προσέφερε το κράτος. Τον κυριότερο ρόλο είχε ο παιδονόμος, που ήταν υπεύθυνος για την συγκέντρωση και φροντίδα των παιδιών αλλά και για την τιμωρία τους όταν αυτό κρινόταν απαραίτητο.²² Κατά την εφηβεία ο ρόλος ανήκε στους μαστιγοφόρους, οι οποίοι χτυπούσαν τους ανυπάκουους νέους, επιτυγχάνοντας την δέουσα πειθαρχία και τον σεβασμό. Από την *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* απουσιάζουν αναφορές σε διδασκάλους που θα μάθαιναν στα παιδιά ανάγνωση, γραφή, γυμναστική ή μουσική. Η ιδέα της απουσίας της μόρφωσης από τους Σπαρτιάτες ήταν κοινός τόπος στην Αθήνα. Αναφέρεται από σοφιστές του πέμπτου αιώνα, όπως ο Αντιφών (DK II 90, Δισσοί λόγοι 2.9) και αργότερα από τον Ισοκράτη στον *Παναθηναϊκόν* του λόγου (12.209), όπου υποστηρίζει ότι οι Λακεδαιμόνιοι δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση.²³ Επειδή είναι μάλλον δύσκολο να δεχθούμε ότι οι Σπαρτιάτες δεν διδάσκονταν ανάγνωση και γραφή, υποθέτουμε ότι και στην Σπάρτη οι διδάσκαλοι δεν προέρχονταν από κάποια ανώτερη κοινωνική τάξη. Το γεγονός δυσκόλεψε έναν υποστηρικτή του Σπαρτιατικού συστήματος, όπως ο Ξενοφών, ώστε

²² Χαρακτηριστικά σημειώνουμε ότι ο παιδονόμος είναι άνθρωπος με γνώσεις που έχει προοπτική να ανέβει και στα πιο υψηλά αξιώματα, κάνοντας εδώ ο Ξενοφών μία έμμεση αιχμή στο γεγονός ότι οι Αθηναίοι εμπιστεύονται την αγωγή των νέων τους σε δούλους (βλ. Ράπτης, 2003: 377-78 *ad* 13). Το γεγονός ότι ο παιδονόμος στην Σπάρτη είναι άμισθος αναφέρεται και στον Πλούταρχο (*Λυκ.* 16).

²³ Levy, 2008: 78-79.

αφενός να επικρίνει την Αθήνα επειδή οι δάσκαλοι ήταν δούλοι και αφετέρου να προκύπτει ότι και στην Σπάρτη η κατάσταση ήταν ανάλογη. Η γενικότερη αντίληψη των Αθηναίων για έλλειψη παιδείας των Σπαρτιατών οφείλεται στην προτεραιότητα που είχε στην πόλη η καλλιέργεια των σωματικών αρετών και η πειθαρχημένη τήρηση της ευρωστίας τους. Το σύστημα της μάθησης ίσως δεν διέφερε πρακτικά από αυτό των άλλων πόλεων και γι' αυτό ο Ξενοφών απέφυγε να δώσει πληροφορίες που θα τον καθιστούσαν ανακόλουθο. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη (9.5, 1339b 1-2) όπου αναφέρεται ότι οι Λάκωνες, αν και δεν μάθαιναν μουσική, ήταν ικανοί να κρίνουν σωστά τις όμορφες και τις άσχημες μελωδίες.²⁴ Οι πιθανότητες να ισχύει κάτι τέτοιο είναι πολλές καθώς ο συγγραφέας που τα παραθέτει έχει στενή σχέση με την Αθήνα και δεν είναι κάποιος οπαδός των Σπαρτιατών, που θα ήθελε να επαινέσει αυτή τους την ικανότητα. Ο Πλούταρχος (*Λυκούργος* 16.10) αναφέρει ότι οι Σπαρτιάτες διδάσκονταν τα αναγκαία όσον αφορά την ανάγνωση και την γραφή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μεριμνούσαν το ίδιο και για την μουσική τους παιδεία.²⁵

Όσον αφορά την ενδυμασία των νέων, ο Ξενοφών (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 2.3-5) αναφέρει ότι ο Λυκούργος επέβαλε να μην φορούν διαφορετικά ρούχα αλλά μόνο ένα ίδιο για όλες τις εποχές, ώστε να συνηθίσουν τα σώματα τους τόσο στο κρύο όσο και στην ζέστη. Επιπλέον, όρισε να μην φορούν σανδάλια για να σκληραγωγηθούν και να είναι ικανοί να τρέχουν σε ανηφόρες και κατηφόρες ξυπόλητοι χωρίς δυσκολία, κάτι που θα τους βοηθούσε σε καιρούς πολέμου.²⁶ Ο Πλούταρχος (*Αγησίλαος* 14) υποστηρίζει ότι ο γνωστός βασιλιάς της Σπάρτης συμπεριφερόταν με τον ίδιο τρόπο και στο κρύο και στη ζέστη σαν να ήταν ικανός εκ φύσεως να προσαρμόζεται στις διαφορετικές εποχές' ακόμη και όταν βρισκόταν σε προχωρημένη ηλικία, ο Αγησίλαος ακολουθούσε τον ίδιο τρόπο ζωής, κυκλοφορώντας με τον ίδιο χιτώνα ακόμα και στον βαρύ χειμώνα' όταν μάλιστα ρωτήθηκε από κάποιον γιατί το έκανε αυτό, απάντησε πως το κάνει για να τον

²⁴ Levy, 2008: 79.

²⁵ Levy, 2008: 79 σημ. 21, με παραπομπή στον Αθήναιο (4. 184d) όπου αναφέρεται ότι όλοι οι Λακεδαιμόνιοι μάθαιναν αυλό.

²⁶ Και ο Πλούταρχος (*Λυκ.* 16) κάνει λόγο για ανυποδησία και ότι από την ηλικία των 12 ετών και έπειτα τα παιδιά φορούσαν μόνο ένα μιάτιο.

μιμηθούν οι νέοι και να λειτουργούν οι άρχοντες ως πρότυπα γι' αυτούς (*Ηθικά* 210b).

Εκτός από την κοινή ενδυμασία καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου φαίνεται ότι η ενδυμασία αυτή ήταν και εξαιρετικά απλή, όπως μαρτυρούν τα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (214D) με την έκπληξη που προκάλεσαν στους Αιγυπτίους τα απλά ρούχα που φορούσε ο Αγησίλαος, αν και ήταν βασιλιάς. Οι προσδοκίες τους για έναν σπουδαίο βασιλιά, όπως είχε αποδειχθεί ο Αγησίλαος, ήταν πολύ υψηλότερες, με λαμπρά ενδύματα, όπως εμφανίζονται οι Πέρσες βασιλείς (214e). Η περιφρόνηση των ενδυμάτων γίνεται φανερή και σε δύο άλλα λακωνικά αποφθέγματα. Στο πρώτο συναντάμε την περίπτωση του Πausανία του Κλεόμβροτου (230e), ο οποίος βλέποντας κάποιους να θαυμάζουν μεταξύ των λαφύρων τα ενδύματα των βαρβάρων τονίζει πως θα ήταν προτιμότερο να μην κατέχουν ρούχα μεγάλης αξίας αλλά να είναι οι ίδιοι τέτοιας αξίας. Επιπλέον στο δεύτερο ο Αρχίδαμος του Ζευξιδάμου (218e), όταν ο τύραννος της Σικελίας, Διονύσιος, του έστειλε πολυτελή ενδύματα για τις κόρες του θεώρησε ότι με αυτά θα γινόντουσαν μόνο άσχημες. Συμπεραίνουμε λοιπόν σ' αυτό το σημείο πως η απλή ενδυμασία δεν αφορά μόνο τους άνδρες αλλά και το γυναικείο φύλο.²⁷

Τέλος, για την διατροφή των εφήβων ο Λυκούργος απαγόρευσε την υπερβολική κατανάλωση τροφής για να είναι πάντα υγιείς, να μην αισθάνονται ποτέ βάρος στο στομάχι τους αλλά και για να εξασκηθούν σε περίπτωση που θα βρεθούν αντιμέτωποι με δύσκολες συνθήκες πείνας και έλλειψης τροφής. Ακόμα λοιπόν και τότε θα μπορούν να ανταπεξέλθουν και πιθανόν να περάσουν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα με την ίδια ποσότητα τροφής, εάν αυτό χρειαστεί. Άλλωστε η διατροφή αυτή που προέβλεψε προσθέτει μόνο ύψος και όχι πάχος στα σώματα, εξασφαλίζοντας έτσι και την επιβλητική παρουσία των νέων, κάτι που σίγουρα ξεχωρίζει στο πεδίο της μάχης και πιθανόν δημιουργεί μια σύγχυση στους εχθρούς.²⁸

²⁷ Ένα ακόμα στοιχείο για την ένδυση των γυναικών εντοπίζουμε για άλλη μια φορά στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (232c), όπου αναφέρεται πως οι παντρεμένες γυναίκες φορούσαν κάλυμμα στο κεφάλι σε αντίθεση με τις ανύπαντρες. Μάλιστα, η απάντηση του Χάριλλου για αυτό το θέμα ήταν ότι οι ανύπαντρες πρέπει να βρουν άνδρα, ενώ οι παντρεμένες είναι αναγκαίο να κρατήσουν τον σύζυγό τους.

²⁸ Αυτή η επιβλητική παρουσία τους σε συνδυασμό με την εξωτερική τους εμφάνιση (μακριά μαλλιά), που θα δούμε παρακάτω, προκαλεί ανησυχία στους εχθρούς όταν παρατάσσονται για μάχη.

Για να εξασκήσει την εφευρετικότητά τους στην πολεμική τέχνη, ώστε να είναι ικανοί να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για την επιβίωσή τους σε δυσχερείς συνθήκες, τους επέτρεψε να κλέβουν τροφές για να συμπληρώσουν την διατροφή τους και να μην ταλαιπωρούνται από την πείνα (Ξενοφών *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 2.6-9). Κι αυτό γιατί, προκειμένου να κλέψουν κάτι, έπρεπε να μένουν άγρυπνοι το βράδυ και κατά την διάρκεια της ημέρας να προετοιμάζουν το σχέδιο δράσης εκπαιδεύοντας άλλους για κατασκόπους και στήνοντας ενέδρες. Για άλλη μια φορά ο Λυκούργος ορίζει τα αντίθετα από τις άλλες πόλεις όταν ο κλέφτης συλλαμβάνεται. Το κοινό είναι ότι και στην Σπάρτη ο δράστης τιμωρείται αλλά όχι επειδή έκλεψε. Μαστιγώνεται διότι έγινε αντιληπτός κατά την πράξη της κλοπής και αυτό φανερώνει ότι δεν λειτούργησε με τον ορθό τρόπο,²⁹ αφού σε περίοδο πολέμου κάτι αντίστοιχο θα είχε αποβεί μοιραίο.³⁰ Ο Πλούταρχος (*Λυκούργος* 18) φέρνει το παράδειγμα ενός παιδιού, το οποίο, αφού έκλεψε μια αλεπού, την έκρυψε μέσα στα ρούχα του και προκειμένου να μην τον καταλάβουν προτίμησε να υποφέρει τον πόνο του ζώου που με τα νύχια και τα δόντια τού τρυπούσε την κοιλιά. Το παράδειγμα είναι ενδεικτικό της μεγάλης σημασίας που απέδιδαν στην πράξη της κλοπής ως τακτικής επιβίωσης πολεμικής καθώς και στην αποκάλυψή της, ως στοιχείου ανικανότητας να ανταπεξέλθουν σε δυσκολίες.

Οι πράξεις μάλιστα της κλοπής είχαν και τελετουργικό περιεχόμενο και γι' αυτό διεξάγονταν κατά τη διάρκεια τελετών, όπως η τελετή της Ορθίας Αρτέμιδος που αναφέρει ο Ξενοφών.³¹ Το απόφθεγμα όμως με την αλεπού του Πλούταρχου έχει «τυπικό στωικό περιεχόμενο» για την αντοχή σε ακραίες συνθήκες· επινοήθηκε στην ελληνιστική περίοδο, στους κόλπους της πρώιμης Στοάς και δεν μπορεί να

²⁹ Ο Πλούταρχος (*Λυκ.* 17) αναφέρει πως η τιμωρία ήταν ραβδισμός και λιγότερη τροφή στα γεύματά τους, ώστε να αναγκασθούν με τόλμη και εξυπνάδα να κερδίσουν αυτά που τους έλειπαν.

³⁰ Αναφέρει μάλιστα το χαρακτηριστικό παράδειγμα του ναού της Ορθίας Αρτέμιδος. Εκεί κάθε χρόνο οι νέοι στην προσπάθειά τους να κλέψουν τυρί από τον ναό, μαστιγώνονται μέχρι να επιτύχουν τον σκοπό τους. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται φανερό ότι παρόλο που υποφέρεις για ένα χρονικό διάστημα, η γεύση της επιτυχίας σου στο τέλος σε ανταμείβει (*Λακ. Πολ.*, 2,9).

³¹ Hodkinson, 2004: 285. Τον συνδυασμό αυτόν τον βλέπουμε και σε απόσπασμα του Ηρακλείδη Λέμβου (απ. 373. 13, Dilts) λέγοντας ότι «τα εκπαιδεύουν να κλέβουν και χτυπούν όποιον συλλαμβάνεται, ώστε έτσι να μπορούν να δουλεύουν σκληρά και να επαγρυπνούν αντιμετώπιζοντας τον εχθρό.

χρησιμοποιηθεί για την ανατροπή των προγενέστερων πηγών.³² Ιδιαίτερο χαρακτήρα είχαν οι κλοπές κατ' εντολήν του εἴρενος, τις οποίες αναφέρει ο Πλούταρχος (*Λυκούργος* 17. 3-4), διαφορετικά από τις υπόλοιπες πηγές οι οποίες μιλούν για εθελούσια κλοπή. Εδώ τα αγόρια κλέβουν όχι για να ικανοποιήσουν την πείνα τους αλλά για να σερβίρουν ένα γεύμα στον ανώτερο τους. Οι αρχαίες πηγές της κλασικής εποχής παρουσιάζουν την πρακτική της κλοπής ως κάτι πολύ συνηθισμένο με τον Ισοκράτη να μιλά για καθημερινή ενέργεια (*Παναθηναϊκός* 12. 220). Η συχνότητά τους όμως δεν είναι τόσο βέβαιη. Ίσως επρόκειτο για τελετουργική διαδικασία στα πλαίσια θρησκευτικών εορτών, όπως στον ναό της Ορθίας Αρτέμιδος και η έμφαση στην συχνότητα να δημιουργήθηκε στην Αθήνα από τη γνωστή εχθρότητα προς την Σπάρτη.³³

Σχετικά με το θέμα του σεβασμού και της υπακοής προς τους μεγαλύτερους, αποδίδεται στον Λυκούργο η θεσμοθέτηση ενός αρχηγού που θα επέβλεπε τους νέους και θα εξασφάλιζε τον σεβασμό τους (*Ξενοφών Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 2.10-11). Το δικαίωμα της επίβλεψης αποκτούσε και όποιος πολίτης τύχαινε να βρίσκεται κοντά στους νέους, όταν ο παιδονόμος δεν ήταν παρών. Τον ρόλο αυτόν ο Πλούταρχος (*Λυκούργος* 17) τον αποδίδει στους εἴρενες (όσους είχαν περάσει την παιδική ηλικία κατά δύο έτη), ο πιο γενναίος και σώφρων από τους οποίους διοριζόταν ως υπεύθυνος της πειθαρχίας σε κάθε αγέλη. Με αυτά τα μέτρα σίγουρα επιτεύχθηκε, όπως αναφέρει ο Ξενοφών, ο σεβασμός προς τους μεγαλύτερους αλλά και γενικότερα προς τους αρχηγούς. Άλλωστε σε πολλά αποσπάσματα των *Λακωνικών Αποφθεγμάτων* συναντάμε αναφορές για τη σημασία που έδιναν οι Σπαρτιάτες στην υπακοή προς τους αρχηγούς. Ενδεικτικά όταν ρώτησαν τον Άγη του Αρχιδάμου (215d) ποιο μάθημα διδάσκονται κυρίως στην Σπάρτη απάντησε «το να μάθουμε να άρχουμε και να αρχόμαστε». Ο Αγησίλαος (212b) πάλι είχε πει στον Ξενοφώντα, που τον εκτιμούσε πολύ, να αναθρέψει τα παιδιά του σύμφωνα με την Σπαρτιατική παιδεία για να εκπαιδευτούν στο πιο σπουδαίο μάθημα, το «ἄρχειν τε και ἄρχεσθαι». Άλλωστε ο ίδιος αν και ήταν βασιλιάς υποστήριζε πως «ένας άρχοντας διοικεί σωστά και δίκαια, όταν διοικείται από τους νόμους και από τους εφόρους ή από οποιουσδήποτε άλλους θα είναι άρχοντες στην πόλη». Τέλος, αν δεν ήταν παρών

³² Hodkinson, 2004: 287.

³³ Hodkinson, 2004: 287.

κανένας πολίτης τότε την αρχηγεία των νέων αναλάμβανε ο ζωηρότερος από αυτούς, ώστε ποτέ να μην μένουν «ακυβέρνητοι».

2.2 Τρόποι

2.2.1 Κρυπτεία

Η κρυπτεία είναι μια τακτική που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παρόμοια με το κλέψιμο αγαθών, υπό την έννοια ότι και τα δύο αυτά, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα θεωρούνται άνομες πράξεις, στην Σπάρτη ο νομοθέτης όχι μόνο τις έχει νομιμοποιήσει αλλά έχει προβλέψει και τιμωρίες σε αυτούς που δεν κατορθώνουν να τις φέρουν εις πέρας. Πιο συγκεκριμένα η κρυπτεία είναι μία τακτική των Σπαρτιατών για την οποία αντλούμε ποικίλες πληροφορίες από κείμενα όσον αφορά το είδος της και τον τρόπο εκτέλεσής της. Παρόλο που ο Ξενοφών στην *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* του δεν αναφέρεται σε αυτήν, εκείνη μαρτυρείται από άλλους συγγραφείς και συνδέεται με την αγωγή των νέων ως ένα είδος εξάσκησης στον πόλεμο. Ο Ηρακλείδης Λέμβος (απ. 373) δείχνει τον Λυκούργο ως εισηγητή της και υποστηρίζει ότι πρόκειται για μια ένοπλη εκστρατεία νέων, οι οποίοι παραμένουν κρυμμένοι κατά την περίοδο της ημέρας και την νύχτα επιτίθενται σε είλωτες σκοτώνοντάς τους.

Παρόμοια ο Πλούταρχος στον Βίο του *Λυκούργου* (28, 2-7) μιλώντας για αυτήν αναφέρει ότι οι άρχοντες της πόλης έστελναν ανά διαστήματα τους πιο έξυπνους νέους με ξίφη και τρόφιμα στην ύπαιθρο. Εκείνοι ενώ την μέρα ήταν κρυμμένοι, το βράδυ έσφαζαν όσους είλωτες έβρισκαν και μάλιστα αναζητούσαν τους πιο δυνατούς απ' αυτούς. Τέλος υποστηρίζει ότι σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, μόλις οι έφοροι αναλάμβαναν τα καθήκοντά τους κήρυτταν πόλεμο εναντίον των ειλωτών ώστε η δολοφονία τους να είναι νόμιμη. Συμπεραίνουμε λοιπόν από αυτά τα δύο αποσπάσματα ότι η κρυπτεία είχε ως κύριο στόχο της τον εκφοβισμό των ειλωτών, πιθανότατα για να τους αποθαρρύνουν και να μην προβαίνουν σε επιχειρήσεις εναντίον των Σπαρτιατών, υπενθυμίζοντας τους συνεχώς την κατώτερη θέση τους. Εκτός όμως από αυτόν τον πρακτικό λόγο ύπαρξής της θεωρώ πως πιθανότατα ήθελαν να εξοικειώσουν τους νέους με την ιδέα του πολέμου εντάσσοντας το πιο μακάβριο στοιχείο αυτού που είναι η δολοφονία άλλων ανθρώπων. Έτσι οι νέοι μαθαίνουν ότι σε αντίστοιχες κρίσιμες περιπτώσεις που θα

χρειαστεί να υπερασπιστούν την πόλη τους θα πρέπει να παραμερίσουν τα συναισθήματά τους και να δράσουν καθαρά σαν άκαμπτοι πολεμιστές.

Ωστόσο το απόσπασμα από τους *Νόμους* του Πλάτωνα (1. 633b-c), στο οποίο μιλά ο Σπαρτιάτης Μέγιλλος, φανερώνει μια άλλη οπτική της κρυπτείας. Υποστηρίζει πως ο Λυκούργος, θέλοντας οι νέοι να βρίσκονται σε μια συνεχή άσκηση και καλλιέργεια της άμιλλας, μαζί με κάποιες άλλες δοκιμασίες όρισε και την κρυπτεία. Κατά την διάρκειά της οι συμμετέχοντες δεν έχουν ούτε υποδήματα ούτε στρωσίδια μέσα στον χειμώνα και μόνοι τους περιπλανώνται σε όλη την χώρα.³⁴ Για το συγκεκριμένο εδάφιο των *Νόμων* ο Levy παραθέτει αρχαίο σχόλιο, που διασώζεται. Σε αυτό αναφέρεται πως ένας νέος εστελλετο από την πόλη στην ύπαιθρο και φρόντιζε να μην γίνει αντιληπτός από κανέναν. Σε διαφορετική περίπτωση, θα υφίστατο τιμωρία. Ζούσε κρυμμένος (από εκεί προέρχεται και η ονομασία αυτής της πρακτικής, κρυπτεία < κρύπτω) χωρίς εξοπλισμό και προμήθειες για έναν χρόνο και έβρισκε την τροφή του από κλοπές που διέπραττε.³⁵ Ο Ισοκράτης (*Αρχίδαμος* 6. 76) κάνει λόγο για την ικανότητα του Σπαρτιατικού στρατού να μετακινείται με ευκολία μέσα στην χώρα και να κατασκηνώνει οπουδήποτε κάτω από τα αστέρια, γεγονός που πιθανότατα έχει άμεση σχέση με την εξάσκηση των πολιτών μέσω της κρυπτείας. Τέλος, στον *Αγησίλαο* του Ξενοφώντα (6. 6-7) ο στρατός παραλληλίζεται με «ήσυχο κορίτσι» σε κρίσιμες στιγμές που δεν πρέπει να γίνει αντιληπτός και αυτό πιθανόν να είναι αποτέλεσμα της άσκησής τους κατά την κρυπτεία, όπου, αν κάποιος φανερωνόταν, θα δεχόταν την ανάλογη τιμωρία. Έτσι οι στρατιωτικές δυνάμεις διατηρώντας το στοιχείο του αιφνιδιασμού έχουν την ικανότητα να κινούνται με άκρα μυστικότητα και να προκαλούν σύγχυση στον εχθρό.

Οι αναφορές αυτές αντιτίθενται μεταξύ τους με αποτέλεσμα να μην έχουμε μια ξεκάθαρη εικόνα. Ο Levy υποστηρίζει πως ο μόνος τρόπος να συνδυαστούν αυτές οι πηγές για την κρυπτεία είναι πως η τακτική αυτή χωρίζεται σε δύο επίπεδα. Το πρώτο είναι αυτό που αναφέρει ο Πλάτωνας παρουσιάζοντάς την ως άσκηση των νέων και πιθανόν μέρος της εκπαίδευσής τους, ενώ το δεύτερο έχει να κάνει με την χρησιμοποίηση των επιτυχόντων προκειμένου να εκφοβίζουν τους είλωτες.³⁶ Εκείνοι

³⁴ Η κρυπτεία, οι Γυμνοπαιδίες, οι πυγμαχίες και άλλες δοκιμασίες, από τις οποίες περνούν οι Σπαρτιάτες, υποστηρίζει ότι ανήκουν σε μια γενικότερη πρακτική της εγκαρτέρησης στον πόνο.

³⁵ Levy, 2008: 93.

³⁶ Levy, 1988 και Levy, 2008: 92-93.

έχοντας βγει νικητές από αυτήν την διαδικασία είναι πλέον έτοιμοι να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες αποστολές και να τις φέρουν εις πέρας. Άλλωστε το γεγονός ότι στις πηγές αυτές δεν αναφέρονται τα δύο αυτά επίπεδα αλλά το ένα κάθε φορά δεν σημαίνει πως δεν υπήρχε η διάκριση αυτή καθώς ο κάθε συγγραφέας είναι πιθανόν να παρουσιάσει το επίπεδο μόνο που επιθυμεί.³⁷ Υιοθετώντας την άποψη του Levy για τα δύο επίπεδα της κρυπτείας θεωρώ πως οι Σπαρτιάτες έχοντας ως βασικό στόχο την εκπαίδευση και προετοιμασία των νέων για μάχη όρισαν την τακτική αυτή και ίσως οι μεταγενέστερες αναφορές να έχουν σταθεί στην προέκταση της. Πιθανόν εκμεταλλευόμενοι εκείνους που βγήκαν "νικητές" σε μία τόσο δύσκολη δοκιμασία, θέλησαν να περιορίσουν και την σημαντική απειλή των ειλώτων, που ουκ ολίγες φορές είχαν επαναστατήσει εναντίον των Σπαρτιατών. Πάντως δεν θα απέκλεια την πιθανότητα η κρυπτεία να άλλαξε χαρακτήρα μέσα στο χρόνο, στηριζόμενη κάθε φορά στις ανάγκες της πολιτείας.

2.2.2 Παιδεραστία

Ο Ξενοφών αναφέρεται και στην παιδεραστία στην πόλη της Σπάρτης (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 2. 12-14). Αντίθετα με άλλες πόλεις, όπου κάποιος άνδρας μπορεί να είναι ζευγάρι με έναν νέο (Βοιωτοί) ή να έχει ερωτικές επαφές με αυτόν (Ηλείοι) ο Λυκούργος όρισε αν κάποιος θαυμάζει τον χαρακτήρα ενός παιδιού να μπορεί να έχει σχέσεις μαζί του αλλά όχι ερωτικές, όπως άλλωστε συμβαίνει και με τα μέλη της οικογένειας του παιδιού.³⁸ Αν τυχόν αυτό συνέβαινε το θεωρούσε αισχρή πράξη, σε αντίθεση με τις άλλες πόλεις, όπου ο νόμος δεν τους το απαγόρευε. Για άλλη μια φορά λοιπόν η εγκράτεια των Σπαρτιατών αποδεικνύεται και μέσα από αυτές τις περιπτώσεις.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που επιβεβαιώνει την ύπαρξη εραστών στην Σπάρτη είναι ο Αγησίλαος. Ο Ξενοφώντας στο ομώνυμο έργο του μιλώντας για τις αρετές του σπουδαίου βασιλιά κάνει λόγο και για την εγκράτειά του στα ερωτικά ζητήματα. Πιο συγκεκριμένα (5. 4-7), αναφέρει ότι, ενώ είχε αγαπήσει τον Μεγαβάτη, όταν εκείνος πήγε να τον φιλήσει, ο Αγησίλαος τον απέφυγε, με αποτέλεσμα εκείνος

³⁷ Levy, 2008: 96 σημ. 61.

³⁸ Μάλιστα, την πλατωνική αυτή σχέση μεταξύ ενός άνδρα και ενός παιδιού ο Λυκούργος την θεωρούσε άριστη αγωγή, επαινώντας την.

να προσβληθεί.³⁹ Ακόμα κι όταν οι φίλοι του Αγησίλαου του πρότειναν να του μιλήσουν εκ μέρους του και τον ρώτησαν αν θα επιτρέψει στον Μεγαβάτη να τον ασπαστεί ξανά σε περίπτωση που πεισθεί, ο βασιλιάς έδωσε αρνητική απάντηση. Το μέλημά του είναι να μην φανεί αδύναμος στους υπολοίπους, μένοντας πιστός στις αξίες του ακόμα και όταν δεν βρίσκεται σε δημόσιο χώρο. Φυσικά οι φορές που δεν περιβαλλόταν από κόσμο ήταν ελάχιστες, αφού πάντα επιθυμούσε την απόλυτη διαφάνεια των πράξεών του. Τις ίδιες πληροφορίες για τον Αγησίλαο συναντάμε και στον αντίστοιχο βίο του Πλουτάρχου (2. 5-7) καθώς και στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (209d, 209f) που αναφέρονται στον μεγάλο βασιλιά.⁴⁰ Φαίνεται πως ήταν επιτρεπτός ο «πλατωνικός» έρωτας μεταξύ ενήλικα και παιδιού, εφόσον τα αισθήματα του ενήλικα ήταν αγνά, αλλά πιθανόν να αποφεύγονταν οι από κοινού δημόσιες εμφανίσεις τους, όπως φανερώνει το απόφθεγμα για τον Ιπποκρατίδα (222b). Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται πως όταν ο Ιπποκρατίδας συνάντησε έναν νεαρό και από πίσω του τον ακολουθούσε ο εραστής του εκείνος άλλαξε χρώμα. Ο Ιπποκρατίδας τότε του είπε ότι θα πρέπει να περπατάει με ανθρώπους που, αν τους δουν μαζί, να μην αλλάζει χρώμα το πρόσωπό του.⁴¹

Ωστόσο έχει υποστηριχθεί πως οι ερωτικές αυτές σχέσεις στην Σπάρτη δεν ήταν όπως τις παρουσιάζει ο Ξενοφών. Ίσως ο ίδιος στην προσπάθειά του να εξυμνήσει την αρετή των Σπαρτιατών να αποφεύγει συγκεκριμένες αναφορές πάνω στο ζήτημα. Άλλωστε αν πράγματι δεν ήταν επιτρεπτές οι σεξουαλικές σχέσεις δεν θα υπήρχε λόγος ο Ξενοφών να εγκωμιάσει τον Αγησίλαο για την εγκράτεια που επέδειξε προς τον Μεγαβάτη. Ο Πλάτων στους *Νόμους* (1. 636b-c και 8. 836b) καταδικάζει τους «παρά φύσει» έρωτες των Σπαρτιατών και των Κρητών, που επιτρέπονται από τον νόμο. Ο Κικέρωνας από την άλλη (*De re publica* 4. 4) αναφέρει ότι οι Λακεδαιμόνιοι επιτρέπουν τα πάντα στον έρωτα των νέων εκτός από την

³⁹ Ο Ξενοφών αναφέρει ότι το φίλημα ήταν έθιμο των Περσών σε όσους ήθελαν να τιμήσουν.

⁴⁰ Στο 209e χρησιμοποιείται η λέξη «*ερώμενον*», για να μας πει ότι ο Αγησίλαος όταν έφυγε για εκστρατεία άφησε πίσω τον «αγαπητικό» του. Μάλιστα όταν εκείνος τον παρακαλούσε να τον πάρει μαζί του τού απάντησε ότι είναι πολύ δύσκολη η συνύπαρξη συμπάθειας και σωφροσύνης, δηλώνοντας πόσο δύσκολο είναι να δαμάσεις τα συναισθήματά σου μπροστά στην λογική.

⁴¹ Ράπτης, 2006: 358 σημ. 124. Ο σχολιαστής αναφέρει ότι «η σχέση εραστή και ερώμενου δεν ήταν πάντοτε ούτε εξιδανικευμένη ούτε αποενοχοποιημένη. Γι' αυτό και ο νέος εδώ κοκκινίζει από ντροπή».

ερωτική πράξη. Μιλάει για μια μέση λύση όπου οι εραστές μπορούσαν να αγκαλιάζονται και να κοιμούνται μαζί αρκεί να τους χωρίζουν οι χιτώνες τους.⁴²

Ο Levy υποστηρίζει πως παρόλο που η *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* γνωρίζουμε ότι είναι έτσι γραμμένη για να εγκωμιάσει την σπαρτιατική κοινωνία με αποτέλεσμα πολλές φορές να αποκρύπτει μη επιθυμητές πληροφορίες, είναι υπερβολικό να θεωρούμε πως ίσχυε η εντελώς αντίθετη εικόνα. Είναι άλλωστε πιθανόν οι Σπαρτιάτες να μην επιθυμούσαν να «διαστρευλώσουν» την πειθαρχημένη και μετρημένη εικόνα τους, για την οποία ήταν γνωστοί, και στην προσπάθειά τους αυτή θα προέβησαν σε ανάλογες κινήσεις. Μάλιστα ο Levy ισχυρίζεται ότι «αν η παιδεραστική αγνότητα ήταν απλώς ένας μύθος, ο ψεύτικος χαρακτήρας του θα γινόταν πολύ εύκολα γνωστός» και σίγουρα θα αποτελούσε ένα «όπλο» στα χέρια των αντιπάλων της. Ακόμη κι αν οι ερωτικές αυτές σχέσεις λάμβαναν χώρα στην πραγματικότητα, η αιδώς, που αποτελεί βασικό στοιχείο της σπαρτιατικής αγωγής, θα εμπόδιζε τους Σπαρτιάτες να κάνουν φανερές τέτοιες συμπεριφορές. Βέβαια οι απόψεις των Σπαρτιατών και το πώς αυτά πραγματοποιούνται, διαφοροποιούνται στο πέρασμα των χρόνων. Δεν είναι λίγες οι φορές που γνωρίζουμε ότι τα σπαρτιατικά ιδανικά άλλαξαν λόγω άλλων επιρροών, όπως για παράδειγμα η επιθυμία πλούτου ή ο ένδοξος θάνατος.⁴³

Σημαντικό είναι ωστόσο να τονίσουμε ότι η καταδίκη των ερωτικών επαφών αφορούν, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, εκείνους που συνάπτουν σχέσεις με «παίδες», που δεν έχουν δηλαδή μπει ακόμα στην εφηβεία. Σε αυτήν την περίπτωση καταδικάζονται ως «αισχροί» και τιμωρούνται βάσει νόμου.⁴⁴ Τέλος ο Πλούταρχος στον βίο του *Λυκούργου* (25, 1) αναφέρει ότι οι νέοι ηλικίας από είκοσι έως τριάντα ετών, είχαν ερωμένους, οι οποίοι είχαν αναλάβει να πηγαίνουν στην αγορά για λογαριασμό τους.⁴⁵

⁴²Ντεληγιάννης, 2015: 158.

⁴³ Το ιδεώδες του ένδοξου θανάτου βλέπουμε να αλλάζει σταδιακά από την ηρωική αυτοθυσία των Θερμοπυλών μέχρι την μάχη στα Λεύκτρα, όπου πολλοί υποχώρησαν μπροστά στον κίνδυνο.

⁴⁴Levy, 2008: 91 σημ. 50.

⁴⁵ Επίσης φαίνεται (*Λυκ.* 18) πως οι εραστές είχαν άμεση σχέση με την υπόληψη των νέων ερωμένων τους, αφού όταν ο νέος μιλούσε απρεπώς στους αγώνες τότε ο ενήλικας εραστής του τιμωρούταν αντί αυτού από τους άρχοντες.

2.2.3 Εκπαίδευση των νέων στην εφηβεία

Η εκπαίδευση των νέων στην Σπάρτη δεν σταματάει στην παιδική ηλικία αλλά συνεχίζεται και στην εφηβική (Ξενοφών *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 3. 1-5). Εκεί που οι άλλοι Έλληνες σταματούν την διαπαιδαγώγησή τους, δεν προσλαμβάνουν δασκάλους και τους αφήνουν να δράσουν αυτόνομοι, ο Λυκούργος δρα διαφορετικά καθώς γνωρίζει πως σε αυτή την ηλικία είναι πραγματικά αναγκαία η καθοδήγηση τους. Όρισε λοιπόν οι νέοι να απασχολούνται με διάφορες δραστηριότητες και να κάνουν ασκήσεις που καταπονούν το σώμα τους, με τον φόβο ότι αν δεν τα έκαναν θα περιθωριοποιούνταν. Προκειμένου να το πετύχει κατέστησε αρμόδιους ελέγχου όχι μόνο τους παιδονόμους αλλά και τους κηδεμόνες του καθενός. Επιπλέον επιθυμώντας να τους καταστήσει ευσεβείς όρισε όποτε κυκλοφορούν να έχουν τα χέρια τους μέσα στο ιμάτιο, περπατώντας σιωπηλοί και βλέποντας μόνο μπροστά και όχι γύρω τους από περιέργεια. Με αυτές του τις επιβολές κατάφερε να κάνει τα νεαρά αγόρια μετρημένα, σιωπηλά και πιο σεμνά από μικρά κορίτσια. Ακόμη δε και στα συσσίτια εκείνα διατηρούσαν την σιωπή τους.

Επιπρόσθετα ο Λυκούργος (Ξενοφών *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 4. 1-7) βλέποντας πως η άμιλλα μεταξύ των εφήβων είχε μόνο θετικά αποτελέσματα τόσο στις χορωδίες όσο και στους αθλητικούς αγώνες, πίστεψε πως και για την καλλιέργεια της αρετής και της ανδρείας έπρεπε να δράσει αναλόγως. Αρχικά λοιπόν οι έφοροι επέλεξαν τρεις υπαγρέτες, οι οποίοι με την σειρά τους έπρεπε να επιλέξουν ο καθένας από εκατό νέους για να συγκροτήσουν την βασιλική φρουρά. Όταν θα επέλεξαν μεταξύ των νέων ήταν υποχρεωμένοι να τους εξηγούν τους λόγους επιλογής και απόρριψής τους, ούτως ώστε να δημιουργείται στους απορριφθέντες η επιθυμία να γίνουν συνεχώς καλύτεροι για να πάρουν την θέση των επιλεγθέντων. Το αποτέλεσμα ήταν να μεγαλώνει η αντιπαλότητά μεταξύ τους, να έρχονται σε αντιπαραθέσεις, να πυγμαχούν οπουδήποτε και να ελέγχουν συνεχώς τους επιτυχόντες για το αν θα περιπέσουν σε κάποιο παράπτωμα προκειμένου να τους καταδώσουν. Όποιος τύχαινε να είναι παρών σε μια τέτοια πυγμαχία είχε το δικαίωμα να τους χωρίσει και αν εκείνοι δεν υπάκουαν, ο παιδονόμος τους έφερνε ενώπιον των εφόρων για να τιμωρηθούν, καθώς έβαλαν την οργή πάνω από την υπακοή στους νόμους. Έτσι με τα μέτρα αυτά, που αφορούσαν αποκλειστικά τους εφήβους, πίστεψε ότι θα λάβουν τη σωστή αγωγή και θα επιθυμούν να γίνονται συνεχώς καλύτεροι χωρίς να επαναπαύονται, με αποτέλεσμα η πόλη να αποκτά αξιόλογους άνδρες.

Εκτός όμως από τους εφήβους ο Λυκούργος έστρεψε την προσοχή του και προς τους μεγαλύτερους. Για άλλη μια φορά αντίθετα με τους υπόλοιπους Έλληνες, που παραμελούν την σωματική τους άσκηση σε εκείνη την ηλικία αλλά υποχρεούνται να υπηρετήσουν στον στρατό, όταν κριθεί αναγκαίο, εκείνος όρισε να ασχολούνται με το κυνήγι, ώστε να διατηρούν την φυσική τους κατάσταση σε καλά επίπεδα και να έχουν τις ίδιες αντοχές με τους εφήβους στις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Θεσμοί- Αντιλήψεις

3.1 Τρόπος ζωής

3.1.1 Συσσίτια

Ο Σπαρτιάτης νομοθέτης ασχολήθηκε και με τον τρόπο ζωής των πολιτών. Το πρώτο που όρισε ήταν τα δημόσια συσσίτια, ένα ακόμη στοιχείο που ξεχωρίζει τους Σπαρτιάτες από τους υπόλοιπους Έλληνες. Ο Ξενοφών χαρακτηρίζει τα συλλογικά αυτά γεύματα ως *συσκήνια*⁴⁶. Στον Πλούταρχο (*Λυκούργος* 22) βλέπουμε πως οι Κρήτες τα συσσίτια αυτά τα ονόμαζαν Άνδρεΐα και μάλιστα αυτή είναι η αρχαιότερη ονομασία που μαρτυρείται από τον Αλκμάνα.⁴⁷ Οι Λακεδαιμόνιοι από την άλλη χρησιμοποιούσαν τον όρο φιδίτια γιατί ήταν αφορμή φιλίας και φιλοφροσύνης, με τον Πλούταρχο (*Λυκούργος* 22) να υποστηρίζει πως το «δ» αντικαθιστούσε το «λ».⁴⁸ Ακόμη η ονομασία αυτή πιθανόν να σχετίζεται με το γεγονός ότι συνήθιζαν τους πολίτες στην εγκράτεια και την φειδώ, όπως θα δούμε παρακάτω. Τα *εδίτια* είναι άλλη μια ονομασία που αναφέρεται στον βίο του Λυκούργου, προερχόμενη από το ρ. *ἔδω* (τρώω), και δηλώνει την τροφή και την διαίτα.

Ο Λυκούργος (*Ξενοφών Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 5. 1-2) πίστευε ότι, όσο οι Σπαρτιάτες γευματίζουν εντός του σπιτιού τους, θα παρεκτρέπονται και θα διαπράττουν σφάλματα που σχετίζονται με την ανθρώπινη φύση τους. Αποκτώντας όμως τα συσσίτια δημόσιο χαρακτήρα θα αποφεύγονταν τυχόν παραβιάσεις των

⁴⁶Levy, 2008: 100. Ο όρος σχετίζεται με την διανομή της σκηνής στην οποία γευματίζουν.

⁴⁷Levy, 2008: 100.

⁴⁸Η λέξη *φειδείτιον* ή *φειδίτιον* χρησιμοποιείται και για το χώρο και προέρχεται ετυμολογικά από το φειδ- που σημαίνει αποταμιεύω. Ο όρος αυτός σχετίζεται με την οργάνωση των συσσιτίων, αφού αυτά βασίζονται στην αποταμίευση των αγαθών που ο κάθε πολίτης είναι υποχρεωμένος να φέρει. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Levy, 2008: 99.

νόμων του, αφού οι πράξεις του καθενός θα ήταν φανερές σε όλους. Το μέτρο επιβλήθηκε σε όλους τους Σπαρτιάτες, εκτός αν κάποιος εκείνη την ώρα τελούσε θυσία ή ήταν για κυνήγι, όπως αναφέρεται στον Πλούταρχο (*Λυκούργος* 12. 4).

Σε αυτά λοιπόν (*Ξενοφών Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 5. 1-9) όρισε όλοι, ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης, να τρώνε περιορισμένη ποσότητα τροφής ώστε να μην μένουν νηστικοί αλλά και να μην αισθάνονται βαρύ το στομάχι τους. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Λυκούργος* 22) ο καθένας έπρεπε να φέρνει κάθε μήνα μία μέδιμνο αλευριού (περίπου 77 λίτρα κριθάρι), οχτώ χοές οίνου (39 λίτρα κρασί), πέντε μνες τυρί (3 κιλά τυρί) και πέντε ημίμνια σύκων (1,5 κιλό σύκα), ενώ έδιναν μικρό χρηματικό ποσό για την αγορά κρέατος (2,5 αττικές δραχμές).⁴⁹ Η συμπλήρωση τροφής από το κυνήγι των ανδρών, που αναφέρθηκε παραπάνω, ήταν επιτρεπτή μαζί με την παροχή ψωμιού από τους πλούσιους.⁵⁰

Επιπλέον, ο Ξενοφών αναφέρει πως δεν υπήρχε περιορισμός στην κατάποση του οίνου διότι ο Λυκούργος θεωρούσε πως έτσι είναι πιο ευχάριστο και λιγότερο επιβλαβές για την υγεία. Βέβαια οι πολίτες ποτέ δεν κατανάλωναν υπερβολική ποσότητα, αφού ήταν ορατοί από όλους τους συνδαιτημόνες διαφορετικών ηλικιών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα κανείς να μην θέλει να παρεκτραπεί μπροστά στους άλλους λόγω ντροπής, πόσο μάλλον ένας μεγαλύτερος μπροστά στους νέους, που θα έπρεπε να λειτουργεί ως πρότυπό τους. Εκτός όμως από την απουσία επονείδιστων πράξεων και αισχρολογίας, που η σίτιση εκτός σπιτιού πέτυχε, ανάγκαζε επίσης τους Σπαρτιάτες να μην πίνουν υπερβολική ποσότητα κρασιού αφού έπρεπε να επιστρέψουν στο σπίτι τους χωρίς να παραπατούν και χωρίς να κρατούν φανάρι. Άλλωστε είναι απαραίτητο να συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο την ημέρα και την νύχτα μιας και οι στρατιώτες απαγορεύεται να περπατούν το βράδυ με φανάρι.

Στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* ο Αγησίλαος (208c) όταν εκλέχτηκε συμποσίαρχος ρωτήθηκε από τον οينوχό πόσο κρασί θα έπρεπε να δώσει στον καθένα και εκείνος απάντησε πως, αν υπάρχει αρκετή ποσότητα τότε να προσφέρει όσο επιθυμούσε ο καθένας αλλά σε διαφορετική περίπτωση θα έπρεπε να το μοιράσει

⁴⁹ Για τις μετατροπές σε σύγχρονες μονάδες μέτρησης βλ. Levy, 2008: 101.

⁵⁰ Ο Πλούταρχος (*Λυκ.* 22) αναφέρει επίσης πως όποιος έκανε θυσία έδινε και στα συσσίτια μερίδιο του θυσιασμένου ζώου.

σε ίσες ποσότητες για όλους.⁵¹ Ο Αρχίδαμος του Ζευξιδάμου (*Λακωνικά Απόφθεγματα* 218c) όταν κάποιος του πρότεινε να κάνει πιο γλυκό το κρασί αρνήθηκε λέγοντας πως έτσι θα πίνουν περισσότερο και θα ασθενήσει η αντοχή τους. Γίνεται λοιπόν φανερό στην δεύτερη αυτή περίπτωση πως οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες δεν ήθελαν να παρεκτραπούν αλλά πάντα επιθυμούσαν να έχουν «σῶας τὰς φρένας» και ποτέ να μην φθάσουν στο σημείο να υποβαστάζονται από άλλους για να επιστρέψουν στις οικίες τους. Σε αυτό το συμπέρασμα μας οδηγεί και το απόφθεγμα του Λεωτυχίδη (224d), όπου όταν ρωτήθηκε γιατί οι Σπαρτιάτες έπιναν λίγο κρασί εκείνος απάντησε «για να μην αποφασίζουν οι άλλοι για μας αλλά εμείς για άλλους».

Επιπρόσθετα εκτός από το μέτρο της περιορισμένης ποσότητας τροφής, που έπρεπε να καταναλώνουν καθημερινά, ο Λυκούργος (*Ξενοφών Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 5. 8-9) όρισε ο μεγαλύτερος στα γυμναστήρια να επιβλέπει τους νέους για να αθλούνται όσο είναι απαραίτητο για την καύση της και όχι λιγότερο.⁵² Φυσικά η ισορροπημένη διατροφή και η σωστή άθληση είναι αυτές που εξασφαλίζουν τα υγιή και ρωμαλέα σώματα των Σπαρτιατών και την αποτελεσματικότητά τους στα πεδία των μαχών.

Επιπλέον πληροφορίες για τα συσσίτια αντλούμε και πάλι από τον Πλούταρχο (*Λυκούργος* 12). Όπως ήδη αναφέραμε, η συμμετοχή των πολιτών σε αυτά ήταν υποχρεωτική και μάλιστα, αν δεν μπορούσαν να καταθέσουν το απαιτούμενο μερίδιο τόσο σε τροφή όσο και σε χρήματα, τότε έχαναν τη θέση τους από το σώμα των *όμοίων*, αφού δεν είχαν πλέον πλήρη πολιτικά δικαιώματα.⁵³ Οι νέοι είχαν θέση μέσα στα συσσίτια, διατηρώντας σεμνή παρουσία, για να παραδειγματιστούν από τους μεγαλύτερους. Όταν εισέρχονταν στα συσσίτια ο πρεσβύτερος τους έδειχνε την πόρτα και τους έλεγε πως έξω από αυτήν δεν θα έβγαине κανένας λόγος που είχε ειπωθεί εκεί μέσα. Ωστόσο δεν μπορούσαν όλοι οι νέοι να γίνονται αποδεκτοί στον χώρο των

⁵¹ Ίσως αυτή η αναφορά να παραπέμπει και στην γενικότερη ισότητα που οι Σπαρτιάτες επιδιώκουν μέσα στην πόλη τους μεταξύ των πολιτών. Άλλωστε ο Πλούταρχος ζει σε μια εποχή κατά την οποία είναι έντονη η προπαγάνδα του Κλεομένη Γ.

⁵² Γυμνάζουν όμοια και τα πόδια και τα χέρια αλλά και τον λαιμό, όπως αναφέρει ο Ξενοφών.

⁵³ Αυτό φυσικά στην συνέχεια δημιουργούσε πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα, όπως υποστηρίζει ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του (2. 9, 1271a 26-37).

συσσιτίων.⁵⁴ Ήταν αναγκαία η ομόφωνη ψηφοφορία τους από τους υπόλοιπους συνδαιτυμόνες με μία ιδιαίτερη διαδικασία. Η ψήφος ήταν μια μπουκιά ψωμιού, την οποία έριχναν μέσα σε ένα μεγάλο αγγείο και μόνο αν όλοι συμφωνούσαν, θα μπορούσε να εισαχθεί το νέο μέλος. Και αυτό γιατί ήθελαν να συναναστρέφονται όλοι με ευχαρίστηση μεταξύ τους και να μην υπάρχει ούτε ένα άτομο που να μην ήταν επιθυμητό. Οι συμμετέχοντες στα συσσίτια φαίνεται πως έτρωγαν ανά δεκαπέντε ή λίγο λιγότεροι ή λίγο περισσότεροι, χωρισμένοι σε ομάδες.⁵⁵

Για την συμμετοχή του βασιλιά στα συλλογικά γεύματα συναντάμε διαφορετικές μαρτυρίες στα κείμενά μας. Ο Ξενοφών (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 15. 4) κάνει λόγο για μια δημόσια σκηνή που παρείχαν στους βασιλείς για να τρώνε εκτός οικίας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του βασιλιά Άγη (Πλουτάρχος, *Λυκούργος* 12), ο οποίος, όταν επέστρεψε από την νίκη του εναντίον των Αθηναίων, ζήτησε να του μεταφέρουν το μερίδιό του στο σπίτι για να δειπνήσει με την γυναίκα του· οι πολέμαρχοί του όμως δεν το επέτρεψαν, και εκείνος οργισμένος δεν τέλεσε τη θυσία που όφειλε να κάνει· το αποτέλεσμα ήταν να του επιβληθεί φυσικά πρόστιμο, αφού ούτε ο ίδιος ο βασιλιάς δεν μπορούσε να μην υπακούσει στους νόμους. Από τον Ηρόδοτο (6. 57) ωστόσο προκύπτει πως, όταν οι βασιλείς δεν εμφανίζονταν στα συλλογικά γεύματα, ελάμβαναν στο σπίτι την μία από τις δύο μερίδες που δικαιούνταν.⁵⁶ Πιθανόν τα λεγόμενα του Ηροδότου να μην καταρρίπτονται από την μαρτυρία του Πλουτάρχου σχετικά με τον Άγη, διότι φαίνεται πως οι βασιλείς στερήθηκαν σύντομα το δικαίωμα επιλογής εμφάνισής τους στα συσσίτια, με τον ιστορικό να εξιστορεί προνόμια που ανήκουν στο παρελθόν.⁵⁷ Πάντως, σε όλες τις πηγές βλέπουμε ότι οι βασιλείς δικαιούνταν διπλή μερίδα φαγητού, προκειμένου να την προσφέρουν σε κάποιο πρόσωπο που ήθελαν να τιμήσουν (*Ξενοφών Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 15). Ο Αγησίλαος μάλιστα (*Ξενοφών Αγησίλαος* 5)

⁵⁴ Levy, 2008: 106. Αναφέρει ότι οι παῖδες δεν συμμετείχαν, ενώ οι παιδίσκοι παρευρίσκονταν σιωπηλοί δίχως να λαμβάνουν μέρος στην διαδικασία. Οι νέοι μόνο είχαν συμμετοχή, εφόσον φυσικά επιλέγονταν.

⁵⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό αυτό και πώς άλλαξε στην πορεία ανάλογα με την μείωση του πληθυσμού, βλ. Levy, 2008: 101-105.

⁵⁶Hodkinson, 2004: 271. Κάποιοι μελετητές (Figueira, Murray, Mitchell) κρίνουν ότι η παροχή της μίας μερίδας στους βασιλείς αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο ποινή για την απουσία τους και παράλληλα ήταν κίνητρο για την παρουσία τους, ώστε με την διπλή τους μερίδα να τιμήσουν όποιον ήθελαν.

⁵⁷Hodkinson, 2004: 271 σημ. 16.

προσέφερε σε άλλους και τις δύο μερίδες του, υποστηρίζοντας ότι η διπλή ποσότητα φαγητού δίνεται στον βασιλιά μόνο για να τιμήσει όσους ήθελε και όχι για να χορτάσει ο ίδιος. Άλλωστε, κατά την σπαρτιατική αγωγή που είχε ήδη λάβει, ήταν πρότυπο εγκράτειας και απέφευγε τόσο το μεθύσι και την λαιμαργία όσο και οποιαδήποτε άλλη ηδονή.⁵⁸

Συμπερασματικά λοιπόν μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η προσπάθεια του Λυκούργου να επιβάλει έναν συλλογικό τρόπο ζωής και δράσης είχε ενδεχομένως κάποια θετικά αποτελέσματα, όπως η περιφρόνηση των ηδονών, η εγκράτεια, η επίδειξη αρετής, η παραδειγματική επιρροή των μεγαλύτερων προς τους νέους, αλλά σίγουρα δεν ήταν όλα ιδανικά πλασμένα. Το γεγονός ότι όλοι οι πολίτες ήταν υποχρεωτικό να δώσουν το ίδιο μερίδιο για την συμμετοχή τους στα συσσίτια ανεξάρτητα από την οικονομική τους κατάσταση είναι η βασική πηγή άλλων προβλημάτων. Οι φτωχοί δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν με την ίδια άνεση και κατέληγαν να χάνουν τη θέση τους από την τάξη των *όμοίων* μαζί με τα πολιτικά τους δικαιώματα. Η πόλη στην συνέχεια θα αντιμετώπιζε κοινωνικοπολιτικά προβλήματα και σίγουρα την δυσαρέσκεια εκείνων που αποκλείστηκαν. Αυτά οδήγησαν τον Αριστοτέλη (*Πολιτικά* 2. 9, 1271a 26-37) να υποστηρίξει πως, ενώ ο θεσμός των συσσιτίων φάνταζε πλήρως δημοκρατικός, τελικά δεν ίσχυε κάτι τέτοιο. Το σύστημα αυτό θα μπορούσε να λειτουργήσει ορθά σε μια κοινωνία που δεν υπάρχει διαφορά οικονομικού επιπέδου μεταξύ των πολιτών και όλοι είναι ίσοι, μια εικόνα που ο Πλούταρχος μας μεταδίδει για την Σπάρτη μέσα από τα κείμενα του. Φυσικά ο Πλούταρχος αποτελεί μεταγενέστερη πηγή και πιθανόν να ακολουθούσε την προπαγάνδα του Κλεομένη σχετικά με την προώθηση της συλλογικής ζωής και της ισότητας. Ωστόσο η διάκριση των πολιτών σε φτωχούς και πλούσιους είναι ξεκάθαρη στον Ξενοφώντα. Τέλος, η διαφορά των πηγών για τη θέση των βασιλέων στα συλλογικά γεύματα θεωρώ πως μπορεί να οφείλεται στην αλλαγή που υπέστη ανά τα χρόνια, όπως μπορεί να συνέβη και για την πολυγαμία και την κρυπτεία, που είδαμε παραπάνω.

⁵⁸Ράπτης, 2006: 270-3. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ερώτηση κάποιου σχετικά με την ωφέλεια των νόμων του Λυκούργου, εκείνος απάντησε πως η μεγαλύτερη ωφέλειά τους ήταν η περιφρόνηση των ηδονών.

3.1.2 Κοινοκτημοσύνη

Στα πλαίσια του συλλογικού βίου ο Ξενοφών υποστηρίζει ότι ο νομοθέτης προχώρησε και σε περαιτέρω ενέργειες (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 6. 1-5). Ενώ στις υπόλοιπες πόλεις ο καθένας είναι κύριος των παιδιών και το σπιτιού του, στην Σπάρτη ορίστηκε ο καθένας να έχει δικαίωμα στα παιδιά του άλλου, ασκώντας πάνω τους όμοια εξουσία με τα δικά του παιδιά. Έτσι, οι πολίτες θα ήθελαν να γίνουν οι "πατέρες" όλων των παιδιών και να τους συμπεριφέρονται με ορθό τρόπο, μεταδίδοντάς τους γνώσεις, όπως θα ήθελαν να κάνουν και οι άλλοι για τα δικά τους.⁵⁹ Φυσικά είχαν το δικαίωμα ακόμη και της τιμωρίας τους, όταν ήταν αναγκαίο. Μάλιστα εθεωρείτο απαράδεκτο, αν το παιδί διαμαρτυρόταν στον βιολογικό του πατέρα για την τιμωρία που του επέβαλε κάποιος άλλος, να μην το τιμωρήσει με τον ίδιο τρόπο και εκείνος. Και αυτό γινόταν γιατί ήξεραν ότι κανείς δεν θα ήθελε να αδικήσει τα παιδιά, ακόμα κι αν δεν ήταν δικά του, παρά μόνο επιθυμούσε να βελτιώσει τον χαρακτήρα τους και να τους εμφυσήσει τον σεβασμό.

Εκτός όμως από την συμπεριφορά των πολιτών προς τα παιδιά, όρισε και για τους δούλους και για τα αγαθά του καθενός να τα μοιράζονται μεταξύ τους όταν είχαν ανάγκη για κάτι από αυτά. Έτσι, αν κάποιος συμπολίτης τους χρειαζόταν δούλους τότε ένας άλλος θα του τους πρόσφερε με χαρά. Και αυτό δεν ίσχυε μόνο για τους δούλους αλλά και για τα κυνηγητικά σκυλιά, τα οποία, αν κάποιος τα χρειαζόταν, προσκαλούσε τον ιδιοκτήτη τους να πάει για κυνήγι μαζί του και αν εκείνος δεν μπορούσε να παρευρεθεί, του τα έδινε χωρίς αντιρρήσεις. Το ίδιο ίσχυε και για τα άλογα. Σε περίπτωση που τα χρειαζόταν κάποιος μπορούσε να πάρει το άλογο άλλου για να εξυπηρετηθεί και στην συνέχεια να το επιστρέψει πίσω σώο και αβλαβές. Επίσης, αν τύχαινε να βγουν για κυνήγι, να καθυστερήσουν και τελικά να μείνουν χωρίς φαγητό, ήταν επιτρεπτό εκείνοι που είχαν στην κατοχή τους τρόφιμα να τους αφήνουν να πάρουν από τα δικά τους. Ακόμα και αν απουσίαζαν από το σπίτι, μπορούσαν να ανοίξουν τα ντουλάπια τους και αφού πάρουν αυτά που

⁵⁹Scott, 2011: 419. Συσχετίζει το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες μπορούσαν να συμπεριφέρονται σαν πατέρες σε όλα τα παιδιά, με το ότι η "πατρική" φιγούρα στο σπίτι τους δεν ήταν ισχυρή. Και αυτό έχει να κάνει με το ότι μέχρι κάποια ηλικία οι άνδρες εξακολουθούσαν να μένουν μαζί με τους συνομηλικούς τους χωρίς να περνούν πολύ χρόνο με την γυναίκα και τα παιδιά τους, όπως είδαμε στο κεφάλαιο του Γάμου. Η ιδεολογία της ισότητας που επικρατούσε στην Σπάρτη σχετίζεται και με αυτή την πρακτική.

χρειάζονται, να τα ασφαλίσουν πάλι, όπως τα βρήκαν. Με αυτόν λοιπόν τον τρόπο διαχείρισης των αγαθών κατάφερε ο Λυκούργος να απολαμβάνουν όλοι τα πάντα και να μην νιώθουν την ανάγκη ότι τους λείπει το οτιδήποτε.

Όσον αφορά την επιθυμία του πλούτου, που σε όλες τις πόλεις κυριεύει τους ανθρώπους, ο Λυκούργος έδρασε με τέτοιο τρόπο, σύμφωνα με τον οποίο οι πολίτες όχι μόνο δεν είχαν ανάγκη τα χρήματα αλλά δεν ήθελαν καθόλου να αποκτήσουν μιας και η κατοχή τους τους έφερνε μόνο προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 7. 1-6) στην Σπάρτη οι ελεύθεροι πολίτες απαγορεύονταν να ασκούν δραστηριότητες που θα τους απέφεραν πλούτη. Οι μόνες δραστηριότητές τους είχαν να κάνουν αποκλειστικά με την εξασφάλιση της ελευθερίας της πόλης. Άλλωστε οι Σπαρτιάτες δεν εργαζόνταν, όπως οι άλλοι Έλληνες, καθώς την καλλιέργεια των κλήρων τους την είχαν αναλάβει οι είλωτες για λογαριασμό τους. Οι ίδιοι ήταν υποχρεωμένοι να ασχολούνται με την άσκηση των σωματών και της ανδρείας τους καθ' όλη την διάρκεια της ζωής τους. Στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (221c), όταν ο Ηρώνδας είδε στην Αθήνα να τιμωρείται κάποιος επειδή δεν δούλευε, ζήτησε να δει εκείνον που καταδικάστηκε για την ελευθερία του. Η απορία του είναι εύλογη καθώς στην δική του κοινωνία αυτό το γεγονός δεν είναι μεμπτό και δεν θα τιμωρείτο ποτέ κανείς επειδή είναι ελεύθερος.

Με την ισότητα των πολιτών τόσο στην διατροφή όσο και στον τρόπο ζωής τους, που ο Λυκούργος μέσα από το σύστημά του μπόρεσε να πετύχει σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, δεν υπήρχε λόγος να επιθυμούν τον πλούτο. Δεν είχαν ανάγκη τα προνόμια του, καθώς μπορούσαν ουσιαστικά να έχουν πρόσβαση σε ό,τι ήθελαν. Επιπλέον, δεν ένιωθαν την ανάγκη να μαζέψουν χρήματα για να αγοράσουν πολυτελή ρούχα αφού δεν έδιναν καθόλου σημασία σε αυτά παρά μόνο στην σωματική τους ευεξία. Η πεποίθηση τους πως τους φίλους σου τους βοηθάς και τους συμπαραστέκεσαι με σωματικούς κόπους και όχι με χρήματα, συνηγορεί για άλλη μια φορά στην περιφρόνηση τους. Άλλωστε μόνο έτσι είναι σίγουρο πως η βοήθεια που παρέχουν στους άλλους προέρχεται από τα βάθη της ψυχής τους (*Ξενοφών Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 6. 4).

Ένα άλλο σχετικό μέτρο είναι πως απαγόρευσε την συγκέντρωση πλούτου από αδικοπραγίες και σε αυτό σημαντικό ρόλο έπαιξε το μέγεθος του νομίσματος.⁶⁰ Ορισε αυτό να είναι τόσο βαρύ και μεγάλο, ώστε κανείς δεν μπορούσε να το μεταφέρει κρυφά στο σπίτι του και ούτε θα μπορούσε να βρει χώρο εύκολα για να το τοποθετήσει. Φυσικά διαπράττονταν και έρευνες στα σπίτια των πολιτών προκειμένου να διαπιστώσουν αν κανείς είχε στην κατοχή του χρυσό ή ασημί και όσοι έβρισκαν πως είχαν, τιμωρούνταν (Ξενοφών *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 6. 6). Γίνεται λοιπόν απολύτως κατανοητό πως κανείς δεν θα ήθελε να κυνηγήσει τα χρήματα και την καλοπέραση, καθώς ουσιαστικά δεν του προσέφεραν καμία απόλαυση.

3.1.3 Υπακοή στους νόμους

Στη συνέχεια της *Λακεδαιμονίων Πολιτείας* (8. 1-5) τονίζεται η υπακοή των Σπαρτιατών στους νόμους και στους άρχοντες, με τον Λυκούργο να εξασφαλίζει πρώτα την συγκατάθεση της ευταξίας από τους ισχυρότερους της πόλης. Σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ελλάδα, οι άρχοντες πείθονται στους νόμους και μάλιστα άμεσα, ώστε όλοι οι πολίτες βλέποντας τους ισχυρότερους να πειθαρχούν, να δρουν κι αυτοί ανάλογα. Δεν φοβούνται πως μια τέτοια τους κίνηση θα δείξει αδυναμία από μέρος τους, καθώς το συμφέρον της πολιτείας στέκεται πάνω απ' όλα. Ο θεσμός των εφόρων λοιπόν με την πλήρη εποπτεία τους, έγινε αποδεκτός από αυτούς, αφού η ένδειξη πειθαρχίας είναι απαραίτητη τόσο στα πολιτικά και οικιακά ζητήματα όσο και στα στρατιωτικά. Δίνοντας επομένως οι ίδιοι οι άρχοντες το καλό παράδειγμα με την συμμόρφωσή τους στους νόμους και τους εφόρους, θα ήταν αδύνατον και οι πολίτες να μην πειθαρχήσουν.

Οι έφοροι είχαν την δυνατότητα να επιβάλουν πρόστιμο σε όποιον έβλεπαν ότι δεν πράττει με τον αρμόζοντα τρόπο και μπορούσαν να το εισπράξουν άμεσα (Ξενοφών *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 7. 4). Είχαν επίσης την εξουσία να παύουν από τα καθήκοντά τους τους άρχοντες, να τους φυλακίζουν ή και να τους δικάσουν με ποινή θανάτου. Οποιος άρχοντας λοιπόν κατά τον χρόνο εξουσίας του τους φαινόταν ότι ενεργεί παράνομα τον τιμωρούσαν εκείνη τη στιγμή.

⁶⁰ Το μέγεθος, αναφέρει ο Ξενοφών, ήταν πολύ μεγάλο ακόμα και για τα νομίσματα μικρότερης αξίας, όπως αυτά των δέκα μνων.

Τέλος, προκειμένου ο Λυκούργος να εξασφαλίσει την ισχύ της νομοθεσίας του, έλαβε την έγκριση των θεών. Επισκέφτηκε το Μαντείο των Δελφών μαζί με αξιοσέβαστους συμπολίτες του και ρώτησε την Πυθία αν οι νόμοι που επιμελήθηκε είναι χρηστοί για την πόλη της Σπάρτης. Εκείνη φυσικά ανταποκρίθηκε θετικά και έτσι επέβαλε την εφαρμογή τους. Κατάφερε επομένως με αυτή του την κίνηση τους ανυπάκουους να τους καταστήσει όχι μόνο παράνομους αλλά και βέβηλους και ανίερους, αφού δεν πειθάρχησαν στους εγκεκριμένους από τους θεούς κανόνες.

3.2 Έφοροι

3.2.1 Εξουσία- Σχέση με βασιλείς

Ο Ξενοφών (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 7) υποστηρίζει πως ο θεσμός των εφόρων δημιουργήθηκε από τον Λυκούργο στην προσπάθειά του να ελέγξει άρχοντες και πολίτες. Τίθεται επομένως το ερώτημα πότε ακριβώς μπορεί να συνέβη αυτό. Αν ο Σπαρτιάτης νομοθέτης ήταν πραγματικό πρόσωπο και δεν ανήκει στη σφαίρα του μύθου, τότε η εμφάνιση των εφόρων τοποθετείται περίπου τον 8ο αι. π.Χ. Ο Αριστοτέλης (*Πολιτικά* 5. 11, 1313a 26-33) από την άλλη θεωρεί τον βασιλιά Θεόπομπο (βασίλευσε από το 720 π.Χ. έως το 675 π.Χ.) ως υπεύθυνο για την δημιουργία τους. Αντίθετα ο Διογένης ο Λαέρτιος (*Βίοι Φιλοσόφων* 1. 68) αναφέρει πως ο Χείλωνας τον 6^ο αιώνα πρότεινε να συνδεθούν οι δύο θεσμοί των βασιλέων και των εφόρων. Αυτό όμως δεν υποδεικνύει την απαρχή των εφόρων αλλά πιθανότερα την αύξηση της εξουσίας τους.⁶¹ Πάντως το παράδειγμα του βασιλιά Αναξανδρίδα που παραθέτει ο Ηρόδοτος (5. 40) για την επιβολή των εφόρων να πάρει μια δεύτερη γυναίκα που θα του χάριζε παιδιά, δείχνει πως εκείνη την περίοδο (περίπου 500 π.Χ.) οι έφοροι είχαν πλήρη εξουσία απέναντι στους βασιλείς.

Οι έφοροι ήταν πέντε, εκλέγονταν για έναν χρόνο από το λαό χωρίς την δυνατότητα επανεκλογής και φαίνεται να λειτουργούν ως επόπτες της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, ώστε να καταδικάζονται οι αποκλίνουσες από τον νόμο συμπεριφορές, όπως είδαμε παραπάνω να αναφέρει ο Ξενοφών. Άλλωστε το όνομά τους υποδηλώνει αυτή τους την εξουσία.⁶² Ο Πausανίας (3.11, 10-11) κάνει λόγο για

⁶¹Levy, 2008: 282.

⁶² Η Σούδα τους αποδίδει την παρατήρηση όλων των υποθέσεων της πόλης.

τα *Έφορεια*, το κτίριο δηλαδή στο οποίο οι έφοροι ασκούσαν την εξουσία. Φαίνεται πως στο ίδιο κτίριο γευμάτιζαν σε ξεχωριστό συσσίτιο από τους πολίτες, όπως αναφέρεται από τον Πλούταρχο (*Κλεομένης* 8), κατά τη διάρκεια του οποίου ο Κλεομένης Γ έστειλε ομάδα ανδρών για να τους δολοφονήσουν. Τα *Έφορεια* βρίσκονταν κοντά στην Εστία των Λακεδαιμονίων και δίπλα από το ιερό του Φόβου, στο οποίο κατέφυγε σερνάμενος ο ένας από τους πέντε εφόρους που ο Κλεομένης σκότωσε.⁶³

Είχαν το δικαίωμα να ελέγχουν τόσο τους άρχοντες όσο και τους πολίτες και τους υπομείονες. Ειδικά στους είλωτες είχαν το δικαίωμα θανάτου τους, όπως είδαμε στο σχετικό Κεφάλαιο με την κρυπτεία αλλά και ο Ισοκράτης (*Παναθηναϊκός* 181) κάνει λόγο για δικαίωμα θανάτου των περιοίκων χωρίς δίκη.

Εκτός από την συμπεριφορά των πολιτών προέβαιναν και σε έλεγχο της εξωτερικής τους εμφάνισης, όπως φαίνεται στον βίο του *Κλεομένη* (9) από τον Πλούταρχο. Εκεί βλέπουμε πως μόλις οι έφοροι αναλάμβαναν τα καθήκοντά τους ανακοινώνανε στους πολίτες να ξυρίσουν το μουστάκι τους και να υπακούν στους νόμους, ώστε να μην τιμωρηθούν.

Για τους νέους ειδικότερα στην *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* (4. 6) αναφέρεται ότι αν πυγμαχούσαν μεταξύ τους και δεν άκουγαν κάποιον ενήλικα που προσπαθούσε να τους χωρίσει, τότε ο παιδονόμος τους οδηγούσε στους εφόρους για να τους τιμωρήσουν. Επίσης, ο Αθήναιος (*Δειπνοσοφισταί* 12. 74) παρουσιάζει τους εφόρους να ελέγχουν την ενδυμασία και τα στρωσίδια των νέων σε καθημερινή βάση.

Όσο για τους άρχοντες, εκτός από τις αναφορές του Ξενοφώντα που εκθέσαμε παραπάνω και του Ηροδότου για τον βασιλιά Αναξανδρίδα, ο Πλούταρχος δίνει κάποια ακόμη παραδείγματα για την εξουσία των εφόρων πάνω τους. Στον βίο του *Άγη* και *Κλεομένη* (12. 1) βλέπουμε τους εφόρους να ανακαλούν τον εξόριστο βασιλιά Λεωνίδα και να οδηγούν σε δίκη τον Λύσανδρο και τον Μανδροκλείδα (19. 5). Στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (211b) ο Αγησίλαος φαίνεται πως μόλις ανακλήθηκε από τους εφόρους να επιστρέψει από την Ασία, ανταποκρίθηκε άμεσα υποστηρίζοντας ότι «ο καλός άρχοντας πρέπει να σέβεται τους νόμους».⁶⁴ Μάλιστα παρατίθεται και

⁶³ Kennell, 1987: 421-22, όπου υποστηρίζει ότι τα *Έφορεια* ήταν αντίστοιχα με το Αθηναϊκό Πρυτανείον.

⁶⁴ Βλ. και στον Ξενοφώντα (*Άγησίλαος* 1. 36), όπου αναφέρει το ίδιο γεγονός.

επιστολή (211c) που έστειλε στους εφόρους στην οποία αναφέρει: *ἄρχω γὰρ οὐκ ἑμαυτῷ ἀρχάν, ἀλλὰ τῷ πόλει καὶ τοῖς συμμάχοις· καὶ τότε ἄρχων ἄρχει ἀλαθέως κατὰ δίκαν, ὅταν καὶ ἄρχηται ὑπὸ τε νόμων καὶ ἐφόρων ἢ οἷοι ἂν ἄλλοι ἐν πόλει ἄρχοντες ᾤσιν.* Επιπλέον, σε ένα ακόμη απόφθεγμα για τον Αναξίλα (217c) βλέπουμε ότι οι έφοροι δεν σηκώνονται ὀρθιοι μπροστά στους βασιλείς. Η παρουσία εφόρων στις εκστρατείες μαρτυρείται στον Ηρόδοτο (9. 76) όπου ο βασιλιάς Πausανίας στην μάχη των Πλαταιών συνοδευόταν από εφόρους και στα *Ελληνικά* του Ξενοφώντα (2.4, 36) όπου γίνεται λόγος για την παρουσία δύο εφόρων. Αυτοί φαίνεται να μην επενέβαιναν στα διατάγματα του βασιλιά παρά μόνο αν τους καλούσαν να πουν την γνώμη τους.⁶⁵ Παρόλο που είχαν τόση εξουσία στα χέρια τους ήταν δυνατόν και αυτοί να κατηγορηθούν και να καταδικαστούν από τους διαδόχους τους, όπως δηλώνεται στον Πλούταρχο (*Άγισ*, 12. 1) με τον έφορο Λύσανδρο που οδηγείται σε δίκη μετά το τέλος της θητείας του.⁶⁶

Παρά το γεγονός ότι έλεγχαν τους βασιλείς, ήταν ίσοι με αυτούς. Στο παραπάνω απόσπασμα είδαμε πως δεν σηκώνόντουσαν ὀρθιοι μπροστά τους αλλά και οι βασιλείς έκαναν το ίδιο. Μόνο ο Αγησίλαος φαίνεται να το έκανε στους εφόρους για λόγους δημαγωγίας. Άλλωστε οι ὀρκοι που δίνουν κάθε μήνα μεταξύ τους, όπως θα δούμε στην συνέχεια της *Λακεδαιμονίων Πολιτείας*, δείχνουν ξεκάθαρα αυτή τους την ισότητα. Μπορεί οι βασιλείς να είχαν την πρώτη θέση στην αναγγελία μιας συνθήκης αλλά δεν μπορούσαν να συγκαλέσουν τους εφόρους. Αυτό το δικαίωμα το είχαν μόνο εκείνοι με τους βασιλείς όμως να δύνανται να μην υπακούσουν αμέσως στο κάλεσμα τους.⁶⁷

Συμπερασματικά λοιπόν φαίνεται πως οι έφοροι είχαν αστυνομική αλλά και δικαστική εξουσία. Ο Αριστοτέλης (*Πολιτικά* 2. 9, 1270b 28-31) αναφέρει πως σε σημαντικές δίκες αποφασίζουν μόνοι τους χωρίς να στηρίζονται σε γραπτούς νόμους. Ακόμη σε ποινικές υποθέσεις παρόλο που οι δίκες γίνονται από την γερουσία, εκείνοι εισάγουν την κατηγορία. Ωστόσο η κύρια απασχόληση τους είναι η κυβερνητική

⁶⁵ Rhodes, 1981: 499.

⁶⁶ Levy, 2008: 294-5.

⁶⁷ Levy, 2008: 293-4. Επίσης να τονίσουμε πως στο τρίτο κάλεσμα οι βασιλείς υποχρεούνταν να ανταποκριθούν.

εξουσία, όπου λαμβάνουν όλες τις σημαντικές αποφάσεις, την διεξαγωγή εκστρατειών, την αποστολή πρεσβευτών και την διοργάνωση των συνελεύσεων.⁶⁸

3.2.2 Εκλογή

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Πολιτικά* 2. 9, 1270b 8-10), οι έφοροι εκλέγονταν από το σύνολο του λαού (Απέλλα) με αποτέλεσμα να λαμβάνουν αυτό το αξίωμα και άνθρωποι φτωχοί, που ήταν επιρρεπείς στην δωροδοκία.⁶⁹ Ωστόσο γνωρίζουμε εφόρους, οι οποίοι ήταν αριστοκράτες ή είχαν κάποια εξέχουσα θέση στην κοινωνία. Ο έφορος Ανταλκίδας, που υπέγραψε την ταπεινωτική συνθήκη ειρήνης, ήταν ναύαρχος και ο Βρασίδης (431-430 π.Χ.) σπουδαίος στρατιωτικός ηγέτης που διακρίθηκε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, ενώ ο Ένδιος (413-412 π.Χ) ανήκε σε αριστοκρατική οικογένεια.⁷⁰ Είναι πολύ πιθανόν η εκλογή τέτοιων ανθρώπων να ήταν αποτέλεσμα της επιρροής τους. Εκτός όμως από αυτό η εκλογή τους από την πλειοψηφία των πολιτών είχε να κάνει σίγουρα και με την πολιτική τους, ιδιαίτερα σε κρίσιμα ζητήματα που απασχολούσαν την πόλη.

Ένα θέμα που απασχόλησε τους μελετητές είναι το αν οι έφοροι εκλέγονταν από το σύνολο του λαού ή από ένα μέρος του, μεταξύ κρατίστων. Η υπόθεση ότι εκλέγονταν με τον ίδιο τρόπο όπως τα μέλη της γερουσίας δεν επιβεβαιώνεται από κάποια πηγή. Αν επρόκειτο για εκλογή ή ακόμη και κλήρωση μεταξύ επίλεκτων, ο Αριστοτέλης δε θα χαρακτήριζε αυτόν τον θεσμό ως δημοκρατικό (*Πολιτικά* 4.13, 1294b 19-21). Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο θεωρεί τυχόντες αυτούς που αναλαμβάνουν το αξίωμα του εφόρου, διότι προέρχονται από ολόκληρο το λαϊκό σώμα.⁷¹ Οι πιθανότητες να υπηρετήσει κάποιος Σπαρτιάτης ως έφορος καταλαβαίνουμε πως ήταν μεγάλες, αφού ο πληθυσμός της πόλης ήταν πάντοτε σχετικά μικρός. Το γεγονός ότι έπρεπε να εκλεγούν πέντε έφοροι χωρίς δυνατότητα επανεκλογής, ότι πρόκειται για αξίωμα ενός μόνο χρόνου και ότι θα έπρεπε να είναι ενήλικες, δηλαδή σε ηλικία από τριάντα ετών και άνω αυξάνουν ακόμη περισσότερο

⁶⁸Levy, 2008: 290-1.

⁶⁹ Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως οι έφοροι είναι υπαίτιοι της διαφθοράς και απώλεσαν την πόλη (*Πολιτ.* 2. 9, 1270b 10).

⁷⁰Levy, 2008: 295-6.

⁷¹Rhodes, 1981: 501-2.

τις πιθανότητες. Ο Rhodes αναφέρει στατιστικά πως αφού πριν την μάχη στα Λεύκτρα ο αριθμός των Σπαρτιατών ανερχόταν περίπου σε 900 αυτό σημαίνει πως ένας στους έξι άνδρες έπρεπε να γίνει έφορος. Όσο για την περίοδο μετά τα Λεύκτρα, όπου ο πληθυσμός ήταν μόλις 500, φαίνεται πως ένας στους τρεις ή τέσσερις θα υπηρετούσε ως έφορος κατά την διάρκεια της ζωής του.⁷²

3.3 Ένδοξος θάνατος

Μια σημαντική επιτυχία του Λυκούργου ήταν για τον Ξενοφόντα η πεποίθηση που εμφύσησε στους πολίτες της Σπάρτης σχετικά με τον ένδοξο θάνατο (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 9, 1-6). Κατόρθωσε να προτιμούν τον θάνατο που περιβάλλεται από δόξα στα πεδία των μαχών, παρά την επονείδιστη ζωή, ως αντίκτυπο της δειλίας τους. Άλλωστε υποστηρίζει πως οι θάνατοι από αυτού του είδους την ζωή ήταν περισσότεροι σε σχέση με το ηρωικό πέσιμο στην μάχη γιατί η σωτηρία είναι συνδεδεμένη με την ανδρεία. Το ίδιο συνδεδεμένη είναι και η αρετή με την δόξα, αφού όλοι επιθυμούν να συναναστρέφονται με ανδρείους και ενάρητους ανθρώπους.

Για να καταφέρει λοιπόν το σκοπό του ο Λυκούργος όρισε αντίθετα με τις άλλες πόλεις, όπου ένας δειλός μπορεί να ζει με ευκολία ανάμεσα στους συμπολίτες του, να θεωρείται ντροπή για κάποιον η συναναστροφή του με αυτόν. Κανένας δεν επιθυμούσε να συγκατοικεί μαζί του στην ίδια σκηνή, να γυμνάζονται στον ίδιο χώρο, να παίζουν μαζί με την μπάλα. Στους χορούς καθόταν πάντα στις τελευταίες θέσεις, ήταν υποχρεωμένος να σηκώνεται μπροστά στους άλλους ακόμη κι αν ήταν νεότεροι του και να παραμερίζει στον δρόμο. Επίσης, αν είχε κόρες θα έπρεπε να τις θρέψει στο σπίτι έχοντας για πάντα το στίγμα του πατέρα τους. Απαγορευόταν να παντρευτεί και κατά συνέπεια αναγκαζόταν να πληρώσει το ανάλογο πρόστιμο όντας άγαμος. Η ζωή του ύστερα από την πράξη δειλίας του θα είχε αλλάξει ολοκληρωτικά, αφού η ατίμωση και η ταπείνωση θα ήταν πλέον οι συνοδοιπόροι του σε αυτό το δύσκολο για εκείνον ταξίδι. Κανένας δε θα επιθυμούσε να βιώσει αυτές τις καταστάσεις και έτσι θα ήταν προτιμότερο να πεθάνει πολεμώντας για την πατρίδα του παρά να το βάλει στα πόδια για να ζήσει μια ζωή που μόνο βασανιστική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί.

⁷²Rhodes, 1981: 499.

Στον *Αγησίλαο* του Ξενοφώντα (11. 9) εκείνοι που έχουν πεθάνει ένδοξα χαρακτηρίζονται καλότυχοι. Στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (210f) ο Αγησίλαος, σε ερώτηση για το πώς απέκτησε μεγάλη δόξα, απάντησε «με την περιφρόνηση του θανάτου»· όταν εξάλλου ανακοίνωσαν στον Λόχαγο (225e) τον θάνατο του ενός παιδιού του, εκείνος είπε ότι το γνωρίζει εδώ και χρόνια ότι εκείνο όφειλε να πεθάνει.⁷³ Γίνεται ξεκάθαρη η άποψη των γονέων πως τα παιδιά τους ήθελαν να αγωνίζονται για την πατρίδα τους με κάθε κόστος, με γενναιότητα και ανδρεία. Είναι γνωστή άλλωστε η φράση της Σπαρτιάτισσας μητέρας προς τον γιο της που πήγαινε στην μάχη: «ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς», δηλαδή επέστρεψε ή με αυτήν (την ασπίδα) ή πάνω σε αυτήν νεκρός αλλά τιμημένος.⁷⁴

Ο ελεγειακός ποιητής Τυρταίος ήταν εκείνος που με τα πολεμικά του ποιήματα γέμιζε με θάρρος τις ψυχές των πολεμιστών και εξύψωνε το μαχητικό τους φρόνημα κατά την περίοδο του Β΄ Μεσσηνιακού Πολέμου. Η φιλοπατρία που αναδεικνύεται στα έργα του, μαζί με τα οφέλη που αυτή φέρνει τόσο στην πόλη όσο και στους ίδιους τους μαχητές, δίνει ένα δείγμα της γενικότερης στάσης που διατηρούσαν οι Σπαρτιάτες απέναντι στον ένδοξο θάνατο. Άλλωστε οι επιπτώσεις της δειλίας κάποιου που αναφέρονται στον Τυρταίο είναι παρόμοιες με αυτές του Ξενοφώντα, γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι αυτές οι πεποιθήσεις δεν διαφοροποιήθηκαν πολύ μέσα στον χρόνο. Σε ένα του ποίημα (10. 1-14 West) προτρέπει τους άνδρες να πέφτουν ηρωικά παρά να γυρίζουν ως επαίτες στην πατρίδα τους ταλαιπωρώντας τους γονείς, την γυναίκα και τα παιδιά τους. Θα είναι τότε μισητοί από όλους, θα βασανίζονται από την φτώχεια, θα χάσουν την ομορφιά του κορμιού τους, αφού δεν θα τους δέχονται οι υπόλοιποι στα γυμναστήρια και τις παλαίστρες, κανείς δεν θα τους υπολογίζει ούτε θα τους φροντίζει. Αυτή σίγουρα είναι μια ζωή που κανείς δεν θα ήταν τόσο ανόητος να επιλέξει. Είναι επομένως προτιμότερο να επιδείξει θάρρος για να απολαύσει το υπόλοιπο ενός ευχάριστου και αξιόλογου βίου.

⁷³Ράπτης, 2006: 547 *ad* 152.

⁷⁴ Στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* συναντάμε περιπτώσεις μητέρων που παρακινούν τα παιδιά τους για την συμμετοχή τους στην μάχη. Ο Πλούταρχος αναφέρει την Δαματρία (240f) και άλλες Σπαρτιάτισσες (241a), οι οποίες, όταν οι γιοι τους λιποτάκτησαν και επέστρεψαν στην πατρίδα, τους σκότωσαν διότι τους θεώρησαν ανάξιους και δειλούς.

Σε ένα άλλο ποίημα (12 West), επαινεί την πολεμική αρετή ισχυριζόμενος ότι είναι η σπουδαιότερη, και καλεί τον κάθε άνδρα να γίνει *άνηρ άγαθός* στην μάχη, παραμερίζοντας οποιαδήποτε άλλη πτυχή της αρετής.⁷⁵ Την ορίζει σύμφωνα με τον γνωστό ελληνικό τρόπο σκέψης: κατακτάται με δυσκολίες και μόχθο (στ. 10-11), είναι ένα προνόμιο για όλη την πόλη (στ.15), μια δύναμη που σε βοηθάει να πετύχεις σπουδαία κατορθώματα (στ. 20-21) και μια πηγή δόξας για όποιον την κατέχει (στ. 31-32).⁷⁶ Μπορεί οι άνδρες στα πεδία των μαχών να αντιμετωπίζουν πολλές δυσκολίες, αλλά η συμπεριφορά τους απέναντι στον κίνδυνο είναι αυτή που θα τους συνοδέψει στην υπόλοιπη ζωή τους. Αν κάποιος αποδειχθεί θαρραλέος, ορμώντας πρώτος εναντίον των εχθρών, θα κερδίσει δόξα είτε ζήσει και επιστρέψει στην πόλη είτε πεθάνει με λαβωματιές στο στήθος και στο μπροστινό μέρος του σώματος.⁷⁷ Όλοι θα μοιρολογήσουν τον νεκρό, ο τάφος του θα είναι πασίγνωστος και οι απόγονοι του θα κερδίσουν δόξα που δεν ξεθωριάζει μέσα στον χρόνο· αλλά και ο επιζών θα τιμάται από όλους, δεν θα γνωρίσει στην ζωή του αδικία και φθόνο ενώ όλοι θα του παραχωρούν την πρώτη θέση. Έτσι ο Τυρταίος κλείνει το ποίημα του με την προτροπή να πράξει ανάλογα ο καθένας ώστε να αξιωθεί με αυτές τις τιμές και ποτέ να μην υποχωρήσει στην μάχη. Τονίζεται με αυτόν τον τρόπο η ατομική προσπάθεια και ο ηρωισμός παρά η ομαδική συνεισφορά, προκειμένου να δείξει ότι οι τιμές που θα αποδοθούν θα ισχύουν για τον καθένα ξεχωριστά χωρίς να τις μοιράζεται με τους συμπολεμιστές του.⁷⁸ Το μοτίβο της φήμης έναντι της ντροπής είναι χαρακτηριστικό και βασικό σε όλο το έργο του ποιητή, ο οποίος επιλέγει πού θα δοθεί η έμφαση κάθε φορά παρουσιάζοντας είτε τις επιπτώσεις της δειλίας (10 West) είτε τα προνόμια και την δόξα που επιφέρει η ανδρεία και η αρετή (12 West).

Υπάρχουν βέβαια μελετητές που αμφισβητούν τον ένδοξο θάνατο στην πράξη εκλαμβάνοντάς τον ως μια ιδεατή αντιμετώπιση από την μεριά των Σπαρτιατών. Με λίγα λόγια, κρίνουν πως ο ένδοξος θάνατος δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα αλλά σε μια γενικότερη εντύπωση με την οποία οι ίδιοι οι πολίτες της Σπάρτης επιθυμούν να προαγάγουν για λογαριασμό τους. Η παράδοση των ελεγείων του

⁷⁵ Luginbill, 2002: 407.

⁷⁶ Luginbill, 2002: 407.

⁷⁷ Εδώ βλέπουμε ξεκάθαρα την πεποίθηση ότι ο τραυματισμός στο πίσω μέρος του σώματος υποδηλώνει την εγκατάλειψη της μάχης από την πλευρά του στρατιώτη και συνεπώς την δειλία του.

⁷⁸ Luginbill, 2002: 411.

Τυρταίου άρχισε να αναπτύσσεται με τρόπο ώστε οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες να την προβάλλουν τόσο μέσα στην πόλη τους όσο και έξω από αυτήν, και οι υπόλοιποι Έλληνες την υιοθέτησαν. Δεν σημαίνει ωστόσο ότι αυτό ακριβώς συνέβαινε στην πραγματικότητα. Το πνεύμα είναι ότι το θέμα του ηρωικού θανάτου από την κλασική εποχή και μετά επηρεάστηκε από τα γεγονότα των Περσικών Πολέμων και κυρίως από την μάχη των Θερμοπυλών.⁷⁹ Το γεγονός ότι ο Λεωνίδας έδωσε τον στρατό των συμμάχων αλλά εκείνος παρέμεινε με τους πολεμιστές του, συνδέθηκε με την ιδέα που ήθελε τους Σπαρτιάτες να μην εγκαταλείπουν τα πεδία των μαχών και να πεθαίνουν πολεμώντας. Οι Σπαρτιάτες εξαρχής επιθυμούσαν να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες και μόνο μετά την προδοσία του Εφιάλτη συμφιλιώθηκαν με την ιδέα του θανάτου τους.⁸⁰ Όσοι συγγραφείς, όπως ο Ηρόδοτος, περιέγραψαν την μάχη αυτή ως αυτοθυσία, ανήκουν πιθανότατα σε μια παράδοση επαναπαρουσίασης του γεγονότος κατά τον 5ο αιώνα, προκειμένου να δοξαστούν οι νεκροί των Θερμοπυλών και να αναδειχθούν οι επιπτώσεις της εγκατάλειψης της θέσης κάποιου στην μάχη. Την παράδοση την συναντούμε και στον Θουκυδίδη (4. 40), ο οποίος αναφέρει την έκπληξη των υπόλοιπων Ελλήνων όταν οι Σπαρτιάτες αρνήθηκαν να πολεμήσουν στην Σφακτηρία.

Ένα άλλο ζήτημα είναι αν οι Σπαρτιάτες αναζητούσαν την προσωπική δόξα από τις μάχες ή αν τους ενδιέφερε περισσότερο το καλό της πόλης τους, για την οποία πολεμούσαν και έδιναν την ζωή τους. Η περίπτωση του Καλλικρατίδα είναι χαρακτηριστική. Ενώ στον Πλούταρχο (*Ηθικά* 222f) τονίζεται η καθαρή επιθυμία του να υπηρετήσει την πατρίδα του παρά τον θάνατο που του προέβλεψε ο μάντης, ο Διόδωρος (13, 99. 3-5) παρουσιάζει την προσωπική δόξα και τον γνωστό θάνατο ως κινητήρια δύναμη για αυτή του την πράξη.⁸¹ Ο Ξενοφών (*Ελληνικά* 1. 6. 33) από την άλλη εκλαμβάνει τον θάνατό του, ύστερα από πτώση στην θάλασσα που προκλήθηκε από σύγκρουση του πλοίου του με των εχθρών, σαν έναν ατιμωτικό θάνατο. Η περίπτωση του ογδοντάχρονου Ιππόδαμου (*Λακωνικά Αποφθέγματα* 222a) που επίσης επιθυμεί να πεθάνει για χάρη της πόλης του μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους.

⁷⁹ Scott, 2015: 73.

⁸⁰ Τις αρνητικές πλευρές αυτής της ηρωότητας απόδοσης των γεγονότων, που φανερώνει τους Σπαρτιάτες να οδεύουν σε μια βέβαιη καταστροφή εν γνώσει τους και η οποία συνδέεται απόλυτα με την εικόνα του ηρωικού θανάτου στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* του Πλούταρχου, δείχνουν οι Powell & Hodkinson, 2002: 63-84.

⁸¹ Scott, 2015: 76-77.

Είτε επιθυμούσε έναν θάνατο που θα του εξασφάλιζε δόξα και τιμή όντας μάλιστα σε αυτήν την ηλικία, είτε αποτελούσε ένα παράδειγμα επίδειξης του Λυκούργειου προτύπου που θέλει τον μαχητή να τοποθετεί το συμφέρον της πόλης του πάνω από το δικό του, παρόλο που κατά τον 4ο αιώνα αυτό το πρότυπο είχε σημαντικά ξεθωριάσει.⁸² Δεν είναι εύκολο να καταλάβουμε κάθε φορά τα κίνητρα του καθενός, αλλά σίγουρα καλό είναι να μην παίρνουμε βιαστικές αποφάσεις. Δεν είναι απίθανο σε κάποιες περιπτώσεις να συνηγορούν περισσότεροι από ένας παράγοντες που οδήγησαν στην απόφαση του ενδόξου τέλους.

3.4 Η καλλιέργεια της αρετής στα γηρατειά

Ο Λυκούργος (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 10. 1-8) επιθυμούσε οι πολίτες να καλλιεργούν την αρετή σε όλη την διάρκεια της ζωής τους.⁸³ Για αυτό και όρισε την κρίση για την γερουσία, ώστε και εκείνοι που βρίσκονται στα γηρατειά τους να φροντίζουν ακόμη και τότε για την εξέλιξη και την καλοκαγαθία τους. Έτσι κατάφερε να αναδείξει την μεγάλη ηλικία ως σύμβολο σοφίας και αρετής τοποθετώντας τους γέροντες υπεύθυνους για σημαντικές δίκες με ποινή τον θάνατο.

Σε αντίθεση με τους αθλητικούς αγώνες, που σχετίζονται αποκλειστικά με το σώμα, η διαδικασία εκλογής στην γερουσία είχε ως βασικό κριτήριο την αρετή της ψυχής, η οποία είναι ανώτερη. Και επειδή ο Σπαρτιάτης νομοθέτης παρατηρούσε πως στις πόλεις, όπου οι πολίτες αφήνονταν ελεύθεροι να καλλιεργήσουν την αρετή με δική τους βούληση, δεν έδειχναν το απαιτούμενο ενδιαφέρον αφήνοντας την πόλη να παρακμάσει, καθόρισε στην Σπάρτη οι πάντες δημόσια να ασκούν όλες τις αρετές. Αυτός άλλωστε, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, είναι και ο λόγος για τον οποίο η Σπάρτη υπερέχει σε αυτόν τον τομέα από τις υπόλοιπες. Για να είναι φυσικά βέβαιος ότι θα τηρηθούν οι σχετικοί νόμοι όρισε ποινές σε εκείνους που δεν έπρατταν σύμφωνα με τους κανονισμούς του, γιατί πίστευε πως αυτοί είναι πιο επικίνδυνοι από

⁸²Scott, 2015: 79-80.

⁸³ Στον Πλούταρχο (*Λυκ.* 18) βλέπουμε ότι ο *εἶρην* ρωτούσε τους νέους ποιός θεωρούν πως είναι ο άριστος μεταξύ των ανθρώπων και ποιός πράττει ορθά. Έτσι, υποστηρίζει ο συγγραφέας, συνήθιζαν από νωρίς να κρίνουν για το καλό και να εξετάζουν τους πολίτες. Μάλιστα έπρεπε να αιτιολογούν την απάντησή τους και να παρουσιάζουν αποδείξεις με συντομία στο λόγο τους. Αν κάποιος δεν ήξερε να απαντήσει, πίστευαν πως είχε νωθρή και αφιλότιμη ψυχή σχετικά με την αρετή. Όποιος απαντούσε λάθος τιμωρούταν από τον εἶρην με δάγκωμα του μεγάλου δαχτύλου του χεριού.

όσους αδικούν ή κλέβουν. Και αυτό γιατί στην τελευταία περίπτωση πλήττονται μόνο όσοι αδικούνται ενώ από την έλλειψη ενάρετων ανθρώπων πλήττεται ολόκληρη η πόλη. Τους στέρησε λοιπόν τα πολιτικά τους δικαιώματα και τη θέση τους στην τάξη των *όμοίων*. Στο τέλος ο Ξενοφών τονίζει την παλαιότητα των νόμων αυτών, οι οποίοι παραμένουν αναλλοίωτοι στο βάθος του χρόνου και ενώ όλες οι πόλεις τους επαινούν, καμία δεν τολμάει να τους μιμηθεί.

3.4.1 Γερουσία

3.4.1α. Σύνθεση- Τρόπος εκλογής

Ο Πλούταρχος (*Λυκούργος* 26) κάνει εκτενή αναφορά στο σώμα των Γερόντων, το οποίο αποτελούσαν είκοσι οχτώ άνδρες από την ηλικία των εξήντα ετών και άνω. Η εκλογή τους διεξαγόταν διά βοής και το αξίωμά τους ήταν ισόβιο. Πιο συγκεκριμένα η διαδικασία ήταν η εξής: αρχικά συνήρχετο η συνέλευση του λαού και κάποιοι εκλεγμένοι άνδρες ως κριτές, οι οποίοι έμεναν κλεισμένοι σε ένα κοντινό οίκημα, ώστε να μην έχουν εικόνα των πεπραγμένων έξω. Στην συνέχεια οι υποψήφιοι γέροντες περνούσαν μπροστά από το πλήθος με τυχαία σειρά που προέκυπτε ύστερα από κλήρωση. Οι κριτές χωρίς να γνωρίζουν ποιος περνούσε κάθε φορά, παρά μόνο αν ήταν ο πρώτος, ο δεύτερος κ.ο.κ, σημείωναν την ένταση των κραυγών και επέλεγαν εκείνον κατά την πορεία του οποίου ακούστηκε η μεγαλύτερη κραυγή. Έπειτα εκείνος στεφανωμένος έκανε τον γύρω των ιερών μαζί με ακολουθία νέων και πολλές γυναίκες, οι οποίες τραγουδώντας εγκωμιάζαν την αρετή του και τον καλοτύχιζαν. Κάθε ένας συγγενής του τού προσέφερε δείπνο και του έλεγε ότι με αυτόν τον τρόπο τον τιμάει όλη η πόλη. Στο συσσίτιο λάμβανε δεύτερη μερίδα, την οποία μετά το δείπνο έδινε σε κάποια συγγενική του γυναίκα από αυτές που περίμεναν έξω από τις πόρτες των συλλογικών γευμάτων. Τότε έλεγε πως αυτή η μερίδα του δόθηκε ως βραβείο αρετής (*ἀριστεῖον*) και με την σειρά του την δίνει σε εκείνη για να την τιμήσει, με τις υπόλοιπες γυναίκες να την μακαρίζουν και να την συνοδεύουν.

Όλη η τελετουργία που ακολουθεί την εκλογή δείχνει ιδιαίτερη σπουδαιότητα και τιμή για τους επιτυγχόντες. Ίσως αυτή να είναι ένδειξη και της καλής καταγωγής τους, όπως φαίνεται από το κείμενο του Αριστοτέλη (*Πολιτικά* 2. 9, 1270b 23-26), ο οποίος υποστηρίζει ότι στο σπαρτιατικό πολίτευμα όλες οι κοινωνικές τάξεις ήταν

ικανοποιημένες. Και αυτό γιατί οι Έφοροι εκλέγονταν από το σύνολο των πολιτών και η Γερουσία από άνδρες καλής γενιάς.⁸⁴ Επίσης ο Ηρόδοτος (6. 57) κάνει λόγο για γέροντες που ήταν συγγενείς των βασιλέων. Ο Ισοκράτης (*Παναθηναϊκός* 12. 156) συγχαίρει μάλιστα τον Λυκούργο διότι καθόρισε την εκλογή των γερόντων με ιδιαίτερη προσοχή, όπως συνέβαινε με τα μέλη του Αρείου Πάγου.

3.4.1β. Εξουσίες

Η Γερουσία φαίνεται ότι αποτελεί ένα ανώτερο δικαστήριο που εκδικάζει σοβαρές υποθέσεις πολιτών με ποινή θανάτου, ενώ σε συνεργασία με τους εφόρους μπορεί να καταδικάζει βασιλείς και να λαμβάνει αποφάσεις που αφορούν αμφισβητούμενη διαδοχή, όπως η περίπτωση του Αγησιλάου και του Λεωτυχίδα.⁸⁵ Εκτός όμως από την δικαστική εξουσία κατείχε και προβουλευτική με τις ρήτρες να πρέπει να προετοιμάζονται και να εγκρίνονται πρώτα από αυτήν και στην συνέχεια να παραδίδονται στην συνέλευση.⁸⁶ Επιπλέον, είχαν δικαίωμα αρνησικυρίας, δηλαδή δύνανται να αναιρέσουν αποφάσεις της συνέλευσης, όπως φαίνεται να έκαναν με τις μεταρρυθμίσεις του Άγη Δ' (Πλούταρχος *Άγης*, 11. 1), τις οποίες, ενώ αρχικά τις ενέκριναν, μετά από την ψήφισή τους στην συνέλευση αποφάσισαν να τις ακυρώσουν.⁸⁷ Ο Πλούταρχος (*Λυκούργος* 6) υποστηρίζει πως, επειδή ο λαός στις συνελεύσεις άλλαζε τις προτάσεις με προσθήκες και αφαιρέσεις, οι βασιλείς Θεόπομος και Πολύδωρος προσέθεσαν στην Λυκούργεια ρήτρα έναν ακόμη νόμο. Σε περίπτωση αλλαγής των υπό ψηφοφορία προτάσεων, οι Έφοροι είχαν την εξουσία να τις αποσύρουν και να διαλύσουν την συνέλευση αφού εκείνη διέστρεψε τις αποφάσεις παρά το συμφέρον της πόλης.

⁸⁴ Ο Αριστοτέλης όμως κάνει και σφοδρή κριτική για την ηλικία των μελών της γερουσίας, υποστηρίζοντας ότι, όσο το σώμα γερνάει, γερνάει και ο νους και ασθενεί, με αποτέλεσμα να αμφισβητείται η ορθή τους κρίση. Το γεγονός μάλιστα ότι κανένας δεν τους ελέγχει ενώ το αξίωμά τους είναι ισόβιο μπορεί να αποβεί μοιραίο για την πολιτεία, αφού οι πιθανότητες διαφθοράς τους είναι μεγαλύτερες.

⁸⁵ Levy, 2008: 267-269, 301.

⁸⁶ Levy, 2008: 302.

⁸⁷ Forrest, 1967: 13. Κάνει λόγο για τέσσερα στάδια στην νομοθετική διαδικασία (συζήτηση από την γερουσία, συζήτηση από την εκκλησία, επιπλέον συζήτηση από την γερουσία και τελικά απόφαση από την γερουσία).

Ποια όμως ήταν η πραγματική εξουσία της Γερουσίας; Αυτήν μπορούμε να την αντιληφθούμε από την εικόνα που μας δίνουν τα αρχαία κείμενα μέσα στην πάροδο του χρόνου. Στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. φαίνεται πως οι γέροντες ενέπνεαν σεβασμό και φόβο, σύμφωνα με τον Αισχίνη (*Κατά Τιμάρχου* 1. 180) και είχαν ίση δύναμη με τους βασιλείς, όπως αναφέρει ο Πλάτων στους *Νόμους* (3, 691d-e). Επιπλέον ο Ισοκράτης (*Παναθηναϊκός* 12. 154) υποστηρίζει πως η γερουσία ήταν επικεφαλής όλων των υποθέσεων με εξουσία ανάλογη του Αρείου Πάγου ενώ μεταγενέστερα ο Πολύβιος την θεωρεί ως υπεύθυνη εξασφάλισης της αρμονίας του καθεστώτος (6. 10. 9-10). Στον Πλούταρχο (*Αγησίλαος* 4. 3) βλέπουμε πως την εποχή του Αγησιλάου οι έφοροι μαζί με την γερουσία είχαν την μεγαλύτερη εξουσία στην Σπάρτη με τους βασιλείς να δείχνουν ιδιαίτερο σεβασμό προς τα μέλη της (4. 5). Ακόμη και οι έφοροι φαίνεται να στηρίζονται στην εξουσία της γερουσίας, αφού ο Ηρόδοτος (5, 40) παραθέτει πως ύστερα από κοινή απόφαση των δύο σωμάτων ο βασιλιάς Αναξανδρίδας πείστηκε να πάρει δεύτερη σύζυγο, πιθανόν γιατί φοβήθηκε την οργή τους. Συμπεραίνουμε επομένως πως εκτός από ενάρετα και αξιοσέβαστα πρόσωπα οι γέροντες λογίζονταν ως άτομα με επιρροή, πυγμή, αυστηρότητα και δύναμη. Στην πραγματικότητα, έχοντας τόση εξουσία στα χέρια τους θα μπορούσαν εύκολα να διαφθαρούν και να γίνουν κυρίαρχοι της πολιτείας. Ωστόσο δεν υπάρχει κάποια μαρτυρία που να επιβεβαιώνει μια τέτοια εικασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : Στρατός

4.1 Οργάνωση του στρατού

Η *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* συνεχίζει (11. 1-8) με μια αναλυτική παρουσίαση του τρόπου οργάνωσης του στρατού και της φάλαγγας. Αρχικά οι έφοροι δίνουν εντολή σε κήρυκα να ανακοινώσει την ηλικία κατά την οποία οπλίτες και ιπείς πρέπει να παρουσιαστούν στο στρατό και στη συνέχεια ακολουθούν την ίδια διαδικασία για τους τεχνίτες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην λείπει ποτέ τίποτα από τον στρατό τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε άλλα απαραίτητα όργανα και εργαλεία, τα οποία παραχωρούνταν και μεταφέρονταν μέσα σε άμαξες και υποζύγια. Έτσι τυχόν ελλείψεις τους γινόντουσαν πάντα φανερές.

Εκτός όμως από αυτά, ο Ξενοφών κάνει λόγο και για την εμφάνιση των στρατιωτών που επέβαλε ο Λυκούργος. Φορούσαν κόκκινη στολή και κρατούσαν χάλκινη ασπίδα, μιας και αυτή η ενδυμασία δεν μοιάζει με την γυναικεία. Είναι κατάλληλη για τον πόλεμο αφού το αίμα δεν γίνεται εμφανές πάνω στην στολή και η ασπίδα γυαλίζεται πολύ εύκολα. Επιπλέον, προκειμένου να καταστήσει τους Σπαρτιάτες στρατιώτες φοβερούς και άγριους στα μάτια των αντιπάλων, ο νομοθέτης τούς άφησε να έχουν μακριά κόμη. Σίγουρα η εικόνα ενός «κατακόκκινου» στρατού με αστραφτερά, γυαλισμένα όπλα και άγριο παρουσιαστικό θα μπορούσε να προκαλέσει σύγχυση και φόβο στους εχθρούς τους.

Ο στρατός χωρίζεται σε έξι τμήματα ιππέων και οπλιτών με κάθε ένα από αυτά να έχει ως επικεφαλείς έναν πολέμαρχο, τέσσερις λοχαγούς, οχτώ πεντηκόνταρχους και δεκαέξι ενωμοτάρχες. Ανάλογα με τις εντολές που λαμβάνουν συντάσσονται είτε σε ενωμοτίες είτε σε τριάδες είτε σε εξάδες. Ο Ξενοφών ισχυρίζεται ότι το σπαρτιατικό σύστημα πολεμικού σχηματισμού δεν είναι περίπλοκο, όπως κάποιοι πιστεύουν. Ακολουθεί μια εκτενή περιγραφή των στρατιωτικών κινήσεων στην μάχη με το κείμενο να γίνεται δυσνόητο. Φροντίζουν δεδομένων των περιστάσεων να προσαρμόζουν την δομή της φάλαγγας, είτε να γίνεται πιο αραιή είτε με μεγαλύτερο βάθος με τους πιο γενναίους πάντοτε να παρατάσσονται απέναντι από τους εχθρούς. Η φάλαγγα ελίσσεται, αλλάζει θέση και κατεύθυνση και το πιο βασικό σε αυτήν είναι η ορθή εκπαίδευση των Σπαρτιατών που μαθαίνουν να πολεμούν με τους συστρατιώτες τους με όμοιο τρόπο χωρίς να δημιουργούνται κενά και ταραχή στο εσωτερικό της.

Η συγκεκριμένη οργάνωση των Σπαρτιατών στον στρατιωτικό τομέα μαρτυρείται και σε άλλα κείμενα. Ο Ξενοφώντας για άλλη μια φορά στο έργο του *Αγησίλαος* (2. 8) αναφέρεται στην πορφυρή και χάλκινη ενδυμασία με την οποία ο βασιλιάς εξόπλισε τις δυνάμεις του. Η επιλογή αυτή ίσως είχε και θρησκευτικές αιτίες, αφού το κόκκινο θεωρούσαν πως μπορεί να αποτρέπει το κακό.⁸⁸ Φυσικά, όπως αναφέραμε παραπάνω, είχε και πρακτική σκοπιμότητα εφόσον δεν λερωνόταν από το αίμα. Το πιο σημαντικό ίσως στοιχείο είναι ότι σε περίπτωση τραυματισμού κάποιου Σπαρτιάτη δεν γινόταν ορατό το τραύμα και έτσι το ηθικό των συμπολεμιστών του παρέμενε ακμαιότατο σε αντίθεση με εκείνο των εχθρών.

⁸⁸Ράπτης, 2003: 230-231.

Στο λακωνικό απόφθεγμα που αφορά τον Λυκούργο (228e) γίνεται λόγος για τα μακριά μαλλιά που χαρίζουν άγρια όψη και είναι θεμιτά στον πόλεμο, σε αντίθεση με τους Αθηναίους όπου όσοι είχαν μακριά κόμη θεωρούνταν αναρχικοί, όπως φαίνεται στον λόγο *Υπέρ Μαντιθέου* (18).⁸⁹ Στη συνέχεια παρατίθενται πληροφορίες σχετικά με τις τακτικές των Σπαρτιατών στις μάχες. Εκείνοι ποτέ δεν σκότωναν αυτούς που υποχωρούσαν παρά μόνο τους καταδίωκαν για να είναι βέβαιη η νίκη τους. Έτσι κι αλλιώς αναφέρει ο Πλούταρχος (228f) ότι αυτό δεν ήταν ούτε γενναίο ούτε σύμφωνο με τα Ελληνικά ήθη. Επιπλέον δεν προχωρούσαν ποτέ σε σκύλευση του νεκρών σωμάτων των εχθρών γιατί η διαδικασία αυτή θα τους αποπροσανατόλιζε από την μάχη. Τέλος δεν πολεμούσαν εναντίον οχυρωμένων φρουρίων γιατί σύμφωνα με τον Λυκούργο έτσι θα σκοτώνονταν οι γενναιότεροι από γυναίκες, παιδιά ή άλλους ανάξιους ανθρώπους.

Σε άλλα αποφθέγματα του Πλούταρχου (217e, 221e, 230c) βρίσκουμε αναφορές για την άποψη των Σπαρτιατών σχετικά με τα τείχη. Οι ίδιοι δεν είχαν περιτειχισμένη πόλη διότι πίστευαν πως οι άντρες τους αποτελούν τα τείχη τους και δεν έχουν ανάγκη από άλλα αφού είναι εξίσου δυνατά. Επίσης παραλληλίζουν τις τειχισμένες πόλεις με «γυναικωνίτες» (230c) και υποστηρίζουν πως αυτά κάνουν μόνο για να προστατευτούν οι γυναίκες. Τέλος στο έργο του Πλουτάρχου (*Λακωνικά Αποφθέγματα* 191e, 218c, *Λυκούργος* 19)⁹⁰ συναντάμε αναφορές και για τα ξίφη που χρησιμοποιούσαν οι Σπαρτιάτες πολεμιστές, τα οποία ήταν κοντά.

4.2 Στρατοπέδευση

Οι Σπαρτιάτες φαίνεται πως είχαν συγκεκριμένο τρόπο οργάνωσης ακόμη και όταν στρατοπέδευαν σε ξένη περιοχή. Ο Ξενοφών αναφέρει (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 12. 1-7) πως ο Λυκούργος, με κριτήριο ότι οι γωνίες ενός τετραγώνου είναι άχρηστες,

⁸⁹ Σε άλλο απόφθεγμα (230b) βλέπουμε τον Νικάνδρο να υποστηρίζει ότι οι Σπαρτιάτες διατηρούσαν μακριά μαλλιά και γένια γιατί ο φυσικός καλλωπισμός είναι πιο ωραίος και ανέξοδος. Ο Αριστοτέλης επίσης στην *Ρητορική* (1367b) αναφέρει «*καὶ τὰ παρ' ἐκάστοις δὲ ἴδια καλά, καὶ ὅσα σημεῖα ἐστὶν τῶν παρ' ἐκάστοις ἐπαινουμένων, οἷον ἐν Λακεδαιμόνι κομᾶν καλόν· ἐλευθέρου γὰρ σημεῖον*», τονίζοντας ότι στην Σπάρτη η μακριά κόμη ήταν στοιχείο ενός ελεύθερου πολίτη.

⁹⁰ Στο απόφθεγμα 218c, το μικρό μέγεθος των ξιφών δικαιολογείται, αφού οι Σπαρτιάτες πολεμιστές ήθελαν να πλησιάζουν περισσότερο τους εχθρούς.

καθιέρωσε τα στρατόπεδα να είναι κυκλικά, εκτός αν πίσω τους είχαν ασφαλή βουνά, ποτάμι ή τείχη. Όσον αφορά στην ασφάλεια του στρατοπέδου, όρισε καθημερινές φρουρές να επιβλέπουν προς το εσωτερικό του. Και αυτό γιατί επιθυμούσαν να περιφρουρούν την πλευρά των φίλων και όχι των εχθρών. Για την παρακολούθηση των εχθρών τοποθετούνταν ιππείς σε μέρη με δυνατότητες ευρείας επίβλεψης ενώ το βράδυ η φύλαξη του στρατοπέδου ήταν ευθύνη των Σκιρίτων αλλά και μισθοφόρων κατά την εποχή του συγγραφέα. Διακρίνουμε επομένως τρεις ζώνες ασφαλείας.

Όλοι κυκλοφορούσαν πάντα με δόρυ στο χέρι και ακόμα όταν απομακρύνονταν για την σωματική τους ανάγκη πήγαιναν μέχρι μία συγκεκριμένη απόσταση ώστε να μην ενοχλούν τους υπόλοιπους αλλά και να μην βρίσκονται μακριά από τα όπλα τους. Η μεταστρατοπέδευση ήταν δυνατόν να συμβεί σε περίπτωση που ήθελαν να βοηθήσουν τους φίλους ή να βλάψουν τους εχθρούς τους. Ένα άλλο βασικό στοιχείο είναι η καθημερινή εκγύμναση των στρατιωτών ώστε να νιώθουν και οι ίδιοι πιο επιβλητικοί αλλά και να φαίνονται έτσι απέναντι στους αντιπάλους τους. Ωστόσο, και πάλι δεν επιτρεπόταν να απομακρυνθούν πολύ όταν πήγαιναν για τρέξιμο ή περίπατο, αφού μια ξαφνική εχθρική επίθεση είναι πάντα πιθανή. Μετά την εκγύμνασή τους, ακολουθούσε επιθεώρηση από τον πολέμαρχο, γεύμα, αλλαγή φρουράς, ελεύθερος χρόνος για ψυχαγωγία και ξεκούραση. Στην συνέχεια υποβάλλονταν σε βραδινή γυμναστική και δείπνο, κατά την διάρκεια του οποίου έψαλλαν προς τιμήν των θεών στους οποίους είχαν πραγματοποιήσει θυσία. Όταν τέλος ξάπλωναν για ύπνο, είχαν πάντα δίπλα το όπλο τους ώστε να είναι έτοιμοι να αντιδράσουν άμεσα αν χρειαστεί.

Ο Ξενοφών κλείνει αυτήν την παράγραφο με μια αποτίμηση των σπαρτιατικών συνηθειών. Υποστηρίζει πως όλα είναι άρτια δομημένα και κανείς δεν θα μπορούσε να προσθέσει ή να αφαιρέσει κάτι από αυτήν την σχολαστική οργάνωση. Εγκωμιάζει επομένως για μια ακόμη φορά τις πρακτικές των Λακεδαιμονίων τονίζοντας την μέριμνά τους τόσο για τα κοινωνικοπολιτικά όσο και για τα στρατιωτικά ζητήματα.

4.3 Στρατιωτικές αρμοδιότητες των βασιλέων

Μετά την παρουσίαση της οργάνωσης του στρατού και τον τρόπο στρατοπέδευσής του, ο Ξενοφών κάνει μια έκθεση των αρμοδιοτήτων του βασιλιά

κατά την περίοδο εκστρατείας (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 13. 1-11). Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται πως στην σκηνή του έμεναν και οι πολέμαρχοι έτσι ώστε να συσκέπτονται με μεγαλύτερη ευκολία άμεσα αλλά και τρεις άνδρες από την τάξη των ομοίων για να εξυπηρετούν κάθε ανάγκη τους. Έτσι θα μπορούσαν να είναι προσηλωμένοι μόνο στα πολεμικά ζητήματα. Όσον αφορά τώρα τον τρόπο με τον οποίο ξεκινούσαν την εκστρατεία φεύγοντας από την Σπάρτη, ο συγγραφέας αναφέρει πως πρώτα ο βασιλιάς πραγματοποιεί θυσία προς τιμή του Δία Αγήτορα και των δύο θεών, Κάστορα και Πολυδεύκη. Αν η θυσία είναι ευνοϊκή τότε ο πυρφόρος παίρνει από τον βωμό φωτιά και μπαίνει μπροστά από τον στρατό καθώς οδεύει προς τα σύνορα της χώρας. Εκεί ο βασιλιάς τελεί ακόμη μία θυσία προς τιμή του Δία και της Αθηνάς. Εφόσον λοιπόν πάλι η θυσία είναι ευνοϊκή περνάν τα σύνορα με τον πυρφόρο να προηγείται διατηρώντας πάντα την φλόγα αναμμένη και ακολουθούν όλων των ειδών τα σφάγια για να υπάρχουν πάντα διαθέσιμα όταν χρειάζεται να γίνει κάποια θυσία.

Όποτε ο βασιλιάς προβαίνει σε θυσία, ξεκινάει από τα χαράματα για να εξασφαλίσει την θεϊκή εύνοια και στην διαδικασία παραβρίσκονται οι πολέμαρχοι, οι αρχηγοί των μισθοφόρων, οι πεντηκόνταρχοι, οι λοχαγοί και όποιος άλλος επιθυμεί από τους στρατηγούς των συμμάχων. Επιπλέον, παρόντες είναι οι δύο έφοροι, όπως αναφέραμε στο παραπάνω σχετικό κεφάλαιο, οι οποίοι παρεμβαίνουν μόνο ύστερα από αίτημα του βασιλιά και κάνουν συστάσεις σε όποιον χρειάζεται. Μετά το τέλος των θυσιών ο βασιλιάς καλεί το στράτευμα και δίνει εντολές για τις κινήσεις που θα ακολουθήσουν.⁹¹

Κατά την πορεία του στρατεύματος, όσο ακόμα δεν είναι εμφανής ο εχθρός, μπροστά από τον βασιλιά προχωρούν οι Σκιρίτες⁹² και οι ανιχνευτές ιππείς. Όταν

⁹¹ Και ο Πλούταρχος στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* αναφέρει θυσίες πριν από τις μάχες σε στεριά και θάλασσα. Στο 221a ο Ευδαμίδας κάνει λόγο για θυσία στις Μούσες προκειμένου οι πράξεις τους να εξυμνηθούν με ωραία λόγια ενώ στο 222f βλέπουμε τον ναύαρχο Καλλικρατίδα να τελεί θυσία πριν από την ναυμαχία.

⁹² Levy, 2008: 228-229. Οι Σκιρίτες ήταν αρκαδικής καταγωγής και συγκαταλέγονταν στους Λακεδαιμόνιους. Κατοικούσαν σε μια δύσβατη ορεινή περιοχή μεταξύ Οινόυντα και Άνω Ευρώτα. Τους είχαν καταλάβει οι Σπαρτιάτες από πολύ νωρίς. Στον σπαρτιατικό στρατό αποτελούσαν έναν ειδικό λόχο με 600 άνδρες. Κατείχαν ιδιαίτερη θέση αφού πολεμούσαν στην άκρη του αριστερού τμήματος, προπορευόνταν μπροστά από τους βασιλείς όταν ο στρατός βρισκόταν σε κίνηση και το βράδυ φρουρούσαν τον στρατό. Μέχρι το 370-369 π.Χ. ανήκαν στην σφαίρα επιρροής της Σπάρτης.

δοθεί η έναρξη της μάχης, ο βασιλιάς οδηγεί το άγημα της πρώτης μοίρας ώστε να πάει ανάμεσα σε δύο μοίρες και πολέμαρχους. Ο πρεσβύτερος της βασιλικής ακολουθίας στην συνέχεια αποφασίζει για το ποιοι θα ακολουθήσουν. Πριν από την μάχη θυσιάζεται επί τόπου μια κατσικά μπροστά στα μάτια των εχθρών με τους αυλητές να παίζουν όλοι μαζί τους αυλούς τους και όλοι οι φαντάροι να είναι στεφανωμένοι κρατώντας τα καλογυαλισμένα τους όπλα. Έτσι οι νέοι ευδιάθετοι και αποφασισμένοι ορμούν με γενναιότητα στην μάχη επαναλαμβάνοντας τα συνθήματα των ενωμοταρχών.

Μέσα στις βασιλικές αρμοδιότητες ήταν και η στρατοπέδευση καθώς και η υπόδειξη του τόπου που επιθυμεί αυτή να γίνει. Γενικότερα, αναφέρει ο Ξενοφών, όλα ξεκινούσαν από τον βασιλιά και εκείνος ανάλογα με την υπόθεση του καθενός τον παρέπεμπε στους αρμόδιους. Αν επρόκειτο για θέματα απονομής δικαιοσύνης, τον έστελνε στους ελλανοδίκες, για ζητήματα χρημάτων στους ταμίες, ενώ για θέματα λαφύρων παραπέμποταν στους λαφυροπώλες. Συμπερασματικά λοιπόν ο βασιλιάς εκτελούσε χρέη ιερέα αλλά και στρατηγού στους πολέμους.

Στον *Αγησίλαο* του Ξενοφώντα (2. 2) φαίνεται πως ο βασιλιάς είχε γύρω του μια προσωπική φρουρά έφιππων ανδρών, που πιθανόν να ήταν οι Σκιρίτες οι οποίοι βρίσκονται στην αρχή του στρατεύματος όταν αυτό μετακινείται. Επιπλέον στο ίδιο έργο (1. 18) γίνεται λόγος για τους λαφυροπώλες, οι οποίοι ήταν αξιωματικοί του Σπαρτιατικού στρατού και δουλειά τους ήταν να αγοράζουν από εκείνους που είχαν αποκτήσει λάφυρα κατά τη διάρκεια της μάχης και έπειτα να τα πωλούν πιο ακριβά.⁹³

Εντύπωση ίσως προκαλεί το τελετουργικό των θυσιών που ακολουθούν οι Σπαρτιάτες πριν την πραγματοποίηση μιας εκστρατείας αλλά και κατά την διάρκεια. Ο βασιλιάς τελεί δύο θυσίες μέχρι να βγει έξω από την πόλη αλλά και λίγο πριν την μάχη περιμένοντας να δει από τους θεούς ευνοϊκά σημάδια. Μόνο τότε προχωράει το στράτευμα. Ο Ηρόδοτος (9. 61) αναφέρει πως επειδή οι Λακεδαιμόνιοι και οι Τεγεάτες δεν πέτυχαν καλούς οιωνούς δεν ρίχνονταν στη μάχη παρά άφηναν τον εαυτό τους στο έλεος. Ωστόσο, αργότερα οι Τεγεάτες αποφάσισαν να επιτεθούν και οι Λακεδαιμόνιοι περίμεναν μέχρι τελικά να δουν τα ευνοϊκά σημάδια που χρειαζόντουσαν. Ο σεβασμός τους ήταν τέτοιος που ο Ηρόδοτος (9. 36) παραθέτει ότι

⁹³Ράπτης, 2003: 212 *ad* 30. Ο Ξενοφώντας αναφέρει τους λαφυροπώλες και στα *Ελληνικά* του (4. 1. 26).

στη μάχη των Πλαταιών ακολουθούσαν αμυντική τακτική διότι οι θυσίες τους το είχαν υπαγορεύσει.⁹⁴ Η ευσέβεια αυτή πιθανόν να εξηγείται από το γεγονός ότι ήταν μια πολεμοχαρής πόλη και οι τελετουργίες ήταν απαραίτητες για την ανύψωση του ηθικού των στρατιωτών καθώς επίσης και ότι λόγω του συλλογικού της χαρακτήρα η θρησκεία ήταν απολύτως ταιριαστή με τα σπαρτιατικά ιδανικά.⁹⁵

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Τήρηση των νόμων- Βασιλείς και φορείς εξουσίας

Στην επόμενη παράγραφο (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 14) ο Ξενοφών ισχυρίζεται πως οι νόμοι του Λυκούργου δεν έχουν πλέον την ίδια ισχύ. Με πικρία ο συγγραφέας αντιπαραθέτει την παλαιότερη κατάσταση με την ταπεινωτική νεότερη. Ενώ στο παρελθόν οι Λακεδαιμόνιοι ήθελαν να ζουν στην πατρίδα τους με λίγα αγαθά στη διάθεσή τους και χωρίς να έχουν επιθυμία πλουτισμού, τώρα πηγαίνουν σε άλλες πόλεις είτε ως διοικητές είτε ως κόλακες, αλλοτριώνονται και περηφανεύονται για τα πλούτη τους. Επιπλέον, παλαιότερα έδιωχναν τους ξένους από την Σπάρτη και δεν ταξίδευαν έξω από αυτήν ώστε να μην «δηλητηριαστούν» από τον φαιδρό τρόπο ζωής των ξένων αλλά τώρα επιθυμούν διακαώς την θέση του διοικητή σε ξένη πόλη. Λησμόνησαν την βασική τους αξία που ήταν η φροντίδα των ηγετών να γίνουν άξιοι άρχοντες της πόλης και το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι η κατοχή εξουσίας κι αν μην είναι οι κατάλληλοι για το αξίωμα αυτό. Οι υπόλοιποι Έλληνες συνωμοτούν εναντίον τους για να μην πάρουν την εξουσία ενώ τα προηγούμενα χρόνια τους παρακαλούσαν να ηγηθούν στις μάχες εναντίον των εχθρών τους. Η τελευταία περίοδος υπογραμμίζει την ανυπακοή τους στους λυκούργειους νόμους και κατ' επέκταση στους θεούς. Συνολικά αυτό το απόσπασμα ξαφνιάζει και προκαλεί εντύπωση στους αναγνώστες αφού ύστερα από μια λεπτομερή παρουσίαση του σπαρτιατικού καθεστώτος με την τέλεια οργάνωση, ο συγγραφέας καταρρίπτει τα

⁹⁴Levy, 2008: 140-4. Οι Σπαρτιάτες φαίνεται ότι έδιναν ιδιαίτερη σημασία και στα φυσικά φαινόμενα και κυρίως στους σεισμούς με τον Πausανία να υποστηρίζει ότι αυτοί και οι Αθηναίοι φοβόντουσαν περισσότερο τα θεϊκά σημεία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το 414 π.Χ., όταν εξαιτίας ενός σεισμού σταμάτησαν την εκστρατεία εναντίον του Άργους, και το 426 π.Χ., όταν πάλι για τον ίδιο λόγο σταμάτησαν την επίθεση εναντίον των Αθηναίων. Τηρούσαν επίσης τις θρησκευτικές εορτές με αποτέλεσμα να καθυστερήσουν την αποστολή ενισχύσεων στον Μαραθώνα (490 π.Χ.) και στις Θερμοπύλες (480 π.Χ.).

⁹⁵ Levy, 2008: 140-4.

πάντα δηλώνοντας πως τίποτα από όλα αυτά πλέον δεν ισχύει και πως η Σπάρτη έχει χάσει την αίγλη και τον ένδοξο τρόπο ζωής του παρελθόντος.

Στην τελευταία παράγραφο της *Λακεδαιμονίων Πολιτείας* (15. 1-9), ο συγγραφέας κάνει λόγο για την μοναδική αρχή που έμεινε ίδια στο πέρασμα των χρόνων και αυτή είναι η σχέση μεταξύ βασιλιά και πόλεως. Οι βασικές βασιλικές αρμοδιότητες ήταν η τέλεση όλων των δημόσιων θυσιών, αφού και ο ίδιος θεωρούταν απόγονος θεού, και η στρατιωτική ηγεμονία στις εκστρατείες της Σπάρτης. Μέσα στα βασιλικά προνόμια ήταν και η παροχή τιμητικού μεριδίου των θυσιαζόμενων ζώων και η κατοχή κτημάτων σε πόλεις των περιοίκων τόσο μεγέθους όσο να μην στερείται κάτι αλλά και να μην πλουτίζει σε υπερβολικό βαθμό. Επιπλέον οι βασιλείς είχαν δημόσια σκηνή για να κατασκηνώνουν έξω, λάμβαναν διπλή μερίδα φαγητού στα δείπνα για να τιμήσουν με αυτήν όποιον επιθυμούσαν και ο κάθε βασιλιάς επέλεγε δύο Πύθιους ως συγκατοίκους στην σκηνή. Ο Λυκούργος όρισε ακόμη να παίρνουν από κάθε γέννα χοίρου ένα μικρό γουρουνάκι έτσι ώστε ποτέ να μην ξεμείνουν από σφάγια για τις απαραίτητες θυσίες και εξασφάλισε στους βασιλείς άφθονο νερό κοντά στην βασιλική τους οικία.

Όλοι ήταν υποχρεωμένοι να σηκωθούν όρθιοι μπροστά στους βασιλείς εκτός μόνο από τους εφόρους, όπως αναφέραμε παραπάνω. Μεταξύ βασιλέων και εφόρων δίνονταν όρκoi κάθε μήνα προκειμένου από την μία ο βασιλιάς να βασιλεύει σύμφωνα με τους νόμους και από την άλλη η πόλη, μέσω των εφόρων, να διασφαλίσει την βασιλική του εξουσία, εφόσον φυσικά δεν παραβίαζε τους όρκους.

Ο Ξενοφών υποστηρίζει ότι ο Λυκούργος δεν έδωσε πολύ μεγαλύτερες τιμές στους βασιλείς σε σχέση με τους ιδιώτες διότι δεν επιθυμούσε να υιοθετήσουν τυραννική συμπεριφορά και να γίνουν μισητοί στους πολίτες. Όσον αφορά στις βασιλικές νεκρικές τιμές, φαίνεται πως ήταν ξεχωριστές αφού ο συγγραφέας χαρακτηριστικά αναφέρει πως οι νόμοι φρόντισαν να τιμώνται ως ήρωες. Ωστόσο, δεν προχωρεί σε λεπτομερή περιγραφή αυτών των τιμών.

Οι δύο βασιλείς της Σπάρτης προέρχονταν από δύο μεγάλες δυναστείες, των Αγιαδών και των Ευρυπωντιδών. Πίστευαν πως είναι απόγονοι δύο διδύμων, του Ευρυσθένη, που ήταν πατέρας του Άγη, και του Προκλή που ήταν πατέρας του Ευρυπώντα. Αυτά τα δύο αδέρφια θεωρούνταν απόγονοι του Ηρακλή και της πέμπτης

γενεάς από την οποία προέκυψε η ονομασία «Ηρακλειδείς».⁹⁶ Η βασιλική εξουσία ευνοήθηκε και από την λατρεία των Διοσκούρων.

Η άνοδος στον θρόνο γινόταν κληρονομικά, όπως φαίνεται από τα *Ελληνικά* (3. 3.2) του Ξενοφώντα, όπου ο Λεωτυχίδας στις αρχές του 4ου αιώνα επιθυμούσε να αναλάβει εκείνος την εξουσία και όχι ο Αγησίλαος διότι κατά τον νόμο έπρεπε να βασιλεύει ο γιος και όχι ο αδερφός. Στον Ηρόδοτο (7. 3) ο Δημάρατος αναφέρει ότι, αν ο βασιλιάς είχε αποκτήσει γιο προτού ανέβει στην εξουσία, τότε εκείνος δεν εδικαιούτο το βασιλικό αξίωμα αλλά αυτός του οποίου η γέννηση πραγματοποιήθηκε εφόσον ο πατέρας του ήταν βασιλιάς. Ωστόσο ο Pierre Garlier μελετώντας το συγκεκριμένο απόσπασμα αλλά και την διαδοχή των Σπαρτιατών βασιλέων κατέληξε στον κανόνα ότι ο θρόνος περνούσε στον «κοντινότερο απόγονο (καλύτερα να πούμε συγγενή, γιατί ο αδερφός δεν θεωρείται απόγονος) του πιο πρόσφατου κατόχου της πιο βασιλικής εξουσίας».⁹⁷

Σε περιπτώσεις αμφισβήτησης έπρεπε να αποφασίσουν ποιος θα γίνει ο επόμενος βασιλιάς. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση του Λεωτυχίδα και του Αγησιλάου, από το κείμενο του Ξενοφώντα (*Αγησίλαος* 5) προκύπτει ότι η γερουσία είχε την ευθύνη να υποδείξει τον διάδοχο και στα *Ελληνικά* (3.3.4.1) του ίδιου συγγραφέα αναφέρεται πως η πόλη εξέλεξε τον Αγησίλαο. Είναι επομένως πιθανό η απόφαση των γερόντων να έπρεπε να ψηφιστεί και από την συνέλευση.

Συγκρίνοντας τα κείμενα των Ξενοφώντα, Ηροδότου και Αριστοτέλη που αναφέρονται στον θεσμό των βασιλέων, μπορούμε να διακρίνουμε μια σταδιακή αλλαγή της εξουσίας τους κατά την πάροδο του χρόνου. Ο Ξενοφώντας είδαμε πως κάνει λόγο για θρησκευτική και στρατιωτική εξουσία. Ο Ηρόδοτος (6. 56) μιλάει για τα ιερατικά τους αξιώματα, του Δία Λακεδαίμονος και του Δία Ουρανίου,⁹⁸ αλλά επίσης υποστηρίζει πως μπορούσαν να κηρύξουν πόλεμο εναντίον όποιας χώρας

⁹⁶Levy, 2008: 239. Στον χαρακτηρισμό «Ηρακλειδείς» είχαν δικαίωμα οι βασιλικές οικογένειες και κάποιες αριστοκρατικές που συγγένευαν με αυτές.

⁹⁷Carlier 1984: 247. Τον κανόνα του αυτόν αναφέρει και ο Levy, 2008: 242 εξηγώντας ότι «ένας βασιλιάς είναι πιο βασιλικός από έναν αντιβασιλέα, ενώ αυτός είναι πιο βασιλικός από ένα κανονικό μέλος της βασιλικής οικογένειας».

⁹⁸ Ο Αριστοτέλης (*Πολιτ.* 3, 1285a 6) αναφέρει ότι οτιδήποτε είχε σχέση με τους θεούς ήταν αρμοδιότητα των βασιλέων.

ήθελαν χωρίς να τους εμποδίσει κανένας πολίτης.⁹⁹ Στις εκστρατείες αυτοί ήταν μπροστά από όλους και στην επιστροφή ήταν τελευταίοι.¹⁰⁰ Γύρω τους είχαν φρουρά εκατό επίλεκτων ανδρών και πάντα είχαν στην διάθεσή τους σφάγια για τις θυσίες, όπως αναφέρει και ο Ξενοφών, με τα δέρματα των θυσιαζόμενων ζώων να τους παρέχονται.

Όσον αφορά στις περιόδους ειρήνης, ο Ηρόδοτος (6. 57) αναφέρει πως ύστερα από δημόσιες θυσίες οι βασιλείς έπαιρναν την πρώτη θέση στο δείπνο και δικαιούνταν διπλή μερίδα φαγητού¹⁰¹ ενώ και στους αγώνες κάθονταν πάντα στην πρώτη σειρά. Κάθε νέα σελήνη και στις επτά κάθε μήνα το δημόσιο τους έδινε ένα ζώο για θυσία στον ναό του Απόλλωνα, αλεύρι και κρασί. Μπορούσαν επίσης να διορίζουν όποιον ήθελαν ως πρόξενο¹⁰² και να εκλέγουν ο κάθε βασιλιάς από δύο Πυθίους, οι οποίοι γνώριζαν τους χρησμούς που δίνονταν για την πόλη και τους οποίους χρησμούς φύλαγαν οι βασιλείς.¹⁰³

Για την δικαστική τους εξουσία αναφέρεται (*Λακεδαιμονίων Πολιτεία* 6. 57) ότι είχαν το δικαίωμα να υποδείξουν σε κάποια κοπέλα που ήταν μοναδική κληρονόμος τον άντρα που θα παντρευτεί, αν ο πατέρας της είχε πεθάνει και δεν είχε προλάβει να την αρραβωνιάσει, ενώ ακόμη επέλυαν υποθέσεις σχετικές με τους δημόσιους δρόμους. Επίσης, η υιοθεσία παιδιών έπρεπε να γίνεται με δική τους παρουσία και οι ίδιοι να παίρνουν μέρος στις συνελεύσεις της γερουσίας. Σε

⁹⁹Levy, 2008: 248-9. Στην κλασική εποχή φαίνεται πως δεν αποφάσιζαν μόνο αυτοί και λόγω του ρόλου των συμμάχων της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Όταν ξέσπασε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος, στην Σπάρτη η συνέλευση ήταν εκείνη που αποφάσιζε για τον πόλεμο πριν υποβάλει το αίτημα αυτό στους υπόλοιπους συμμάχους (Θουκ. 1. 87). Επίσης, τον 4ο αι. οι έφοροι ήταν υπεύθυνοι για την κήρυξη στρατολόγησης.

¹⁰⁰Levy, 2008: 241, 247. Πριν από το 506 π.Χ οι δύο βασιλείς έφευγαν μαζί στις εκστρατείες ενώ στην συνέχεια αυτό άλλαξε και ο ένας παρέμενε στην πόλη, με αποτέλεσμα η Σπάρτη να μην μείνει ποτέ ακυβέρνητη στην περίπτωση που ο άλλος πεθάνει στον πόλεμο.

¹⁰¹ Σε περίπτωση που δεν πήγαιναν στο δείπνο τους έστελναν στο σπίτι την μερίδα τους, ενώ η διπλή μερίδα τους παρέχονταν μόνο όταν ήταν παρόντες. Σε δείπνο στο σπίτι ιδιώτη που τους καλούσαν έπρεπε εκείνος να τους αποδίδει τις ίδιες τιμές (Ηρ. *Ιστ.* 6, 57).

¹⁰² Για το ποιος μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρόξενος και τι τελικά μπορεί να εννοεί εδώ ο Ηρόδοτος βλ. Levy, 2008: 252-3.

¹⁰³ Οι Πύθιοι ήταν απεσταλμένοι για χρησμό στο μαντείο των Δελφών και έπαιρναν το δείπνο τους μαζί με τους βασιλείς (Ηρ. *Ιστ.* 6, 57).

περίπτωση που δεν ήταν παρόντες σε αυτές τις συνελεύσεις, οι γέροντες που ήταν συγγενείς τους απολάμβαναν τις βασιλικές τιμές και ψήφιζαν εκ μέρους τους.¹⁰⁴

Ο Αριστοτέλης ωστόσο δεν τους θεωρεί πραγματικούς βασιλείς αλλά ισόβιους άρχοντες και αυτό ίσως υποδεικνύει μια διαφοροποίηση στο μέγεθος της εξουσίας τους σε σχέση με αυτά που περιγράφει ο Ηρόδοτος. Ο Will υποστηρίζει πως οι δύο βασιλείς είναι ίσοι και στην τιμή αλλά και στην πολιτική αδυναμία και τους συγκρίνει με τους Αθηναίους άρχοντες του 5ου αιώνα, οι οποίοι είχαν μεν κύρος αλλά όχι απόλυτη εξουσία.¹⁰⁵

Το μόνο σίγουρο είναι ότι, επειδή θεωρούταν ιερά πρόσωπα, προερχόμενα από τους θεούς και λόγω των ιερατικών τους καθηκόντων, ήταν, αν όχι αγαπητοί, τουλάχιστον αξιοσέβαστοι από τους πολίτες. Ακόμη και αν δικάζονταν, φαίνεται πως δεν τους επέβαλλαν θανατική ποινή, αφού έπειτα από τον θάνατο του αντιβασιλέα Πausanία στον ναό της Χαλκιοίκου Αθηνάς οι Σπαρτιάτες δεν μπορούσαν να εξαλείψουν το μίasma.¹⁰⁶

Από τις νεκρικές τιμές που πραγματοποιούσαν για χάρη τους γίνεται φανερή η σημασία που είχαν στην πόλη ως ιερά πρόσωπα. Ο Ηρόδοτος (6. 58) αναφέρει ότι καβαλάρηδες κάνουν τον γύρο όλης της σπαρτιατικής επικράτειας για να αναγγείλουν τον θάνατό τους και μέσα στην πόλη γυναίκες περιφέρονται χτυπώντας τύμπανα. Δύο ελεύθερα άτομα από κάθε οικογένεια, ένας άντρας και μια γυναίκα ντύνονται με κουρέλια και ακολουθούν την νεκρική πομπή μαζί με έναν αριθμό περιοίκων και ειλωτών και χτυπούν τα μέτωπά τους μανιωδώς φωνάζοντας πως αυτός ο βασιλιάς που πέθανε ήταν ο πρώτος και ο καλύτερος. Σε περίπτωση που ο βασιλιάς πεθάνει σε πόλεμο, τότε κατασκευάζουν ένα ομοίωμά του και το τοποθετούν σε ένα καλοστρωμένο φέρετρο. Τέλος για τις επόμενες δέκα μέρες όλη η πόλη βυθίζεται σε πένθος και δεν πραγματοποιούνται δημόσιες συγκεντρώσεις και συνελεύσεις για

¹⁰⁴ Συνολικά λέει ο Ηρόδοτος έδιναν τις δύο ψήφους των βασιλέων και μία δική τους.

¹⁰⁵ Will, 1972 (²1994): 440.

¹⁰⁶ Levy, 2008: 256. Ακόμη και τον 3ο αι π.Χ., όταν κατά την επανάσταση έγινε απόπειρα δολοφονίας βασιλιά, οι Σπαρτιάτες φαίνεται να δίστασαν (Πλούταρχος Άγης 9. 9).

εκλογή αρχόντων.¹⁰⁷ Ο Ξενοφώντας βέβαια δεν κάνει διεξοδική περιγραφή αυτών των τελετουργιών παρά μόνο υποστηρίζει πως τιμώνται σαν ημίθεοι.

Το κύρος τους οι Βασιλείς μπορεί να το κέρδιζαν και λόγω των στρατιωτικών τους νικών αλλά και λόγω της επιρροής τους που είχαν εξαιτίας του πλούτου τους. Αυτοί οι παράγοντες είχαν συχνά ως αποτέλεσμα την υπεροχή του ενός βασιλέα και την διαμάχη μεταξύ τους εξαιτίας του ανταγωνισμού.¹⁰⁸ Επιπλέον, δίκη εναντίον τους μπορούσαν να προκαλέσουν και ιδιώτες (Ηρόδοτος 6. 82) αλλά και οι Έφοροι. Πάντως, σίγουρα οι τελευταίοι πραγματοποιούσαν την έρευνα, προχωρούσαν στην επιβολή προστίμου ή προωθούσαν την υπόθεση σε δικαστές¹⁰⁹. Οι δικαστές μπορεί να ήταν ένα ειδικό δικαστήριο, η συνέλευση ή και η γερουσία.¹¹⁰ Πάντως η συχνότητα των δικών από το 494 έως το 395 ήταν μεγάλη.¹¹¹

Τέλος φαίνεται πως οι βασιλείς σταδιακά (από τον 5ο αιώνα και έπειτα) χάνουν μέρος της στρατιωτικής τους εξουσίας εξαιτίας των ναυάρχων, οι οποίοι διορίζονταν για ένα χρόνο χωρίς την δυνατότητα επαναδιορισμού τους.¹¹² Υπήρχαν και εκστρατείες όπου ο επικεφαλής του στρατού δεν ήταν βασιλιάς, όπως στην εκστρατεία των Λακεδαιμονίων στα Τέμπη το 480 που ο πολέμαρχος Ευαίνετος ήταν ο αρχηγός (Ηρόδοτος 7. 173). Επίσης στον Ηρόδοτο (6. 120) γίνεται φανερό ότι οι ενισχύσεις που στάλθηκαν στον Μαραθώνα δεν είχαν βασιλιά διοικητή. Από το 430 π.Χ, όταν οι Σπαρτιάτες είχαν να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους σε θάλασσα και ξηρά, προχώρησαν σε συστηματικό διορισμό ναυάρχων, τους οποίους φυσικά ήλεγχαν οι έφοροι και μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να διακόψουν την θητεία τους.¹¹³

¹⁰⁷ Μόλις αναλάβει ο νέος βασιλιάς, τα χρέη των πολιτών προς τον παλιό και προς το δημόσιο διαγράφονται, όπως κάνουν και οι Πέρσες βασιλείς (Ηρόδ. 6. 59).

¹⁰⁸ Levy, 2008: 258-260.

¹⁰⁹ Οι δίκες του αντιβασιλέα Πausανία ήταν υπόθεση των εφόρων (Θουκ. 1. 95. 5-6, 128. 3 και 131-4).

¹¹⁰ Στον Πλούταρχο (*Άγης* 19,10) φαίνεται ότι ο Άγης καταδικάστηκε από ειδικό δικαστήριο, αποτελούμενο από τον άλλον βασιλιά, τους εφόρους και τους γέροντες του κόμματός του. Μάλιστα η μητέρα με την γιαγιά του ζητούσαν να δικαστεί από την συνέλευση.

¹¹¹ Για την συχνότητα των δικών και την κρίση της βασιλείας τον 5^ο αι Βλ. Levy, 2008: 260-269.

¹¹² Βλ. Ξενοφών, *Ελληνικά* 2, 1, 7.

¹¹³ Levy, 2008: 269-274 για περισσότερες πληροφορίες που αφορούν τους ναάρχους. Επίσης ο Levy υποστηρίζει ότι η ανάγκη των βασιλέων να προσπαθούν να πείσουν εφόρους και συνέλευση για τον διορισμό στην θέση του ναυάρχου κάποιου φίλου τους καθώς και το γεγονός ότι προσπαθούσαν να αποφύγουν δίκες, αποτελούν ενδείξεις μείωσης της βασιλικής εξουσίας.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΟΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μου θα γίνει απόπειρα κριτικής των πηγών σε συνδυασμό με κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σπαρτιατικής πολιτείας. Η ήττα της Σπάρτης στην μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την απώλεια της ηγεμονίας της και την «απομυθοποίηση» των αήττητων Σπαρτιατών. Η εικόνα της πόλης των σπουδαίων πολεμιστών και της σκληρής διαπαιδαγώγησής τους αρχίζει και φθείρεται στα μάτια των υπόλοιπων Ελλήνων. Από εδώ και στο εξής η συνέχεια του 4ου αιώνα και οι αρχές του 3ου αποδεικνύονται εξαιρετικά δυσοίωνες για την πόλη.

Η πτώση της Σπάρτης δεν ξεκινάει αυστηρά χρονικά έπειτα από το 371/370 π.Χ. Οι αιτίες που την οδήγησαν σε αυτήν την κατάσταση εμφανίζονται πολύ νωρίτερα. Μετά την επικράτησή της στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, η Σπάρτη συγκεντρώνει στα χέρια της μεγάλα χρηματικά ποσά, τα οποία εισρέουν απότομα στην πόλη. Αυτά όμως συσσωρεύονται στην κατοχή λίγων, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μεγάλη ανισότητα μεταξύ πλουσίων και φτωχών.¹¹⁴ Οι φτωχοί δεν έχουν πλέον την δυνατότητα να δίνουν το απαιτούμενο μερίδιό τους στα συσσίτια και έτσι χάνουν σύμφωνα με τον νόμο τα πολιτικά τους δικαιώματα, ενώ εκείνοι που

¹¹⁴ Fuks, 1984: 230-249.

είχαν πολλά παιδιά, παρά τα προνόμια που δικαιούνταν, προχωρούσαν στον διαμερισμό της κληρονομιάς τους μεταξύ των παιδιών (έπειτα από τον νόμο του Επιταδέα) με άμεση συνέπεια την πενία και την στέρηση της ιδιότητας του πολίτη.¹¹⁵

Ο πληθυσμός των Σπαρτιατών, αν και πάντα δεν ήταν πολύ μεγάλος, τώρα μειώνεται αισθητά αφού από το 371 έως το 243 π.Χ. από τους 1.200 φτάνουν τους 700 πολίτες.¹¹⁶ Έπειτα από τόσες μάχες που προηγήθηκαν, η έλλειψη των ανδρών ήταν σημαντική και οι γυναίκες πατρούχοι γίνονταν όλο και περισσότερες καταλαμβάνοντας μεγάλες εκτάσεις γης. Οι γάμοι μεταξύ αυτών και των εύπορων ανδρών ήταν ένας ακόμη παράγοντας που είχε ως άμεση συνέπεια την συγκέντρωση του πλούτου σε συγκεκριμένες οικογένειες.

Η πόλη ήταν αντιμέτωπη με σοβαρά κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά ακόμη και ηθικά προβλήματα. Η Λυκούργεια νομοθεσία δεν εφαρμόζόταν πλέον στον απαιτούμενο βαθμό και η σπαρτιατική συνείδηση διαφθειρόταν με την πλεονεξία, τις προσωπικές φιλοδοξίες και την επιθυμία για μια πιο «ανάλαφρη» ζωή να κυριαρχούν. Οι Έφοροι, έχοντας σχεδόν ολοκληρωτική εξουσία, ενεργούν όπως εκείνοι επιθυμούν χωρίς να λογοδοτούν σε κανέναν. Η πτώση της σπαρτιατικής δύναμης επομένως ήταν ένα αναπόφευκτο γεγονός. Τα χρόνια που ακολουθούν την Θηβαϊκή ηγεμονία είναι πολύ σκοτεινά για την Σπάρτη, αφού κυριολεκτικά χάνεται χωρίς να υπάρχει κάποια μαρτυρία γι' αυτήν τουλάχιστον για 30 χρόνια. Είναι πλέον πλήρως απομονωμένη όσο βιώνει αυτή τη δύσκολη κατάσταση, μέχρι τις προσπάθειες του Άγη Δ' για αποφασιστικές μεταρρυθμίσεις που θα την βοηθήσουν να ανακάμψει. Την συνέχιση όμως αυτού του δύσκολου έργου αναλαμβάνει μετά την καταδίκη του Άγη, ο επόμενος βασιλιάς, Κλεομένης Γ', ακολουθώντας μια πιο επιθετική πολιτική προκειμένου να επαναφέρει την Λυκούργεια νομοθεσία.¹¹⁷ Η ιδέα της ισότητας των ομοίων, που είχαν σταματήσει πλέον να είναι όμοιοι, αποτελεί βασικό στόχο καθώς

¹¹⁵ Ο Αριστοτέλης (*Πολιτ.* 2. 9, 1270a 29-b 6) τονίζει τα κοινωνικά προβλήματα και τα θεωρεί βασική αιτία της πτώσης της πόλης.

¹¹⁶ Levy, 2008: 399. Ο Πλούταρχος στον *Άγη* (5. 6) αναφέρει ότι από τους 700 Σπαρτιάτες οι 100 μόνο κατείχαν κλήρο ενώ οι υπόλοιποι ήταν άποροι, πράγμα που υπονοεί πως μόνο αυτοί οι εκατό ήταν πολίτες με πλήρη δικαιώματα, αφού βασική προϋπόθεση ήταν η κατοχή γης. Για αναλυτικότερη έκθεση απόψεων πάνω στο συγκεκριμένο χωρίο, βλ. Fuks, 1984: 231 κ.ε.

¹¹⁷ Για τις μεταρρυθμίσεις των δύο αυτών βασιλέων και για τον χαρακτηρισμό τους ως μία «επανάσταση» βλ. Cartledge and Spawforth, 2002: 35-53.

επίσης και η αύξηση του αριθμού των Σπαρτιατών προκειμένου η πόλη να βρει ξανά την δύναμή της και το χαμένο κύρος της.¹¹⁸

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Πηγές

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξεταστούν οι πηγές από τις οποίες αντλούμε πληροφορίες για την Σπαρτιατική πολιτεία και οι οποίες είναι ποικίλες, όπως είδαμε και στο πρώτο μέρος της εργασίας. Για την αρχαϊκή περίοδο της πόλης, η εικόνα δεν είναι ιστορική. Προέρχεται από τον ποιητή Τυρταίο, ο οποίος, εμψυχώνοντας τους Σπαρτιάτες κατά τον Β΄ Μεσσηνιακό πόλεμο, μας έδωσε την ευκαιρία να κατανοήσουμε την αξία που είχε γι' αυτούς ο ένδοξος θάνατος. Άλλωστε, φαίνεται και μετέπειτα πως οι Σπαρτιάτες δεν εγκατέλειπαν το πεδίο της μάχης ακόμη και αν οι πιθανότητες νίκης δεν ήταν με το μέρος τους με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα φυσικά την μάχη των Θερμοπυλών.¹¹⁹ Οι κυριότερες πληροφορίες έρχονται από τον χώρο της ιστοριογραφίας των κλασικών χρόνων με τα έργα του Ηροδότου, του Θουκυδίδη και του Ξενοφώντα. Λίγο πριν από το τέλος της κλασικής περιόδου, ο Αριστοτέλης στο έργο του *Πολιτικά* αναφέρεται συχνά στην Σπάρτη και στο πολίτευμά της, προσφέροντας μια εικόνα για την κατάσταση της πόλης κατά τον κρίσιμο 4ο αιώνα. Από την ύστερη αρχαιότητα, ο Πλούταρχος μας προσέφερε πλούσιο υλικό στους γνωστούς *Βίους* (*Λυκούργος, Λύσανδρος, Άγις, Κλεομένης*) ενώ τα *Λακωνικά Αποφθέγματα*, καταγράφοντας τα λεγόμενα ανθρώπων και την συμπεριφορά τους σε διάφορες καταστάσεις, μας έδωσαν μια κατατοπιστική εικόνα για τα ήθη των πολιτών.

Από όλες αυτές τις μαρτυρίες είδαμε ότι αντλούμε σπουδαίο υλικό, αλλά συχνά οι αναφορές έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους. Δημιουργούνται κενά και αντιφάσεις για συγκεκριμένα ζητήματα και καλούμαστε να εξετάσουμε σε βαθύτερο επίπεδο τις μαρτυρίες μας προκειμένου να πλησιάσουμε όσο περισσότερο μπορούμε την αλήθεια. Κατά την γνώμη μου, μερικές πηγές πρέπει να εξετασθούν πιο

¹¹⁸ Προκειμένου να πετύχει την αύξηση του πληθυσμού προχώρησε σε παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων σε υπομειόνες έναντι χρηματικού ποσού που διατέθηκε για την στήριξη της πόλης.

¹¹⁹ Στην πορεία της ιστορίας ωστόσο είδαμε μια διαφορετική εικόνα (όπως στην Σφακτηρία), η οποία προκάλεσε εντύπωση στους άλλους Έλληνες.

προσεκτικά, καθώς υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που μας κάνουν να αμφισβητούμε την εγκυρότητά τους. Αυτές τις πηγές θα προσπαθήσω να εξετάσω στην συνέχεια.

6.1 Ξενοφών

Εξετάζοντας στο πρώτο μέρος της εργασίας μου το κυριότερο έργο που αφορά την Σπάρτη, την *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, θα ήταν συνετό να ξεκινήσουμε την κριτική των πηγών από τον Ξενοφώντα. Ο συγγραφέας αυτός έχει χαρακτηριστεί ουκ ολίγες φορές φιλολάκων επειδή τα έργα του φαίνεται, τουλάχιστον από την πρώτη ματιά, ότι επαινούν την πόλη της Σπάρτης. Ο *Αγησίλαος* αποτελεί ένα φανερό εγκώμιο προς τον Σπαρτιάτη βασιλιά τόσο για τις στρατιωτικές του ικανότητες όσο κυρίως για την συμπεριφορά, τις αξίες και τις πράξεις του. Ο Ξενοφώντας περιγράφει τις κινήσεις του βασιλιά σε διαφορετικές καταστάσεις και αναδεικνύει τις αρετές του, οι οποίες οφείλονται στον σπαρτιατικό τρόπο ζωής και στην αγωγή που έλαβε σαν Σπαρτιάτης πολίτης. Για τον ιστορικό, ο Αγησίλαος αποτελεί ένα άριστο παράδειγμα ανθρώπου που έλαβε την αγωγή σύμφωνα με την Λυκούργεια νομοθεσία και την έκανε πράξη στην καθημερινή του ζωή, γεγονός που δικαιολογεί και τα κοινά σημεία περιεχομένου μεταξύ της *Λακεδαιμονίων Πολιτείας* και του *Αγησιλάου*. Το ένα έργο συμπληρώνει το άλλο αφού ο Αγησίλαος φαίνεται να είναι ένας «γνήσιος» Σπαρτιάτης που έχει μεγαλώσει με τις αρχές που προβάλλονται στην *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*. Ο συγγραφέας μας βλέπει στον Αγησίλαο την εικόνα ενός πραγματικού ηγέτη που ενδιαφέρεται για την πατρίδα του και τοποθετεί το κοινό συμφέρον πάνω από το δικό του. Υπακούει στους νόμους της πόλης και ανταποκρίνεται στα καθήκοντα του στρατηγού και ιερέα με τον καλύτερο τρόπο. Έχει επίγνωση της θέσης του και της σημασίας του αξιώματός του. Είναι αναμφίβολα ένας βασιλιάς που εμπνέει το σεβασμό τόσο στους Σπαρτιάτες όσο και στους ξένους (π.χ. Αιγύπτιοι).

Ο έκδηλος όμως θαυμασμός του Ξενοφώντα προς τον Αγησίλαο δεν θα έπρεπε να μας προκαλεί εντύπωση, αφού οι απόψεις του για την ιδανική πολιτεία φαίνεται να βρίσκουν ανταπόκριση στον συγκεκριμένο βασιλιά. Γνωρίζουμε ότι ο Ξενοφώντας κατάγεται από εύπορη οικογένεια και δεν ήταν υποστηρικτής του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ήταν αυτό ωστόσο αρκετό για να δικαιολογηθεί η απόφασή του να πολεμήσει στο πλευρό των Σπαρτιατών κατά των Περσών στην Μ.

Ασία, γεγονός που πιθανότητα του στέρησε το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη και τον οδήγησε στην εξορία;

6.1.1 Ιδεολογικές απόψεις

Θα ξεκινήσουμε με μια σύντομη έκθεση των ιδεολογικών απόψεων του Ξενοφώντα για την ιδανική πολιτεία.¹²⁰ Δύο βασικές ιδέες του Ξενοφώντα είναι ότι η διακυβέρνηση δεν είναι δύσκολη εάν οι κυβερνήτες είναι σοφοί και ότι μια σοφή ηγεσία δεν είναι ανέφικτη.¹²¹ Όλη η σημασία επομένως θα πρέπει να δίνεται στον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά ώστε μέσω της κατάλληλης αγωγής να γίνεται χρηστός πολίτης. Ο Ξενοφώντας πιστεύει ότι το πολίτευμα είναι τόσο καλό όσο ο καλύτερος πολίτης του και τόσο φτωχό όσο ο χειρότερος, ενώ η πιο καλή κυβέρνηση είναι εκείνη που παράγει τον μεγαλύτερο αριθμό καλών ανθρώπων.¹²² Το ιδανικό γι' αυτόν κράτος, που όπως φαίνεται από την *Κύρου Παιδεία* είναι η Περσία, εκφυλίζεται και καταρρέει μετά τον θάνατο του Κύρου αφού εκείνος αποτελούσε τον πυλώνα σταθερότητάς του. Ο συγγραφέας τονίζει την ατομικότητα και επιθυμεί την βελτίωση του καθενός προκειμένου το κράτος να ωφεληθεί, σε αντίθεση με τον Πλάτωνα ο οποίος μπροστά στην κρατική ευημερία θυσιάζει την ατομικότητα.¹²³

Μπορεί να ήταν αριστοκρατικός αλλά δεν δεσμεύτηκε ποτέ δηλώνοντας μια απόλυτη μορφή διακυβέρνησης, διότι γνώριζε ότι οι θεσμοί χαρακτηρίζονται από μεταβλητότητα.¹²⁴ Αντιμετωπίζει το σήμερα ρεαλιστικά, αλλά είναι ιδεαλιστής όσον αφορά το αύριο και επιθυμεί ο κάθε άνθρωπος να είναι ενάρετος ώστε πάνω σε αυτήν τη βάση να στηριχθούν οι πολιτικές υποθέσεις. Ωστόσο, επειδή συνειδητοποιεί ότι στην πραγματικότητα δεν είναι όλοι ενάρετοι και πειθαρχημένοι, προτείνει την ύπαρξη ενός ιδανικού ηγέτη που θα μπορέσει να ακολουθήσει μεθόδους δικαιοσύνης, όπως ο νόμος, η γενναιοδωρία, η διπλωματία.¹²⁵ Μόνο τότε θα υπάρξουν

¹²⁰ Weathers, 1954.

¹²¹ Weathers, 1954: 317.

¹²² Weathers, 1954: 317.

¹²³ Weathers, 1954: 318.

¹²⁴ Weathers, 1954: 319.

¹²⁵ Weathers, 1954: 320-1.

αποτελέσματα παρόμοια με εκείνα που θα υπήρχαν αν ο καθένας ήταν κυβερνήτης του εαυτού του.

Διαβάζοντας λοιπόν τον *Αγησίλαο*, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει πως πιθανότατα εκείνος αποτελούσε για τον Ξενοφώντα μια ιδανική μορφή ηγέτη. Ήταν ενάρετος και παρά το αξίωμα του βασιλέα πειθαρχούσε απόλυτα στους νόμους και τους εφόρους και φρόντιζε να πράττει αναλόγως ώστε να λειτουργεί σαν πρότυπο για τους πολίτες της Σπάρτης. Ίσως αυτό να αποτέλεσε και την αιτία για την οποία ο Ξενοφών τον ακολούθησε στις εκστρατείες του στην Μ. Ασία. Ίσως μπόρεσε να διακρίνει την σπάνια προσωπικότητά του και είδε στο πρόσωπό του τον ηγέτη που έψαχνε μετά τον θάνατο του Κύρου.

Ας μην ξεχνάμε πως όντας μαθητής του Σωκράτη βίωσε, ακόμη και με τον πιο άσχημο τρόπο, την υπακοή στους νόμους, αφού ο δάσκαλός του, παρά την απόφαση της καταδίκης του, δέχτηκε ό, τι του επιβλήθηκε άσχετα με τον αν γνώριζε πως η αλήθεια απέχει πολύ από τις συκοφαντίες των κατηγορών του. Σεβάστηκε τους νόμους της πόλης του παρά το γεγονός ότι κατηγορήθηκε και για την παρότρυνση των νέων προς την απειθαρχία των νόμων.¹²⁶

6.1.2 Μεροληψία

Ο Ξενοφών θα μπορούσε να κατηγορηθεί για μεροληψία, ειδικά στην *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*. Κατά πόσο όμως ισχύει κάτι τέτοιο και σε τι βαθμό μπορεί να φτάσει αυτή του η μεροληψία; Επηρεάστηκε από την αριστοκρατική του καταγωγή η οποία τον οδήγησε σε κριτική της δημοκρατίας και εξωραϊσμό των ολιγαρχικών πολιτευμάτων; Μήπως το χρονικό διάστημα που έζησε ως εξόριστος στον Σκιλλούντα τον έκανε να αναθεωρήσει πάνω σε συγκεκριμένα θέματα; Σε όλα αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσω να απαντήσω όσο αυτό καθίσταται δυνατό έχοντας την επίγνωση πως ποτέ δεν θα μπορέσουμε να είμαστε απολύτως σίγουροι για γεγονότα του παρελθόντος.

Καταρχάς ότι ασχολήθηκε με την συγγραφή ενός έργου αφοσιωμένου αποκλειστικά στην Λακεδαιμονική πολιτεία και το ότι συχνά μέσα σε αυτό επαινεί την σπαρτιατική αντίληψη πάνω σε διάφορα ζητήματα δείχνει την επιθυμία του να

¹²⁶Seager, 2001: 391.

πληροφορήσει τους αναγνώστες του γι' αυτή την «ασυνήθιστη» οργάνωση ενός κράτους. Η αφορμή που τον οδήγησε στην συγγραφή του έργου είναι το πώς μία πόλη με τόσο μικρό πληθυσμό κατάφερε να γίνει η πιο ισχυρή. Ήδη από την αρχή μας δείχνει το θαυμασμό του γι' αυτήν την πόλη και συνεχίζει παραθέτοντας μία σειρά από διατάξεις που ήταν υπεύθυνες για την επιτυχία της.

Η συνήθης τακτική του είναι η αντίθεση που χρησιμοποιεί στην αρχή κάθε θέματος μεταξύ των υπόλοιπων πόλεων και της Σπάρτης. Ο τρόπος αυτός δίνει στον αναγνώστη να καταλάβει την αντίθεση και την σημασία της. Ενώ όμως όλα φαντάζουν ιδανικά στις περιγραφές του Ξενοφώντα, γνωρίζουμε πως υπάρχουν στοιχεία που αποκρύπτει, προκειμένου πιθανόν να μην αμαυρώσει την εικόνα της πόλης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παντελής έλλειψη αναφοράς της πρακτικής της κρυπτείας. Αυτή μάς είναι γνωστή από άλλες αρχαίες πηγές, όπως είδαμε παραπάνω, και σίγουρα πρόκειται για μια πολύ σκληρή διαδικασία. Ακόμη και αν δεχτούμε ότι ήταν μόνο μια διαδικασία που είχε να κάνει με την δοκιμασία και την επιβίωση των νεαρών Σπαρτιατών, εξακολουθεί να είναι μια πραγματικά δύσκολη και επίπονη πρακτική. Φυσικά από τις μαρτυρίες που υποστηρίζουν ότι κατά την διάρκεια αυτής της δοκιμασίας οι νεαροί προχωρούσαν σε συστηματική δολοφονία ειλώτων, καταλαβαίνουμε τον απάνθρωπο χαρακτήρα της, τον οποίο σίγουρα δεν θα ήθελε να προβάλλει ο Ξενοφώντας. Αντίθετα, επιλέγει εκείνα μόνο τα στοιχεία υπεροχής του νομοθετικού σχεδίου του Λυκούργου.

Μια ακόμη περίπτωση στην οποία ο συγγραφέας δεν μας παρέχει επαρκείς πληροφορίες έχει να κάνει με το είδος της εκπαίδευσης που ακολουθούσαν οι Λακεδαιμόνιοι. Δεν μιλά καθόλου για άσκηση στα γράμματα και την μουσική, αλλά αναφέρεται μόνο στην σωματική άσκηση των νέων και την επίβλεψή τους από διακεκριμένους πολίτες. Φαίνεται αδύνατο να μην διδάσκονταν καθόλου γραφή και ανάγνωση, αλλά πιθανόν ο Ξενοφώντας να μην κάνει λόγο για αυτά επειδή οι υπεύθυνοι δάσκαλοι ήταν υπομείονες, όπως είδαμε στο σχετικό κεφάλαιο για την παιδεία στην Σπάρτη. Επιθυμεί να τονίσει την διαφορά στην ποιότητα των παιδαγωγών, αλλά στην περίπτωση της Σπάρτης δεν επιλέγει τους υπεύθυνους για την εκμάθηση των γραμμάτων. Μάλλον η αλήθεια είναι ότι η Σπάρτη δεν διαφέρει σε αυτό από τις άλλες πόλεις διότι, αν αυτό συνέβαινε, ο ιστορικός δεν θα έχανε την

ευκαιρία να το τονίσει.¹²⁷ Επίσης δεν αναφέρεται στην εξέταση των νεογνών προκειμένου να διαπιστωθεί αν αυτά είναι ικανά μεγαλώνοντας να γίνουν ικανοί πολίτες. Η διαδικασία περιγράφεται από τον Πλούταρχο (*Λυκούργος* 16) και φαντάζει ιδιαίτερα σκληρή.

Εκτός όμως από την *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, ορισμένοι μελετητές έχουν διακρίνει την μεροληπτική του στάση και στα *Ελληνικά*. Το έργο ξεκινάει με αναφορά στην νίκη των Λακεδαιμονίων με αρχηγό τον Αγησανδρίδα έναντι των Αθηναίων. Η επιλογή του αυτή να αρχίσει το έργο του με αυτόν τον τρόπο θεωρήθηκε ότι ίσως αποτελεί μια ένδειξη προτίμησής του προς το σπαρτιατικό κράτος, όπως αναφέρει ο Finley.¹²⁸ Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι επιθυμεί να επιδείξει την σπαρτιατική υπεροχή αλλά ότι συνεχίζει την ιστορία από το σημείο που την άφησε ο Θουκυδίδης, και το συμβάν της συγκεκριμένης νίκης αποτελούσε αυτήν τη συνέχεια. Το γεγονός ότι αποδίδει την πτώση της Σπαρτιατικής ηγεμονίας στην οργή των θεών (*Ελληνικά* 5.4.1) επειδή η Σπάρτη δεν τήρησε την υπόσχεσή της να διαφυλάξει την αυτονομία των ελληνικών πόλεων δείχνει πιθανόν ότι δεν θέλει να αναφέρει τις πραγματικές αιτίες διότι έτσι θα αμαύρωνε την εικόνα της πόλης. Ωστόσο, δεν αναιρείται το γεγονός ότι δίνει μεγάλο μερίδιο ευθύνης και στην απειθαρχία αυτή μιας και ο Ξενοφών φαίνεται μέσα από τις σχετικές αναφορές στα έργα του ότι ήταν θεοσεβούμενος.

6.1.3 *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*: είναι σάτιρα;

Ο Strauss L. δίνει μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση όσον αφορά την *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*. Εκλαμβάνει το έργο ως μία σάτιρα του Ξενοφώντα προς την πόλη ισχυριζόμενος ότι με συγκεκριμένες αναφορές του εντός του έργου ασκεί κριτική στο σπαρτιατικό σύστημα.¹²⁹ Υποστηρίζει πως η ειρωνεία του συγγραφέα καθ' όλη την πορεία της διήγησης είναι ιδιαίτερα έντονη, αν και κεκαλυμμένη στην πραγματικότητα, δεν επαινεί την Σπάρτη. Ας δούμε με συντομία κάποιες θέσεις του.

¹²⁷Tuplin, 1994: 156.

¹²⁸ Finley, 1981: 14 κ.ε. Ο ίδιος μάλιστα χαρακτηρίζει τα *Ελληνικά* ως ένα αναξιόπιστο, μεροληπτικό και ανειλικρινές έργο που σπάνια είναι διαφωτιστικό σε ευρύτερα θέματα.

¹²⁹ Strauss, 1939: 27- 28.

Αρχικά ο Ξενοφώντας, μιλώντας για την διατροφή των γυναικών, αποφεύγει να αναφέρει τις τροφές που καταλάωναν οι Σπαρτιάτισσες δίνοντας έμμεσα μια ένδειξη της χαλαρότητας και της ακολασίας των γυναικών αυτών. Ο Strauss συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι ο πιθανός λόγος που ο συγγραφέας επιλέγει τον όρο «θηλυκό» (1.4) για να τις χαρακτηρίσει είναι ότι εκείνες έχουν διατηρήσει πιο έντονη την ζωική τους φύση σε σχέση με τους άνδρες γεγονός που επιδεικνύει την ανηθικότητά τους. Το γεγονός μάλιστα ότι δεν αναφέρεται καθόλου στην ηθική διαπαιδαγώγησή τους είναι ακόμη ένα στοιχείο που υποδεικνύει την ασυδοσία τους. Έτσι το πρώτο κεφάλαιο του έργου καταλήγει να είναι μια έμμεση σάτιρα για τις Σπαρτιάτισσες, οι οποίες έχουν κατηγορηθεί και από άλλους για την ακολασία τους (π.χ. Αριστοτέλης).¹³⁰

Όσο για το δεύτερο κεφάλαιο της *Λακεδαιμονίων Πολιτείας*, ισχυρίζεται πως η παντελής έλλειψη αναφοράς στην εκπαίδευση που αφορά τα γράμματα και την μουσική έχει μια βαθύτερη ερμηνεία. Σε άλλα αποσπάσματα έργων του κάνει λόγο για την εκπαίδευση με πειθώ και λόγο και μιλά για την ανωτερότητα αυτής έναντι της παιδείας που βασίζεται σε απάτες και κλοπές.¹³¹ Συνεχίζει επομένως ο Strauss λέγοντας ότι το δεύτερο κεφάλαιο είναι έτσι δομημένο ώστε μας επιτρέπει να δούμε ότι στην Σπάρτη η κατάρτιση στις κλοπές και στις τιμωρίες έχει πάρει τη θέση από αυτήν στην μουσική και τα γράμματα.

Σχολιάζοντας την αίσθηση ντροπής που ο Ξενοφών αναφέρει ότι κατέχουν οι Σπαρτιάτες πάνω στα διάφορα θέματα (συσσίτια, εγκράτεια στις παιδευσιακές σχέσεις, φιλοχρηματία κ.λ.π), τονίζει ότι πρόκειται για υποκρισία, αφού τελικά αυτό που τους «εμποδίζει» είναι ο φόβος των τιμωριών. Η ντροπή αφορούσε τις δραστηριότητες της δημόσιας ζωής χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ίσχυε και για τις ιδιωτικές υποθέσεις, με τον Λυκούργο να αναγκάζει ουσιαστικά τους πολίτες να κάνουν απαγορευμένα πράγματα κάτω από άκρα μυστικότητα.¹³² Επομένως, καταλήγει ο Strauss, η λεγόμενη παρακμή της σπαρτιατικής αρετής δεν είναι τίποτα άλλο από την παρακμή αυτής της υποκρισίας.¹³³ Με το 14ο κεφάλαιο στην

¹³⁰Strauss, 1939: 3-4.

¹³¹Strauss, 1939: 7.

¹³²Strauss, 1939: 15-16.

¹³³ Έτσι ο Strauss υποστηρίζει πως η μόνη διαφορά μεταξύ των παλαιότερων Σπαρτιατών και των παρόντων είναι ότι οι τελευταίοι δεν υπακούν πλέον φανερά στην λυκούργεια νομοθεσία.

πραγματικότητα μας δίνει να καταλάβουμε πως ο έπαινος της Σπάρτης σταματάει στο 13ο κεφάλαιο και μας αναγκάζει να αναθεωρήσουμε όλα όσα ειπώθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια.¹³⁴

Τέλος ο Strauss αναφέρει πως ο Ξενοφών απολογείται για τον πλατειασμό του σε θεσμούς που αφορούν τον πόλεμο (12.7) μιας και αυτοί δεν αξίζουν μεγάλη προσοχή και επιλέγει να κλείσει το έργο του με ένα κεφάλαιο που σχετίζεται με την ειρήνη έτσι ώστε να δηλώσει την ανωτερότητά της έναντι του πολέμου.¹³⁵ Αυτό ίσως αποτελεί μια έμμεση αιχμή για τον χαρακτήρα του σπαρτιατικού κράτους που θυμίζει ένα στρατόπεδο με διαρκή θητεία μέσα στο οποίο εκπαιδεύονται όλοι συνεχώς πάνω στις πολεμικές τεχνικές.

6.1.4 *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*: έπαινος και κριτική;

Εκθέσαμε ως τώρα την άποψη μελετητών για την μεροληψία του Ξενοφώντα καθώς επίσης και την άκρως αντίθετη οπτική. Ωστόσο έχει παρατηρηθεί και μια ενδιαμέση προσέγγιση σχετικά με το αν η *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* ειδικά, αλλά και γενικά τα υπόλοιπα έργα του συγγραφέα, τάσσονται με κάποιο τρόπο υπέρ ή κατά της σπαρτιατικής κοινωνίας. Η Humble ασχολείται στην διδακτορική διατριβή της με την προσέγγιση του Ξενοφώντα σε ζητήματα που αφορούν την πόλη της Σπάρτης.

Στα συμπεράσματα της έρευνάς της σημειώνει πως το έργο του Ξενοφώντα δεν είναι εγκωμιαστικό ούτε προϊόν φιλολακωνισμού αλλά ούτε και σάτιρα. Η προσέγγιση του έργου του, ακολουθώντας μόνο μία από αυτές τις οπτικές, δεν μπορεί να μας δώσει μία ορθή κατανόηση σχετικά με την άποψη του Ξενοφώντα για την Σπάρτη.¹³⁶ Η Humble υποστηρίζει πως ο συγγραφέας αναγνωρίζει την επιτυχία του Σπαρτιατικού συστήματος όσον αφορά τις ενέργειες των πολιτών στα πλαίσια του δημόσιου βίου αλλά παράλληλα συνειδητοποιεί την αποτυχία του στην άσκηση της αρετής εντός της ιδιωτικής ζωής.¹³⁷ Φέρνει ως παράδειγμα την «ευνομία» η οποία παραδοσιακά είναι συνδεδεμένη με την Σπάρτη. Στο κεφάλαιο 14 της *Λακεδαιμονίων Πολιτείας* είδαμε πως δηλώνεται ξεκάθαρα η ανυπακοή των Σπαρτιατών όσον αφορά

¹³⁴Strauss, 1939: 22-23.

¹³⁵Strauss, 1939: 24-25.

¹³⁶Humble, 1997: 235.

¹³⁷Humble, 1997: 235.

τους νόμους κατά την περίοδο συγγραφής του έργου. Ωστόσο, η ευνομία δεν αναφέρεται ούτε στο 1.2 όπου μιλά για την συμμόρφωση και τήρηση των νόμων από τους πολίτες και έχει να κάνει με μια παλαιότερη περίοδο. Το γεγονός αυτό επομένως πιθανόν δηλώνει ότι ο Ξενοφών γνώριζε πως ακόμη και πριν από την δική του εποχή η ευνομία με την σημασία της υπακοής στους νόμους ήταν προβληματική, καθώς δινόταν έμφαση μόνο στην δημόσια υπακοή.¹³⁸

Τι πραγματικά ισχύει για την θέση του Ξενοφώντα είναι δύσκολο να πούμε με βεβαιότητα. Θεωρώ ωστόσο πως θα υποτιμούσαμε κατά πολύ το έργο του υποστηρίζοντας πως ήταν ένας τυφλός υποστηρικτής της Σπάρτης διότι, αν πράγματι ήταν, δεν θα υπήρχε λόγος να συμπεριλάβει στην *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* το 14ο κεφάλαιο. Φαίνεται πως έχει κριτική σκέψη και είναι σε θέση να αναγνωρίσει τα σφάλματα των Σπαρτιατών. Επαινεί όσα θεωρεί ότι είναι άξια επαίνου αλλά παράλληλα ασκεί έμμεση κριτική εκεί που κατ' αυτόν είναι αναγκαίο. Οι παραλείψεις που παρατηρούνται στο έργο του προκαλούν προβληματισμό, αλλά πιθανόν να τις έκανε διότι δεν επιθυμούσε μια σφοδρή κριτική της πόλης που του προσέφερε μια νέα ζωή όταν το είχε ανάγκη. Έχοντας όμως την οξύνοια επέλεξε να τοποθετήσει μέσα στο έργο το 14ο κεφάλαιο, το οποίο δεν αποκλείεται να προστέθηκε αργότερα σε μια προσπάθειά του να αποκαταστήσει την αλήθεια της εποχής του.

6.2 Θουκυδίδης- Ηρόδοτος

Το ερώτημα που τίθεται στο σημείο αυτό είναι ποιος από τους δύο κορυφαίους ιστορικούς της αρχαιότητας μπορεί να μας παρέχει αντικειμενικές πληροφορίες για την σπαρτιατική κοινωνία και τα ιστορικά γεγονότα που αφορούν την πόλη. Από την μια πλευρά έχουμε τον πατέρα της ιστορίας και από την άλλη τον θεμελιωτή της ιστορικής επιστήμης. Οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς από μελετητές για το έργο τους και τις επιρροές τους καλό είναι να ληφθούν υπ' όψιν αλλά δεν είναι απαραίτητη η υιοθέτηση κάποιας συγκεκριμένης άποψης σε μια προσπάθεια μας να ανακαλύψουμε την αλήθεια.

Ο Αθηναίος ιστορικός κατάφερε πράγματι να αφήσει ένα *κτῆμα ἐς αἰεί*, όπως επεδίωκε, προσπαθώντας να εκθέσει τα γεγονότα με τον τρόπο που συνέβησαν.

¹³⁸Humble, 1997: 236.

Επιθυμούσε και επεδίωκε την αντικειμενικότητα και για αυτόν ακριβώς το λόγο αναζητούσε προσεκτικά τις πηγές του και έκρινε βάσει δεδομένων τις μαρτυρίες που έφθαναν στα αυτιά του. Η τάση όμως να αποδεχόμαστε γεγονότα και καταστάσεις μόνο επειδή προέρχονται από το θουκυδίδειο έργο δεν είναι ορθή.¹³⁹ Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως τα γεγονότα της παλαιότερης του εποχής δεν είναι δυνατόν να τα γνωρίζει σε ικανοποιητικό βαθμό από την στιγμή που δεν έζησε τότε. Αντίθετα, για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο μπορούμε να είμαστε πιο σίγουροι ως ένα βαθμό μιας και ο ίδιος βίωσε καταστάσεις και ήταν αυτόπτης μάρτυρας σημαντικών συμβάντων. Ωστόσο, δεν γίνεται να λησμονούμε την αθηναϊκή του καταγωγή και την πιθανή μεροληψία του που οφείλεται σε αυτήν και τον αθηναϊκό τρόπο σκέψης του σε ορισμένες περιπτώσεις.¹⁴⁰ Πάντως αναμφισβήτητα ο Θουκυδίδης αποτελεί ορθώς μια κύρια πηγή μας με την προϋπόθεση ότι η άβουλη ολοκληρωτική αποδοχή από την πλευρά μας των λεγόμενων του δεν πρέπει να πραγματοποιείται, γεγονός που θα έπρεπε να ισχύει έτσι κι αλλιώς για όλα τα αρχαία κείμενα.

Ο Ηρόδοτος από την άλλη έχει επικριθεί, ήδη από τον ίδιο τον Θουκυδίδη, για τον μυθικό χαρακτήρα της αφήγησής του και την έλλειψη του χρονολογικού πλαισίου και της αλήθειας. Η μορφή του έργου του και η χρήση μυθικών στοιχείων, ειδικά στις αφηγήσεις των παλαιότερων εποχών, δημιούργησαν αμφιβολίες για την εγκυρότητα του έργου του. Ωστόσο, πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας πως δεν είναι δυνατόν να γνωρίζει επακριβώς γεγονότα τόσων χρόνων πίσω από την εποχή του και γι' αυτό στηρίζεται σε αφηγήσεις ανθρώπων που ο ίδιος έχει φροντίσει να βρει. Σαν ένας δημοσιογράφος της εποχής συλλέγει το υλικό των "συνεντεύξεών" του και προχωρά στην παρουσίαση. Άλλωστε ο μύθος ήταν η ιστορία αυτών των ανθρώπων και συχνά δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε τις δύο αυτές έννοιες μέσα σε ένα γεγονός.

Ο Romm στο βιβλίο του υποστηρίζει πως ο Ηρόδοτος κινείται πάνω σε μια κατιούσα κλίμακα βεβαιότητας. Πιο συγκεκριμένα «σύμφωνα με αυτήν την κλίμακα, όσο πλησιάζουμε στην εποχή μας η αλήθεια γίνεται σταδιακά όλο και πιο

¹³⁹Starr, 1965: 261-2. Η ίδια τάση αναφέρεται στο άρθρο ότι ισχύει και για τον Αριστοτέλη σε αντίθεση με τον Έφορο και τον Πλάτωνα. Ο Έφορος έχει κατακριθεί πολλάκις παρά το γεγονός ότι χρησιμοποιεί ως πηγές του για την παλαιότερη Σπάρτη τον Τυρταίο και τον Αλκμάνα που έζησαν κοντά σε εκείνη την εποχή ενώ οι εξιδανικευμένες απόψεις του Πλάτωνα δεν μπορούν να περάσουν απαρατήρητες.

¹⁴⁰Starr, 1965: 260-1.

προσπελάσιμη, ενώ όσο πάμε πίσω στον χρόνο βυθίζεται όλο και περισσότερο στο μύθο. Στην μία άκρη του φάσματος βρίσκεται ο μύθος, απ' τον οποίο όμως μπορούν να εξαχθούν κάποιες ιστορικές αλήθειες, και στην άλλη υπάρχει η ιστορική αλήθεια, κι αυτήν, όμως, μπορούν να την επηρεάσουν μυθολογικές καταβολές ιδιαίτερα στον τρόπο με τον οποίο τα γεγονότα αναπαράγονται στη μνήμη. Σε κάποιο σημείο αυτού του φάσματος- κάπου τρεις γενιές πριν από την εποχή του- ο Ηρόδοτος ένιωσε ότι η ισορροπία ανάμεσα στον μύθο και στην ιστορία διαταράχθηκε δραματικά και τότε επέβαλε ένα όριο ανάμεσά τους. Ο διαχωρισμός του όμως μοιάζει αυθαίρετος, γιατί ενώ η αφήγηση γίνεται όλο και πιο ακριβής καθώς προχωρά στα ογδόντα χρόνια της εξιστόρησής του, παράλληλα η επιρροή της υποκειμενικής του άποψης και της φαντασίας του εντοπίζεται ακόμα και στα τελευταία στάδια». ¹⁴¹

Βέβαια δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Ηρόδοτος είναι αυτός που βρίσκεται πιο κοντά στην εποχή της παλαιότερης Σπάρτης. Γνώριζε την πόλη πριν τον Πελοποννησιακό πόλεμο και πριν την επιρροή της αθηναϊκής προκατάληψης ενώ είχε την δυνατότητα να συνομιλήσει με ανθρώπους που είχαν μνήμες από τον 6ο αιώνα. ¹⁴² Κάποιος που θα συλλέξει και θα διαβάσει τα στοιχεία που παραθέτει ο ιστορικός σχετικά με την αρχαϊκή Σπάρτη μη έχοντας στο μυαλό του τις μεταγενέστερες ιδέες που αφορούν αυτήν την πόλη θα είναι σε θέση να δει μια διαφορετική εικόνα. ¹⁴³ Και γιατί να αμφισβητήσουμε αυτήν την εικόνα από την στιγμή που η ηροδότεια προέλευσή της την τοποθετεί πιο κοντά στην εποχή εκείνη; Φαντάζει περίεργο να στηριζόμαστε στις μαρτυρίες μεταγενέστερων προβάλλοντας ως επιχείρημα την αναξιπιστία και μη εγκυρότητα του έργου του Ηροδότου επειδή οι μυθικές αναφορές έχουν σπουδαίο ρόλο μέσα σε αυτό. Έχει ταξιδέψει στην Σπάρτη και γνωρίζει την κατάσταση που επικρατεί από πρώτο χέρι. Δεν υπάρχει κάποιος

¹⁴¹Romm, 2004: 49-50. Οι επόμενοι ιστορικοί γράφουν για γεγονότα που έχουν ζήσει και έχουν πλήθος πηγών πάνω στις οποίες μπορούν να βασιστούν σε αντίθεση με τον Ηρόδοτο που προχώρησε στην έρευνα μιας πολύ πιο μακρινής εποχής από την δική του χωρίς να διαθέτει γραπτές πηγές. Ο τρόπος με τον οποίο εργάστηκε ήταν και ο λόγος που οδήγησε τον Θουκυδίδη να τον κατηγορεί και να τον χαρακτηρίζει ως «παραμυθά» διότι ο μόνος σκοπός του ήταν η τέρψη του κοινού και όχι η αναζήτηση της αλήθειας.

¹⁴²Starr, 1965: 263. Ο Starr αναφέρει ότι ο Ηρόδοτος δεν λειτουργεί σαν οδηγός για τον 7ο αι. π.Χ. γιατί γνωρίζει πως η ανθρώπινη μνήμη δεν είναι δυνατόν να φτάνει τόσο πίσω.

¹⁴³Starr, 1965: 263. Η Σπάρτη φαίνεται σαν μια κυρίαρχη δύναμη στην Ελλάδα και κυρίως στην Πελοπόννησο με ενεργό δράση στις θαλάσσιες αποστολές.

εμφανής λόγος για τον οποίο θα διαστρέβλωνε την πραγματικότητα. Τέλος, το γεγονός επίσης ότι δεν έχει ούτε αθηναϊκή ούτε σπαρτιατική καταγωγή τον βοηθάει να παραμένει αμερόληπτος στην παρουσίαση των δεδομένων αφού δεν επιθυμεί να εγκωμιάσει ή να κατακρίνει κάποια από τις δύο πόλεις.

6.3 Αριστοτέλης

Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με την πολιτική έρευνα, επηρεασμένος πιθανόν από τον δάσκαλό του, τον Πλάτωνα, αναλύοντας και συγκρίνοντας διάφορες μορφές διακυβέρνησης. Συνέλεξε πληροφορίες με την βοήθεια των μαθητών του και κατέγραψε τον τρόπο λειτουργίας 158 πολιτειών, μέσα στις οποίες συγκαταλεγόταν η *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* του που δυστυχώς δεν σώζεται σήμερα.¹⁴⁴ Ωστόσο, στα *Πολιτικά* του γίνεται λόγος για την πόλη της Σπάρτης που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε ως ένα βαθμό την εικόνα της κοινωνίας και τους θεσμούς της. Κατά την εξέταση όμως των συγκεκριμένων χωρίων ερχόμαστε αντιμέτωποι με πολλές αντιθέσεις που προκύπτουν μέσα από τα λεγόμενα του ίδιου του Αριστοτέλη.

Έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις για αυτές τις αντιθετικές αναφορές από τους μελετητές. Ο David στο άρθρο του αναφέρει τις απόψεις του Ollier, Cloche και Tigerstedt. Πιο συγκεκριμένα, ο Ollier υποστηρίζει πως ο Αριστοτέλης παρουσιάζει στο έργο του δύο αντίθετες μεταξύ τους στάσεις όσον αφορά την Σπάρτη. Η μια είναι πιο επικριτική και πηγάζει από τις προσωπικές του εμπειρίες και την πτώση της Σπάρτης μετά την μάχη των Λεύκτρων ενώ η δεύτερη είναι πιο εξιδανικευμένη και έχει να κάνει με το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης είναι ένας θεωρητικός που πιθανόν επηρεασμένος από τον Πλάτωνα προσπαθεί να παρουσιάσει μια ιδανική πολιτεία.¹⁴⁵

Ο Cloche συμφωνεί με τον Ollier για τις αντιθετικές στάσεις που εκθέτει ο φιλόσοφος τονίζοντας ωστόσο ότι ο έπαινος καταλαμβάνει πολύ λιγότερο χώρο στο έργο του και η κριτική είναι τόσο έντονη που τελικά περιορίζει τη δύναμη του επαίνου ενώ παράλληλα δεν αναγνωρίζει κάποια πλατωνική επιρροή στην

¹⁴⁴David, 1982/1983: 67.

¹⁴⁵David, 1982/1983: 68.

μεταχείριση των ζητημάτων που αφορούν την Σπάρτη.¹⁴⁶ Ο Tigerstedt από την άλλη δέχεται την παρουσία των δύο αντιθετικών στάσεων και την ανισότητα μεταξύ επαίνου και κριτικής αλλά αναγνωρίζει την επιρροή του δασκάλου του στα λεγόμενα του Αριστοτέλη.¹⁴⁷

Ο David υποστηρίζει πως οι περισσότεροι μελετητές, συμπεριλαμβανομένων και των προαναφερθέντων, δεν έχουν λάβει υπ' όψιν τους τον σημαντικό παράγοντα του χρόνου που ο Αριστοτέλης έχει στο μυαλό του σε κάθε αναφορά. Πιθανόν οι αντιθέσεις αυτές να εξηγούνται από το γεγονός ότι ο φιλόσοφος στηρίζεται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους της σπαρτιατικής ιστορίας κάθε φορά και επαινεί συγκεκριμένα στοιχεία του σπαρτιατικού κόσμου χωρίς να είναι τυφλός θαυμαστής του ενώ η κριτική του επικεντρώνεται κυρίως στην σύγχρονη του Σπάρτη.¹⁴⁸

Παίρνει ως παράδειγμα το απόσπασμα που αναφέρεται στον θεσμό των εφόρων (*Πολιτικά* 1270b 6-35) μέσα στο οποίο εύκολα ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται μια αντιθετική διάθεση στα λεγόμενα του φιλοσόφου. Ο David ισχυρίζεται πως η αριστοτελική κριτική δεν έχει να κάνει τόσο με τη φύση του αξιώματος αλλά με τον χαρακτήρα που έχει στην εποχή του.¹⁴⁹ Ενώ αρχικά εγκρίνει το σύστημα εκλογής τους, στη συνέχεια θεωρεί πως το γεγονός ότι οι έφοροι εκλέγονται από το σύνολο των πολιτών έχει ως αποτέλεσμα να ανεβαίνουν στην εξουσία επιρρεπείς άνθρωποι που εύκολα μπορούν να δωροδοκηθούν. Ωστόσο ο David συνδέει αυτή την κριτική με το γεγονός ότι το συγκεκριμένο απόσπασμα ακολουθεί ένα άλλο που κάνει λόγο για τη σύγχρονη κοινωνικοοικονομική κατάσταση η οποία είχε ως συνέπεια την αύξηση του αριθμού των φτωχών που πιθανότατα είναι ευάλωτοι στην δωροδοκία. Επίσης οι ίδιοι έχοντας ανατραφεί σε μια κοινωνία που εκείνη την περίοδο ταλανίζεται από πτώση των ηθικών αξιών, μπορούν να αποδειχθούν επικίνδυνοι για την πόλη αν αναλογιστεί κανείς το μέγεθος της δύναμης τους. Φυσικά υπάρχει κριτική όσον αφορά τον «παιδαριώδη» τρόπο εκλογής των εφόρων και την τόσο μεγάλη δύναμη που έχουν ειδικά στον δικαστικό τομέα, αλλά αυτή η κριτική έχει να κάνει με τον θεσμό γενικότερα και όχι με την εικόνα του στα χρόνια του φιλοσόφου.

¹⁴⁶David, 1982/1983: 68-9.

¹⁴⁷David, 1982/1983: 69.

¹⁴⁸David, 1982/1983: 69- 70.

¹⁴⁹David, 1982/1983: 73.

Φαίνεται από την μια να κατακρίνει την εκλογή των εφόρων από το σύνολο των πολιτών και από την άλλη δηλώνει ότι αυτό συνηγορεί στην σταθερότητα του καθεστώτος. Ο David λοιπόν κάνει έναν διαχωρισμό που αφορά την χρονική περίοδο προκειμένου να εξηγήσει αυτές τις αντιθέσεις και υποστηρίζει πως ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει την αξία του θεσμού, ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα θα λειτουργούσε ορθά αν οι πολίτες που αναλάμβαναν την εξουσία είχαν το κατάλληλο ηθικό υπόβαθρο. Όμως στην Σπάρτη της εποχής του οι συνθήκες είναι τέτοιες που δεν βοηθούν την διαμόρφωση χρηστών πολιτών. Αντίθετα ο Cloche ισχυρίζεται πως η δυσaréσκεια του φιλοσόφου για την διαδικασία εκλογής και η διαφθορά των εφόρων έχουν ως αποτέλεσμα να μειώνουν τη σημασία του θαυμασμού για την σταθερότητα του καθεστώτος.¹⁵⁰

Ο Αριστοτέλης ασκεί παρόμοια κριτική και για την γερουσία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω σε σχετικό κεφάλαιο, αλλά ταυτόχρονα την επαινεί διότι αποτελεί πυλώνα σταθερότητας. Ο David ισχυρίζεται πως για ακόμη μια φορά υπάρχει μια γενική κριτική για τον θεσμό ανεξάρτητα από την χρονική περίοδο αλλά ο έπαινος φαίνεται να δείχνει ότι η κριτική επηρεάστηκε σε ένα σημαντικό βαθμό από τον χαρακτήρα της γερουσίας της εποχής του, αφού οι γερουσιαστές δέχονται δωροδοκίες, ακολουθούν πρακτικές ευνοιοκρατίας ενάντια στο κοινό καλό και σίγουρα δεν επιδεικνύουν την απαιτούμενη *αρετή*.¹⁵¹

Όσο για την βασιλεία, ο Αριστοτέλης δεν συμφωνεί με τον κληρονομικό χαρακτήρα του αξιώματος δείχνοντας την προτίμησή του για την εκλογή (*Πολιτικά* 1271a 18-26 cf 1272b 37-40). Ωστόσο κάνει και θετικές παρατηρήσεις για την δυαρχία γεγονός που μας επιτρέπει να καταλάβουμε, όπως ισχυρίζεται ο David, ότι δεν είναι απολύτως αρνητικός όσον αφορά τις διάφορες μορφές βασιλικής εξουσίας αλλά η κριτική του επικεντρώνεται στη σύγχρονη μορφή του θεσμού.¹⁵² Οι βασιλείς (π.χ. Κλεομένης Β, Ευδαμίδας) που αναλαμβάνουν την εξουσία στην εποχή του δεν

¹⁵⁰David, 1982/1983: 73-4.

¹⁵¹David, 1982/1983: 75-6. Επιπλέον ο ισόβιος χαρακτήρας του αξιώματος και η "ασυλία" των μελών απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή και καθιστούν το αξίωμα επικίνδυνο, ειδικά αν αναλογιστούμε, όπως τονίζει ο David, τον χαρακτήρα των σύγχρονων μελών.

¹⁵²David, 1982/1983: 77-8. Γενικότερα ο David εύκολα διακρίνει την ομοιότητα μεταξύ της κριτικής του Αριστοτέλη για τους πολιτικούς θεσμούς της εποχής του και της πλατωνικής κριτικής η οποία χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη αυστηρότητα για την Σπάρτη του 4ου αι.

αποδεικνύονται άξιοι άρχοντες παρά μόνο γίνονται βασιλείς επειδή η διαδοχή το απαιτεί, γεγονός που ο David θεωρεί ότι πιθανότατα επηρέασε την ιδέα του φιλοσόφου για το κληρονομικό αυτό αξίωμα. Και για την αριστοτελική κριτική της ναυαρχίας (*Πολιτικά* 1271a 37-41) όμως ο μελετητής ισχυρίζεται πως φαίνεται να αναφέρεται στην ναυαρχία του πρόσφατου τουλάχιστον παρελθόντος από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα και κατά τη διάρκεια της σπαρτιατικής ηγεμονίας, έχοντας ίσως υπ' όψιν του τον Λύσανδρο.¹⁵³

6.3.1 Αριστοτέλης για Λυκούργο

Ο Αριστοτέλης δεν αναφέρει το όνομα του Λυκούργου αλλά περιορίζεται στον όρο «νομοθέτης» χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εκείνος είναι απαραίτητα ο Λυκούργος. Μία φορά μόνο κατονομάζει τον Λυκούργο (*Πολιτικά* 1270a 6-8) σε ένα ανέκδοτο που μιλούσε για την αποτυχία του να επιβάλλει πειθαρχία και τάξη στις Σπαρτιάτισσες. Μέσα στο έργο του δεν κατηγορεί ποτέ ξεκάθαρα τον Λυκούργο για την άσχημη κοινωνικοοικονομική κατάσταση της πόλης αλλά γενικότερα χαρακτηρίζει τους ελαττωματικούς νόμους ως υπεύθυνους για αυτήν.

Επιπλέον, στα *Πολιτικά* δεν συναντάμε καμία αναφορά για ίση κατανομή της γης γεγονός που πιθανόν να δείχνει ότι αυτή δεν θεσπίστηκε ποτέ από τον Λυκούργο, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, και αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη προερχόμενη από την προπαγάνδα του 3^{ου} αιώνα. Όμως ο David υποστηρίζει ότι υπάρχουν σχετικές αναφορές σε πηγές που δεν είναι δυνατόν να έχουν επηρεαστεί από την προπαγάνδα.¹⁵⁴

Γενικότερα ο Αριστοτέλης φαίνεται να εκτιμάει τον συγκεκριμένο νομοθέτη τοποθετώντας τον ανάμεσα στους καλύτερους νομοθέτες μαζί με τον Σόλωνα και τον Χάρωνδα (*Πολιτικά* 1276a 18-21). Αναγνωρίζει πως εκείνος πέτυχε να μετατρέψει την τυραννία σε αριστοκρατία (*Πολιτικά* 1316a 26-34 cf 1271b 25-27) και τον επαινεί για τα μέτρα σχετικά με την δημόσια παιδεία και τον τρόπο ζωής των πολιτών

¹⁵³David, 1982/1983:77. Οι πράξεις του Λυσάνδρου και η προσπάθεια του να υπερβεί την βασιλεία αναφέρεται ως «στάσις» και σε άλλα μέρη των Πολιτικών.

¹⁵⁴David, 1982/1983: 82 και κυρίως την υποσημείωση 52. Ο Πολύβιος αναφέρεται στο έργο του σε σχετικές αναφορές του Εφόρου (VI 45. 1-3)

(*Πολιτικά* 1337a 31-32, *Ηθικά Νικομάχεια* 1180a 24).¹⁵⁵ Και στην *Ρητορική* (2. 23, 1398b 17-18) αναφέρει ότι οι Αθηναίοι με τους νόμους του Σόλωνα πέτυχαν την ευδαιμονία όπως και οι Λακεδαιμόνιοι με τους Λυκούργειους νόμους, γεγονός που φανερώνει την αναγνώριση της καλής δουλειάς του Σπαρτιάτη νομοθέτη. Καταλαβαίνουμε λοιπόν πως ο Αριστοτέλης πιθανότητα θεωρεί την μη τήρηση των νόμων του Λυκούργου ως την αιτία της σπαρτιατικής πτώσης.¹⁵⁶

6.3.2 *Πολιτικά*: Σπαρτιατική παρακμή

Ο φιλόσοφος θεωρεί την περίοδο της Σπαρτιατικής ηγεμονίας ως την αρχή της γενικότερης πτώσης που ακολούθησε (*Πολιτικά* 1271b 4, πρβ. 1334a 6-7) και κάνει λόγο για την απληστία, την συσσώρευση πλούτου, την επιδίωξη ενός πολυτελούς τρόπου ζωής που οδήγησαν τελικά στην διαφθορά της σπαρτιατικής συνείδησης και την απόκλιση από τους νόμους. Βλέπει πλέον στην εποχή του τις καταστροφικές συνέπειες αυτής της αλλαγής θεωρώντας ως βασική αιτία της κοινωνικής αναταραχής τον λεγόμενο νόμο του Επιταδέα ο οποίος άλλαξε το σύστημα του μοναδικού κληρονόμου και τον σκοπό που είχε να διατηρεί σε σταθερά επίπεδα τον αριθμό των οίκων. Επιπλέον κάνει λόγο και για άλλες αλλαγές που αφορούσαν τον γάμο και την κληρονομιά οι οποίες σχετίζονται με μια «φιλελεύθερη» τάση που επικρατούσε στα πρώτα χρόνια της σπαρτιατικής ηγεμονίας.¹⁵⁷

Προχωράει σε μια παρουσίαση της αλυσιδωτής αντίδρασης που ακολούθησε και έφτασε την πόλη της Σπάρτης σταδιακά στην απόλυτη παρακμή. Το μεγάλο ποσοστό γεννήσεων που θα έλυne το πρόβλημα της ολιγανθρωπίας θα δημιουργούσε ένα σημαντικότερο πρόβλημα αφού η γη του κάθε οίκου χωριζόταν και μοιραζόταν σε περισσότερα άτομα, τα οποία εν συνεχεία δεν μπορούσαν να καλυφθούν οικονομικά από την μικρή αυτή έκταση κλήρου (*Πολιτικά* 1270a 40-b 6). Οι πατεράδες επιθυμούσαν να εξασφαλίσουν τη διαβίωση των παιδιών τους άμεσα και

¹⁵⁵David, 1982/1983: 85.

¹⁵⁶ Ο David, 1982/1983: 85, αναφέρει πως αυτή η παρατήρησή του ήταν καθοριστική και επηρέασε τις μεταγενέστερες πηγές.

¹⁵⁷ David, 1982/1983: 87.

δεν λάμβαναν υπ' όψιν τους τις συνέπειες που θα ακολουθούσαν.¹⁵⁸ Φανερό είναι ωστόσο η δυσαρέσκεια του Αριστοτέλη και για την μεγάλη κατοχή γης που είχαν οι γυναίκες στην Σπάρτη αλλά και για τις μεγάλες προίκες που στην εποχή του έδιναν κατά κόρον οι πολίτες (*Πολιτικά* 1270a 25). Ο αριθμός των Σπαρτιατών τελικά καταλήγει να μειώνεται δραματικά και πολλοί πολίτες βυθίζονται στην φτώχεια με τον φιλόσοφο να προτείνει ως λύση την δραστική αλλαγή του συστήματος που αφορά την ιδιοκτησία της γης, αφού το υπάρχον αποδείχθηκε ελαττωματικό.

Συμπερασματικά βλέπουμε πως ο Αριστοτέλης σίγουρα κρίνει τις περισσότερες πτυχές της σπαρτιατικής πολιτικής και κοινωνίας. Ωστόσο θεωρώ πως δεν γίνεται στηριζόμενοι στη σχέση του Αριστοτέλη με την Αθήνα να υποστηρίξουμε ότι ήταν ένας τυφλός επικριτής της Σπάρτης. Άλλωστε το κοινωνικοοικονομικό μοντέλο που προτείνεται από τον φιλόσοφο για την ιδανική του πολιτεία παρουσιάζει αρκετά κοινά σημεία με την Σπάρτη του Λυκούργου υιοθετώντας βέβαια τα βασικά στοιχεία και αφήνοντας στην άκρη εκείνα που θα αποδεικνύονταν τελικά τοξικά, όπως συνέβη στην σύγχρονη του Λακεδαιμονίων πολιτεία.¹⁵⁹ Φαίνεται πως στα έργα του αναγνωρίζει την αξία της Λυκούργειας νομοθεσίας αλλά παράλληλα εξετάζοντας τα σύγχρονά του γεγονότα δεν μπορεί παρά να εκφράσει την απογοήτευσή του για την κατάσταση της πόλης και να ασκήσει κριτική τονίζοντας τα τρωτά σημεία του συστήματος.

6.4 Πλούταρχος

Η αναφορά στο έργο του Πλουτάρχου είναι τουλάχιστον αναγκαία, αφού στο έργο του βρίσκουμε σημαντικές πληροφορίες για την σπαρτιατική κοινωνία. Το γεγονός ότι οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από βιογραφίες κυρίως δεν αναιρεί την εγκυρότητά τους. Ο Πλούταρχος έχει μελετήσει τους αρχαίους συγγραφείς και η επιρροή τους στο έργο του είναι εμφανής αφού από αυτούς αντλεί το υλικό του για να

¹⁵⁸David, 1982/1983: 88. Αναφέρει πως ο γάμος με γυναίκες κληρονόμους αποτελούσε μια λύση για την διατήρηση του αριθμού των Σπαρτιατών αλλά στην πορεία και αυτή η δυνατότητα σταμάτησε να υπάρχει. Κληρονόμοι άνδρες παντρευόντουσαν κληρονόμους γυναίκες προκειμένου να αποκτήσουν μεγαλύτερη ιδιοκτησία με άμεσο αποτέλεσμα την συγκέντρωση των κληρών στα χέρια λίγων και επίλεκτων.

¹⁵⁹ Η αποχή από το εμπόριο, η καλλιέργεια των κτημάτων και άλλα εντοπίζονται και στην αριστοτελική πολιτεία. Βλ. David, 1982/1983: 93-4.

περιγράφει γεγονότα και καταστάσεις μιας πολύ παλαιότερης του εποχής στην οποία φυσικά δεν ήταν παρών. Η εικόνα που παρουσιάζει για την κοινωνία της Σπάρτης μοιάζει πολύ με τις περιγραφές του Ξενοφώντα στην *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*. Όμως μπορούμε να υποθέσουμε πως ο νεότερος συγγραφέας μας έχει επηρεαστεί από την προπαγάνδα του Κλεομένη Γ', καθώς στα κείμενά του συναντάμε αναφορές για ίση κατανομή των κλήρων μεταξύ των πολιτών, μια πραγματικότητα που όπως φαίνεται δεν ίσχυε απόλυτα. Ο Κλεομένης ήταν εκείνος που θέλησε να πετύχει την αναγέννηση της Σπάρτης μέσα από τις στάχτες της και προσπάθησε να επιβάλει την Λυκούργεια νομοθεσία αφού εκτιμούσε την αξία της και πίστευε πως η απομάκρυνση από αυτήν ήταν μια κύρια αιτία της παρακμής. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι ο Πλούταρχος πιθανότατα είχε πρόσβαση σε πηγές εκείνης της εποχής ή και μεταγενέστερες οι οποίες αναδείκνυαν την εικόνα της σπαρτιατικής κοινωνίας που ο Κλεομένης ήθελε να πετύχει.

Ο Χαιρώνειος συγγραφέας φαίνεται να έχει ως κύριο στόχο στα έργα του την ανάδειξη χαρακτήρων και την ηθική διαπαιδαγώγηση των αναγνωστών του μέσα από τις βιογραφίες του. Ο ίδιος δηλώνει πως δεν δρα σαν ιστορικός αλλά λαμβάνοντας πληροφορίες για ιστορικά γεγονότα μέσω των προγενέστερων συγγραφέων δομεί το έργο του με τρόπο που να μπορεί να αναδείξει την προσωπικότητα και τον χαρακτήρα του κάθε ανθρώπου.¹⁶⁰ Το έργο του έχει ηθικό και φιλοσοφικό περιεχόμενο με διδακτικό τόνο και δεν πρέπει να μας διαφεύγει αυτό το γεγονός. Ο Πλούταρχος επιλέγει τα γεγονότα στα οποία θα αναφερθεί σύμφωνα με την ηθικοπλαστική τους αξία και σύμφωνα με το κατά πόσο αυτά βοήθησαν να αναδειχθεί κάποια πλευρά του χαρακτήρα του βιογραφούμενου. Αυτό φυσικά, όπως διατυπώθηκε και παραπάνω, δε σημαίνει ότι πρέπει να αμφισβητούμε την εγκυρότητά

¹⁶⁰Ράπτης, 2006: 18- 19. Ο Θ. Μαυρόπουλος που έχει επιμεληθεί την εισαγωγή του βιβλίου αναφέρει πως τις περισσότερες φορές είναι φανερή η κατεύθυνση και το πρόσωπο από το οποίο αντλεί τις ιστορικές πληροφορίες. Η θεματική ποικιλία των *Ηθικών* φανερώνει την επιρροή από τον Πλάτωνα αλλά οι φιλοσοφικές του απόψεις αντικατοπτρίζουν αυτές του Αριστοτέλη και των Πυθαγόρειων (σελ. 21). Ο Γ. Ράπτης αναφέρει πως στην συγγραφή των *Λακωνικών Αποφθεγμάτων* είναι φανερή η λήψη υλικού από τα έργα του Ξενοφώντα *Αγησίλαος*, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* και *Ελληνικά* (σελ.253). Και βλ. David, 1982/1983: 83, όπου ο David υποστηρίζει πως η αριστοτελική επιρροή στο έργο του Πλούταρχου είναι φανερή και συγκεκριμένα στον Βίο του *Λυκούργου* φαίνεται να αντλεί πληροφορίες από τα *Πολιτικά* και την *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* του φιλοσόφου.

τους. Όσο για τα *Λακωνικά Αποφθέγματα* είναι έτσι δομημένα ώστε ο αναγνώστης να παραδειγματίζεται από την σπαρτιατική αντιμετώπιση διάφορων καταστάσεων.

6.5 Τυρταίος

Παρά το γεγονός ότι ο Τυρταίος ήταν χρονικά προγενέστερος θα εξεταστεί τελευταίος γιατί οι ποιητικές του αναφορές δεν λογίζονται αντικειμενικές. Είναι όμως σημαντικές γιατί αποτυπώνουν με ανυπόκριτο τρόπο το αληθινό πνεύμα των Σπαρτιατών ως αποδεκτών των πολεμικών του παραινέσεων. Τα ποιήματά του μιλούν για την πολεμική ηθική και αρετή. Οι παραινετικές ελεγείες του προϋποθέτουν την οπλιτική στρατιωτική οργάνωση με τη δύναμη της φάλαγγας να εξαρτάται από την απόδοση του συνόλου. Όπως είδαμε και στο κεφάλαιο που αφορά τον Ένδοξο θάνατο, ο συγκεκριμένος ποιητής προβάλλει μέσα από το έργο του την αξία που αποκτά ο θάνατος στο πεδίο της μάχης όταν πρόκειται για την σωτηρία της πατρίδας (10 West) και εγκωμιάζει την στρατιωτική αρετή με τρόπο που δεν απορρίπτει τις άλλες αρετές αλλά την τοποθετεί αξιοκρατικά στην πρώτη θέση μεταξύ όλων (12 West).¹⁶¹

Η αύρα των ποιημάτων του φανερώνει πως ο δημιουργός τους δεν μπορεί παρά να ενστερνίζεται αυτές τις αξίες αφού ο στόχος του με τα έργα του είναι να ενθαρρύνει τους Σπαρτιάτες πολεμιστές.¹⁶² Η έντονη επιθυμία του να τονώσει το ηθικό τους ώστε να βγουν τελικά νικητές μας ωθεί να συμπεράνουμε πως ο ίδιος ήταν ένας Σπαρτιάτης πολίτης που αγαπούσε την πατρίδα του. Ωστόσο οι απόψεις για την καταγωγή του δίστανται. Ο Πλάτωνας στους *Νόμους* (629a) αναφέρει ότι ο Τυρταίος ήταν Αθηναίος στην καταγωγή και μετέπειτα έγινε πολίτης της Λακεδαίμονος. Η Σπάρτη ύστερα από συμβουλή του μαντείου των Δελφών, η οποία προέτρεπε τον διορισμό ενός Αθηναίου διοικητή, κάλεσε τον ποιητή για να εμψυχώσει τους πολεμιστές της και να γεμίσει με θάρρος τους νέους.¹⁶³ Ίσως πρόκειται για

¹⁶¹Montanari, 2008: 164.

¹⁶²Montanari, 2008: 163. Συνολικά σώζονται λιγότεροι από 200 στίχοι του ποιητικού του έργου.

¹⁶³Παπαρρηγόπουλος, 1885: 250 και Montanari, 2008: 162, όπου γίνεται αναφορά και για το επάγγελμα του Τυρταίου που ήταν δάσκαλος-σχολάρχης.

μεταγενέστερη εκδοχή, αποτέλεσμα μιας φιλοαθηναϊκής τάσης,¹⁶⁴ με πιθανότερη την αρχαία παράδοση που κάνει λόγο για σπαρτιατική καταγωγή του ποιητή ο οποίος συμμετείχε στις πολεμικές επιχειρήσεις και μέσα από τα βιώματα του μπόρεσε να στηρίξει με τα έργα του τους πολεμιστές κατά τον Β Μεσσηνιακό Πόλεμο.¹⁶⁵ Ο Πλούταρχος στα *Λακωνικά Αποφθέγματα* (230d) φαίνεται να αποδέχεται την αθηναϊκή του καταγωγή αφού αναφέρει πως ο Πausanias του Κλεόμβροτου όταν ρωτήθηκε από κάποιον γιατί έκαναν οι Σπαρτιάτες τον Τυρταίο πολίτη εκείνος του απάντησε «για να μην θεωρηθεί ποτέ ότι ο αρχηγός μας ήταν ξένος».¹⁶⁶

Σε αυτό το σημείο καλό είναι να αναφερθούμε στην ξενηλασία μιας και στην περίπτωση που ο Τυρταίος ήταν όντως μη Σπαρτιάτης δημιουργείται το ερώτημα πώς επέτρεψαν την είσοδο και διαβίωση του στην πόλη της Σπάρτης. Η πρακτική της ξενηλασίας έχει συνδεθεί με την Σπάρτη και υπάρχουν μαρτυρίες αρχαίων συγγραφέων που αναφέρονται σε αυτήν. Μέσα από τις μαρτυρίες αυτές μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία για τον χαρακτήρα της καθώς επίσης και να υποθέσουμε ποιες χρονικές περιόδους εφαρμοζόταν και πώς.

Ο Θουκυδίδης (1. 144. 2) μέσα από τα λόγια του Περικλή αναφέρεται στις ξενηλασίες των Λακεδαιμονίων στην εποχή του. Καταρχάς η ξενηλασία ήταν μια πρακτική που εφαρμοζόταν περιοδικά και ο χαρακτήρας της διέφερε με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζεται ως ένα σύνολο αυτών των εφαρμογών της.¹⁶⁷ Σε κλασικά κείμενα έχει την σημασία της «εξορίας» όταν αυτοί που απελάθηκαν ήταν ξένοι ενώ σχόλιο στον Θουκυδίδη ερμηνεύει την ξενηλασία ως μια ενέργεια που οδηγεί τους ξένους

¹⁶⁴ Φυσικά εδώ τίθεται και το ζήτημα της ξενηλασίας. Πώς οι Σπαρτιάτες αποδέχτηκαν έναν ξένο και τον όρισαν πολίτη της Σπάρτης;

¹⁶⁵ Montanari, 2008: 163. Σε αυτό το σημείο ο συγγραφέας θέτει και το ζήτημα της χρονολογίας όσον αφορά την δράση του Τυρταίου. Αναφέρει πως «μια αρχαία χρονολόγηση τοποθετεί τον Β Μεσσηνιακό πόλεμο λίγο πριν από τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. Από την άλλη πλευρά μια λόγια πηγή που τοποθετεί την ακμή του Τυρταίου, συνδέοντάς την με τον Β Μεσσηνιακό πόλεμο, στην 35η Ολυμπιάδα (640-637 π. Χ.), είναι μεταγενέστερη».

¹⁶⁶ Ράπτης, 2006: 557-8, όπου αναγράφεται και το σχετικό απόσπασμα του Πausanias (Μεσσηνιακά 15, 3) το οποίο κάνει λόγο για την καταγωγή του ποιητή από την Αθήνα. Ο συγγραφέας αναφέρει πως ήταν δάσκαλος και χαλός αλλά εκείνον επέλεξαν οι Αθηναίοι να αποστείλουν στους Σπαρτιάτες όταν εκείνοι τους ζήτησαν κάποιον άνδρα σύμφωνα με τον πυθικό χρησμό.

¹⁶⁷ Figueira, 2003: 46.

έξω από την πόλη.¹⁶⁸ Όσον αφορά τη σημασία που σχετίζεται με τους φίλους από φιλοξενία, οι Σπαρτιάτες δεχόντουσαν ξένους ως επισκέπτες όταν αυτοί βρίσκονταν κάτω από την προστασία της ελίτ των πολιτών.¹⁶⁹ Επίσης η αρχαϊκή Λακωνία είχε προξένους σε άλλες πόλεις και πολλοί καλλιτέχνες, ποιητές, σοφιστές, ιστορικοί κ.ά. επισκέπτονταν την πόλη και εργάζονταν εκεί για κάποιο χρονικό διάστημα, μικρό ή μεγάλο, και πιθανόν ορισμένοι να μπορούσαν να μείνουν επ' αόριστον μέσα στο πλαίσιο τέτοιων διασυνδέσεων με την ελίτ της πόλης.¹⁷⁰

Ίσως δεν θα έπρεπε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα ότι η Σπάρτη της κλασικής εποχής χαρακτηρίζεται από ξеноφοβία και απαγορεύει αυστηρά την συναναστροφή με ξένους σε αντίθεση με τα αρχαϊκά χρόνια. Και αυτό γιατί στην κλασική περίοδο μαρτυρούνται περιπτώσεις ξένων που έρχονται στην πόλη και μένουν, όπως για παράδειγμα ο Ξενοφώντας.¹⁷¹ Μάλιστα ο ίδιος συγγραφέας στην *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* (14.4) μάς πληροφορεί ότι παλαιότερα γνώριζε για τις ξενηλασίες στις οποίες προέβαιναν οι Σπαρτιάτες. Αναφέρει ότι απαγορευόταν στους πολίτες να ταξιδέψουν σε άλλες πόλεις αφού έτσι θα διαφθείρονταν από τα ήθη των ξένων. Στην εποχή του όμως τονίζει ότι τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά μιας και οι Σπαρτιάτες επιθυμούν διακαώς να σταλούν ως διοικητές σε ξένες πόλεις.

Πιθανό είναι οι ξενηλασίες των Λακεδαιμονίων να ήταν έντονες κατά τον 5ο αιώνα π.Χ., όπως φαίνεται και από τον Θουκυδίδη,¹⁷² σε μια προσπάθεια τους να απομονωθούν και να διατηρήσουν αναλλοίωτες τις δικές τους αξίες, τα δικά τους ήθη και έθιμα. Ακόμη και αργότερα η είσοδος επισκεπτών στην Σπάρτη δεν ήταν τελείως

¹⁶⁸Figueira, 2003: 47. Ο Ησύχιος στο λεξικό του κάνει λόγο για δύο σημασίες. Η μία είναι «η πράξη που δεν επιτρέπει στους ξένους να αναμιχθούν με τους πολίτες της πόλης» και η δεύτερη είναι «να χτυπούν τους ξένους ενώ οδηγούνται έξω από την πόλη».

¹⁶⁹Figueira, 2003: 48, υποσημείωση 14. Αναφέρονται σχέσεις φιλοξενίας μεταξύ ξένων και Σπαρτιατών που ανήκαν στην ελίτ. Για παράδειγμα: ο Δημάρατος με τον Ξέρξη (Ηροδ. 7, 237,3), ο Αρχίδαμος Β και ο Περικλής (Θουκ. 2,13, 1 και Πλουτ. *Περικλής*, 33,20) κλπ.

¹⁷⁰ Figueira, 2003: 48. Αναφέρει και πολιτικούς ή στρατιωτικούς καλεσμένους που έμεναν στην πόλη, όπως ο Ισαγόρας που εξορίστηκε από την Αθήνα και περιήλθε στην προστασία του Κλεομένη (Ηροδ. 5. 70.1, 70.2).

¹⁷¹Figueira, 2003: 48. Από το 650 μέχρι και το 400 ο Figueira αναφέρει πως συναντούμε ανά κάποια χρόνια παραδείγματα επισκεπτών μεγάλου κύρους.

¹⁷² Αλλά και από τον Ξενοφόντα ο οποίος πιθανότατα στη *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* στο κεφάλαιο 14. 4 με τον όρο «παλαιότερα» να αναφέρεται στις αρχές τουλάχιστον του 5ου αι.

ελεύθερη. Όσοι εισέρχονταν ήταν άνθρωποι με πνευματικό, πολιτικό ή στρατιωτικό υπόβαθρο που ήταν ικανοί να ευεργετήσουν με τον τρόπο τους την πόλη. Φαίνεται πως ήταν επιλεκτικοί στην είσοδο ατόμων για αυτό και δεν μαρτυρείται στην Σπάρτη η ύπαρξη κάποιας τάξης όμοια με εκείνη των μετοίκων της Αθήνας. Παρόμοιο σύστημα, πιθανόν πιο ελεύθερο, θεωρώ πως ίσχυε και κατά τα αρχαϊκά χρόνια στα οποία η πνευματική δραστηριότητα της πόλης ήταν μεγαλύτερη. Αυτό άλλωστε γίνεται φανερό και από την άφιξη σπουδαίων ποιητών, όπως ο Τυρταίος και ο Αλκμάν, οι οποίοι άφησαν σπουδαίο έργο και τα ονόματά τους αναφέρονται στα έργα πολλών μεταγενέστερων συγγραφέων.

Αν δεχτούμε ότι ο Τυρταίος ήταν Αθηναίος ή έστω Μιλήσιος, εύκολα καταλαβαίνουμε πως η σπουδαιότητα, το μέγεθος και η επίδραση του έργου του ήταν το εισιτήριο για την αποδοχή του από τους Σπαρτιάτες. Η ανάδειξη της πολεμικής αρετής, η αξία του ένδοξου θανάτου αλλά και ο θαρραλέος αγώνας υπέρ της πατρίδας τον έκαναν να ξεχωρίσει και να γίνει ένα είδος εθνικού ποιητή, όπως θα λέγαμε στην σημερινή εποχή. Μάλιστα, αν λάβουμε υπ' όψιν μας την αναφορά του Πλουτάρχου για την απόδοση του δικαιώματος του πολίτη της Σπάρτης στον Τυρταίο, μπορούμε να κατανοήσουμε την αξία του, αφού δεν συναντάμε παρόμοια μαρτυρία για κάποιον άλλον.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Παρόλο που υπάρχουν αρκετά σκοτεινά σημεία στην έρευνα μας είτε λόγω έλλειψης πηγών είτε λόγω διαφοροποιημένων μαρτυριών, ένα πράγμα είναι σίγουρο. Η Σπάρτη από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα δημιουργεί μια διαφορετική αίσθηση στους μελετητές γιατί περιβάλλεται από ένα μυστήριο. Πολλοί ήταν και είναι αυτοί που επιθυμούν να μάθουν περισσότερα και να πλησιάσουν με την έρευνά τους σε μια ρεαλιστική απεικόνιση αυτής της κοινωνίας στο βάθος των αιώνων. Ωστόσο οι αρχαίες πηγές είναι πολύ λιγότερες συγκριτικά με εκείνες που αναφέρονται στην Αθήνα.

Ασφαλώς η Σπάρτη δεν ήταν τόσο «ανοιχτή» όπως η Αθήνα, με αποτέλεσμα να μείνει πίσω σε κάποιους τομείς ανάπτυξης. Η πνευματική δραστηριότητα των αρχαϊκών χρόνων, του 7ου και 6ου αιώνα, δεν υπάρχει στις μετέπειτα περιόδους. Πιο συγκεκριμένα, τον 5ο αιώνα φαίνεται πως η σπαρτιατική κοινωνία ήταν πιο «κλειστή» σε σχέση με άλλα χρόνια. Η πολιτεία ακολουθεί τους νόμους του Λυκούργου, απομονώνεται και απαγορεύει την είσοδο ξένων στην πόλη αλλά και την έξοδο των Σπαρτιατών από αυτήν. Γι' αυτό και ο Θουκυδίδης αναφέρεται στις ξενηλασίες των Λακεδαιμονίων.¹⁷³ Ο συντηρητισμός και η αυστηρότητα αποτελούν τα χαρακτηριστικά της κλασικής Σπάρτης εκείνου του αιώνα και θεωρώ πως έχουν άμεση σχέση με την απομόνωση της πόλης εκείνη την περίοδο.¹⁷⁴

Κύρια προτεραιότητα των Σπαρτιατών ήταν η διασφάλιση των εδαφών της πόλης τους και η ενασχόληση με τα ζητήματα αυτής. Φαίνεται ότι προτιμούσαν την αυτονομία τους και την κυριαρχία τους στην Πελοπόννησο χωρίς να έχουν βλέψεις πέρα από αυτήν. Άλλωστε φαίνεται πως δεν επιθυμούν την απομάκρυνση τους από

¹⁷³ Καλογεροπούλου, 1972: 51, όπου γίνεται λόγος για τις ξενηλασίες που καθιερώθηκαν με σκοπό την αποξένωση της Σπάρτης. Δεν υπάρχει ενδιαφέρον για το εμπόριο αφού σύμφωνα με το λυκούργειο σύστημα που ακολουθούσαν οι πολίτες δεν είχαν την ανάγκη αλλά ούτε και την επιθυμία να έχουν στην κατοχή τους πληθώρα αγαθών. «Η απομόνωση της Σπάρτης από το 459/8 π.Χ. υπήρξε ολοκληρωτική με τεράστιες επιπτώσεις στην καλλιτεχνική δημιουργία... Η λατρεία της στρατιωτικής ανδρείας, όπως διαπιστώνει ο Αριστοτέλης, οδηγεί στη νίκη, μια νίκη όμως της οποίας δεν είναι σε θέση οι πιστοί της να βρουν τον τρόπο να αξιοποιήσουν τα οφέλη».

¹⁷⁴ Καλογεροπούλου, 1972: 14-15. Η προσπάθεια του Πausanias να ακολουθήσει μια διαφορετική πολιτική απαλλαγμένη από τον συντηρητισμό και τις παραδόσεις κατάφερε μόνο να κερδίσει την έντονη αντίδραση των εφόρων. Δεν γνωρίζουμε τα ακριβή γεγονότα που διαδραματίστηκαν μεταξύ τους αλλά το αποτέλεσμα ήταν να συνεχιστεί η κλειστή πολιτική.

την πόλη εφόσον δεν υπάρχει σοβαρή ανάγκη. Στη συνέχεια η Σπάρτη συμμετέχει στους Περσικούς πολέμους αφού η απειλή των Περσών αφορά και τους ίδιους. Όταν όμως οι Έλληνες πετυχαίνουν την πολυπόθητη νίκη, οι Σπαρτιάτες απομακρύνονται από τις περαιτέρω διεκδικήσεις και η τιμωρία των βαρβάρων δεν τους προκαλεί κάποιο ενδιαφέρον. Εκείνοι, έχοντας εξασφαλίσει την προστασία της πόλης τους, επιθυμούν να περιοριστούν στα πλαίσια αυτής, όπως συνηθίζουν, μέχρι που η αθηναϊκή δύναμη τελικά αρχίζει να τους ανησυχεί και ο Πελοποννησιακός πόλεμος είναι πλέον γεγονός.

Όταν τελικά έλαβαν την ηγεμονία και επικράτησαν στην Ελλάδα, η κατάσταση στο εσωτερικό της πόλης άρχισε να αλλάζει επικίνδυνα και βρέθηκαν αντιμέτωποι με πολύ σοβαρά προβλήματα. Θα μπορούσαμε εν ολίγοις να πούμε πως το «άνοιγμα» τους προς τον έξω κόσμο, η συναναστροφή τους με τους άλλους Έλληνες αλλά και τους Πέρσες στην Μ. Ασία και η εισροή μεγάλων χρηματικών ποσών στην πόλη ήταν πρωτόγνωρες καταστάσεις και ο χειρισμός τους αποδείχθηκε αναποτελεσματικός αφού η πόλη οδηγήθηκε σε παρακμή. Ακολουθεί άλλη μια περίοδος ιδιαίτερα σκοτεινή κατά την οποία η Σπάρτη απουσιάζει από τα ελληνικά πράγματα και όχι από επιλογή. Αναγκαστικά οδηγείται αυτή τη φορά στην απομόνωση αφού τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει εμποδίζουν την οποιαδήποτε ανάπτυξή της. Η εξιδανίκευση του παρελθόντος και η διαφθορά των ηθών και των αξιών, που ο Ξενοφώντας αναφέρει ότι εμφανίζεται στην Σπάρτη των ημερών του, είναι αυτά που την κρατάνε πίσω και αποφεύγει να ακολουθήσει μια διαφορετική πολιτική που θα μπορούσε να εξασφαλίσει την σωτηρία της.

Όσον αφορά την ζωή στην σπαρτιατική κοινωνία, συμπεραίνουμε από τις πηγές πως διαφέρει κατά πολύ σε σχέση με τις υπόλοιπες πόλεις, κάτι που τονίζει ιδιαίτερα ο Ξενοφών στο έργο του *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*. Τα συσσίτια, οι ιδιαιτερότητες των γάμων και η στρατιωτική εκπαίδευση, που ξεκινά από την πολύ μικρή ηλικία και γίνεται ισόβια ενασχόληση, είναι τα κυριότερα χαρακτηριστικά που την καθιστούν μοναδική. Ωστόσο, οι μαρτυρίες για τον τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας αυτής είναι συχνά αντικρουόμενες. Στο πρώτο μέρος της εργασίας προσπάθησα, λαμβάνοντας υπ' όψιν και τις έρευνες άλλων μελετητών, να εξηγήσω αυτές τις αντιθέσεις με διάφορους τρόπους, βασιζόμενη κυρίως στο χρόνο συγγραφής των έργων. Τις περισσότερες φορές συμπέραινα πως στην προσπάθειά μου να πλησιάσω την αλήθεια η κατάσταση γινόταν περίπλοκη και ήταν δύσκολο να

υποστηρίξω με βεβαιότητα μία μόνο άποψη. Πάντως νομίζω ότι η ενδελεχής έρευνα των παλαιότερων πηγών μας (της αρχαϊκής και κλασικής δηλαδή εποχής) θα πρέπει να βρίσκεται στο επίκεντρο των προτεραιοτήτων μας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι μεταγενέστεροι δεν προσφέρουν αξιόπιστες μαρτυρίες.

Μπορεί με την πάροδο του χρόνου κάποια στοιχεία της κοινωνίας να άλλαξαν, γεγονός απολύτως φυσιολογικό, όμως η βάση παρέμεινε η ίδια. Το καθεστώς με τους βασιλείς, τους εφόρους, την γερουσία και την Απέλλα άντεξε για αιώνες με κάποιες διαφοροποιήσεις στον βαθμό των εξουσιών τους. Μέχρι και τον 3ο αιώνα η Σπάρτη δεν ήρθε ποτέ αντιμέτωπη με πραξικοπήματα και εξεγέρσεις, και η συνοχή των ομοίων παρά τις δυσκολίες δεν κλονίστηκε.¹⁷⁵ Η αυστηρή διάκριση μεταξύ αρχόντων και αρχομένων και η πειθαρχία ήταν τα κλειδιά που εξασφάλισαν την μακροζωία του καθεστώτος παρά τον μικρό αριθμό των Σπαρτιατών ειδικά συγκριτικά με αυτόν των ειλωτών και γενικότερα των υπομείωνων.

Τέλος, η άποψη που θέλει τους Σπαρτιάτες να ζουν μέσα στην υποκρισία και να προβάλλουν μια συγκεκριμένη εικόνα προς τον έξω κόσμο με βρίσκει ιδιαίτερα σκεπτική. Από την στιγμή που δεν υπάρχει κάποια άμεση κατηγορία αρχαίων συγγραφέων γι' αυτήν την υποκρισία, νομίζω ότι θα ήταν ριψοκίνδυνο να προβούμε σε τέτοιες υποθέσεις. Ας μην ξεχνάμε πως από τα κείμενα αυτών αντλούμε το μεγαλύτερο μέρος των πληροφοριών μας. Βέβαια δεν θα πρότεινα ποτέ την τυφλή αποδοχή των γεγραμμένων αφού η είσοδος ξένων μέσα στην πόλη φαίνεται πως ήταν περιορισμένη και ίσως επιλεκτική. Ίσως η διαφορά να είναι αυτή μεταξύ Σπαρτιατών και Αθηναίων που αναδείχθηκε σε όλα τα επίπεδα. Μνημείο της αποτελεί ο επιτάφιος λόγος του Περικλή στο έργο του Θουκυδίδη. Είναι όμως και αυτός δείγμα σύνθεσης μη ιστορικής, αποτυπώνει την αντίθεση με πνεύμα εξειδανίκευσης και όχι ρεαλισμού.

¹⁷⁵ Levy, 2008: 458-9. Ο Levy αναφέρει πως «μία μόνο ήττα ήταν αρκετή για να την γκρεμίσει και, παρά τις προσπάθειες του Άγη Γ, του Κλεομένη Γ ή του Νάβη, δεν μπόρεσε ποτέ να ξαναβρεί τη δύναμή της. Επιπλέον, η άρνηση να εγκαταλείψει τη Μεσσηνία και η ενατένιση ενός εξιδανικευμένου παρελθόντος, κατά μεγάλο μέρος φανταστικού, την εμπόδισαν να ενταχθεί στο παιχνίδι των πελοποννησιακών δυνάμεων και συνέβαλαν στην εξάπλωση της ρωμαϊκής κυριαρχίας».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Carlier P., 1984, *La Royaute en Grece avant Alexandre*, Strasburg.
- Cartledge P., 2002 (2^η έκδοση), *Sparta and Laconia: a regional history 1300-362 B.C*, London.
- Cartledge P. and Spawforth A., 2002 (2^η έκδοση), *Hellenistic and Roman Sparta, A tale of Two Cities*, London and New York.
- David E., 1982/1983, «ARISTOTLE AND SPARTA», *Ancient Society*, 13/14, pp. 67-103.
- Figueira T., 2003, «Xenelasia and Social Control in Classical Sparta», *The Classical Quarterly*, 53, pp. 44-74.
- Finley, M., 1981, *The Portable Greek Historians: The essence of Herodotus, Thucydides, Xenophon, Polybius*, New York.
- Forrest W., 1967, «Legislation in Sparta», *Phoenix*, 21, pp. 11-19.
- Fuks A., 1984, *Social Conflict in Ancient Greece*, Jerusalem.
- Hodkinson S., 2004, *Ιδιοκτησία και Πλούτος στη Σπάρτη της Κλασικής Εποχής* (μτφρ. Ι. Κραλλή, επιμέλεια: Σ. Κωνσταντινίδη), Αθήνα.
- Humble N., 1997, «Xenophon's View of Sparta: A Study of the Anabasis, Hellenica and Respublica Lacedaemoniorum» (διδασκτορική διατριβή), McMaster University, Hamilton, Ontario.
- Kennell N., 1987, «Where Was Sparta's Prytaneion? », *American Journal of Archaeology*, 91, pp. 421-422.
- Levy E., 2008, *ΣΠΑΡΤΗ: Κοινωνική και Πολιτική Ιστορία έως την Ρωμαϊκή Κατάκτηση* (Μτφρ. Α. Στεφανής), Αθήνα.
- Levy E., 1988, «La kryptie et ses contradictions», *Ktema*, 13, pp. 245- 252.
- Luginbill, D., 2002, «Tyrtaeus 12 West: come join the Spartan army», *The Classical Quarterly*, 52, pp. 405-414.
- Michell H., 1952, «Sparta», Cambridge.
- Montanari F., 2008 (ανατύπωση 2010), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας: από τον 8^ο αι. π. Χ. έως τον 6^ο αι. μ. Χ.* (μτφρ. Σ. Κουτράκης, Δ. Κουκουζίκα, Κ. Σιββά, επιμέλεια: Δ. Ιακώβ, Α. Ρεγκάκος), Θεσσαλονίκη.
- Powell A. & Hodkinson S., 2002, *Sparta: Beyond the Mirage*, Swansea.
- Rhodes J., 1981, «The Selection of Ephors at Sparta», *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 30, pp. 498-502.
- Romm J., 2004, *ΗΡΟΔΟΤΟΣ: Η ζωή και το έργο του* (μτφρ. Π. Πολυκάρπου, επιμέλεια: Α. Μαρκαντωνάτος), Αθήνα.
- Scott A., 2011, «Plural marriage and the Spartan state», *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 60, pp. 413-424.
- Scott A., 2015, «THE SPARTAN HEROIC DEATH IN PLUTARCH'S "LACONIAN APOPHTHEGMS"», *Hermes*, 143, pp. 72-82.
- Seager R., 2001, «Xenophon and Athenian Democratic Ideology», *The Classical Quarterly*, 51, pp. 385-397.
- Starr C., 1965, «The Credibility of Early Spartan History», *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 14, pp. 257-272.
- Strauss L., 1939, «THE SPIRIT OF SPARTA OR THE TASTE OF XENOPHON», *Social Research*, 6, pp. 502-536.

- Tuplin C., 1994, «Xenophon, Sparta and the Cyropaedia», in A. Powell & S. Hodkinson (edd.), *The Shadow of Sparta*, London/New York, pp. 127-81.
- Weathers W., 1954, «Xenophon's Political Idealism», *The Classical Journal*, 49, pp. 317-321+330.
- Will E., 1972 (21994), *Le Monde grec et l' Orient, Le Ve siècle (510-403)*, Paris.
- Βλαχάκος Π., Λυπουρλής Δ., Ράπτης Γ., 2003, *Ξενοφών: Αγησίλαος - Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, Θεσσαλονίκη.
- Καλογεροπούλου Α., 1972, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Γ1, Αθήνα.
- Ντελγιάννης Ι., 2015, *Μ. ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΑ: Περί Πολιτείας*, Αθήνα.
- Παπαρρηγόπουλος Κ., 1885, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Α, Αθήνα.
- Ράπτης Γ., 2006, *ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ: Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής- Λακωνικά Αποφθέγματα*, Θεσσαλονίκη.